

BIBLIOTEKA GLOBUS

Urednik
ZDRAVKO TOMAC

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 321 74(497 1):330.342.15(497 1)

HORVAT, Branko

ABC jugoslavenskog socijalizma / Branko Horvat –
Zagreb : Globus, 1989 – 144 str ; 21 cm – (Biblioteka Globus)

Bibliografija: str 142

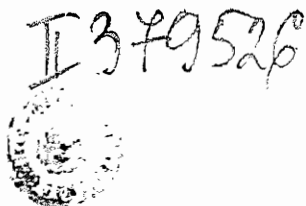
ISBN 86-343-0559-7

Branko Horvat

ABC JUGOSLAVENSKOG SOCIJALIZMA

GLOBUS / ZAGREB

Recenzenti
Prof. dr. SMILJKO JURIN
Prof. dr. ZDRAVKO TOMAC

Objavlivanje ove knjige sufinancirala je samoupravna interesna zajednica kulture SR Hrvatske.

Od godine 1968 umjesto demokratizacije zemlje i orijentacije na političke slobode i prava građanina – počinje razbijanje Federacije s privrednom i političkom neodgovornošću kao pratećim pojavama. Ustanovivši nakon dvogodišnje uzaludne borbe da više ne mogu biti koristan kao ekonomist, dao sam krajem 1970. ostavku na svoje funkcije. Ipak, na poziv SIV-a, jedna grupa ekonomista iz svih republika pod mojom redakcijom učinila je još jedan, posljednji, pokušaj da se spriječi razaranje privrede. Rezultat je bio memorandum SIV-u pod naslovom *Ekonomске funkcije Federacije*, popularno nazvan *Bijela knjiga*. Ideje iznesene u toj knjizi tek se danas, nakon osamnaest godina, počinju stidljivo primjenjivati. Međutim, umjesto u Skupštinu, *Bijela knjiga* otišla je u ladice, a na Brionima je izmišljen sistem poznat pod imenom *dogovorna ekonomija*. Kao korelat tog etatiistički koncipiranog sistema od 1972. godine u zemlji je ponovno uvedena represija. Upozorio sam tada javnost na to da je zemlja gurnuta na put katastrofe. Reagirao je javni tužilac i ja sam, između ostalog, izgubio mogućnost da predajem na Sveučilištu. Postalo je jasno da su destruktivne snage toliko jake da se do daljnega ništa ne da učiniti. Posvetio sam se stoga studiju socijalizma – s historijskog, filozofskog, sociološkog, ekonomskog i političkog stanovišta – obišavši u idućih deset godina svijet, praktički svaku zemlju gdje je nešto važnije u vezi sa socijalizmom bilo pokušano. Želio sam ustanoviti gdje je to socijalizam pošao u krivo, je li moguć i kako ga ostvariti.

16335/90

Rezultat tih istraživanja bila je knjiga *Politička ekonomija socijalizma*, koja je 1982. godine objavljena u New Yorku i Oxfordu, a dvije godine poslije i u Zagrebu. Knjiga je u međuvremenu prevedena na kineski, ali je njezino tiskanje – spriječeno. U drugim »socijalističkim« zemljama te u zemljama s ekstremno desnim režimima – poput Južne Koreje – knjiga se može jedino ilegalno nabaviti. Osnovni zaključak knjige bio je da se ne radi o neuspjehu socijalizma – jer njega nije ni bilo. Pod imenom socijalizma paradirao je sistem koji sam opisao kao etatizam i koji znači svestatnost države. A to je upravo obrnuto od socijalizma, koji se od svojih početaka u XIX. stoljeću orijentirao na odumiranje države. I sami ideolozi sistema znali su da nešto s njim nije u redu pa su ga nazvali *realnim* socijalizmom. Pojednostavnjena definicija etatizma glasi: državno vlasništvo plus administrativno planiranje plus jednopartijski politički sistem plus jedinstvo vlasti. Analogno se (liberalni) kapitalizam može opisati kao privatno vlasništvo plus tržište plus višepartijski sistem plus podjela vlasti. Proizlazi da je etatizam zapravo kapitalizam izvrnut na glavu. Na taj je način etatizam bitno određen kapitalizmom i nema nikakvih šansi da ga prevlada. Ako socijalizam treba biti superiorniji društveni sistem, on treba donijeti nešto novo gradeći na pozitivnim tradicijama dosadašnjeg povijesnog razvoja.

Politička ekonomija socijalizma nije bila zamišljena samo kao akademski rad. Budući da mi je bilo jasno da će zemlja upasti u duboku krizu, bilo mi je također jasno da će se jedanput morati početi tražiti izlazak iz krize. Za taj trenutak bilo je korisno spremirati argumentirane odgovore na osnovna pitanja. Taj je trenutak upravo nastupio. Kad teorija ovlada masama – učili su nekada davno nas skojevce – ona postaje materijalnom silom. Ja, naravno, nisam više toliko romantičan da mislim kako se to može postići jednom knjigom. Međutim, intelektualci imaju društvenu obavezu da svoje znanje stave na raspolaganje zajednici u kojoj žive.

Politička ekonomija socijalizma proučava socijalizam kao svjetsko-povijesni proces. Obradena su i tri karakteri-

stična prijelaza na socijalizam: razvijenih kapitalističkih zemalja, etatističkih zemalja i nerazvijenih zemalja. Jugoslavija se ne uklapa ni u jedan od tih modela. Zbog toga sam u predgovoru knjige naglasio da ću jugoslavenski slučaj obraditi drugom prilikom. U ovoj ću knjizi obaviti taj zadatak.

Kad se poslije oktobarske revolucije u Rusiji Buharin našao u sličnoj situaciji, napisao je *ABC komunizma*. Po mom sudu to je loša knjiga. No ideja je veoma dobra. Trebalo je jednostavnim jezikom odgovoriti na ključna pitanja. Upravo to pokušao sam učiniti i ja u ovoj knjizi. Zbog toga nema citata, ni bibliografije, ni druge uobičajene aparature. Čitalac kojeg zanimaju izvori i rigorozno dokazivanje treba pogledati *Političku ekonomiju socijalizma*. A kad je riječ o jugoslavenskom razvoju, upućujem ga na svoje knjige *Ogled o jugoslavenskom društvu*, *Jugoslavenski privredni sistem*, *Jugoslavenska privreda 1965–1983* i *Jugoslavensko društvo u krizi*.

Nije pretjerano reći da o socijalizmu danas vlada potpuna konfuzija, i kod nas i u svijetu. Za jedne je socijalizam u krizi, za druge je socijalizam pao na tržištu, za treće su svi projekti socijalizma propali, u Sovjetskom Savezu eksperimentiraju s perestrojkom, svugdje se provode nekakve reforme, u Poljskoj je socijalizam ružna riječ kao nekada kapitalizam i buržoazija. Popratna pojava idejne konfuzije jest demoralizacija. Ispitivanje javnog mnijenja u Hrvatskoj pokazuje da se za socijalizam kao »najbolji put za privredni i društveni razvoj naše zemlje« 1973. godine izjasnilo dvije trećine anketiranih, a petnaest godina poslije upola manji broj (31 posto), pri čemu se i taj broj dalje prepolovio za mlade od 27 godina (18 posto), (*Naše teme*, 6, 1988, str. 1442–43). Običnom građaninu teško se snaći u nastaloj zbrci i atmosferi demoralizacije, jer su uobičajeni termini izgubili svaki smisao. A društvena kriza pokazuje da je nešto moralo biti duboko pogrešno. U ovoj knjizici obrađen je samo ograničen broj problema i to onih o kojima se najviše raspravljalo i koji su najkontroverzniji.

Nastojao sam pokazati kako nedoumice i pojmovna

zbrka nestaju kad se aktualni problemi obrade na osnovi ozbiljne i konzistentne društvene teorije. Ne samo da pojmovi dobivaju puni smisao, nego i problemi postaju potpuno jasni i zdravorazumski očiti. Zapravo se utemeljenost neke društvene teorije provjerava upravo tako da se njezina praktična rješenja učine samorazumljiva i očita.

Valja ipak upozoriti na jednu razliku. Dok su na području ekonomije mogući prilično kategorički sudovi, jer je ekonomija uglavnom egzaktna znanost i neke osnovne procese nesumnjivo dobro poznajemo, dotle su u sferi politike stvari sasvim drugačije. Niti je politologija egzaktna znanost, niti su obavljena potrebna istraživanja, niti je naše znanje pouzdano. A osim toga vrlo su značajni vrijednosni momenti. Zbog toga su u obradi političkog sistema morala biti izražena subjektivna gledanja. No, i o subjektivnim se gledanjima može raspravljati i ja ću svaku kritičku primjedbku pozdraviti.

Dio sadržaja ove knjige bio je objavljen u člancima u tjedniku *Danas* i djelomice u *Mladini*, pa su tako prošli prvu javnu provjeru. Poglavlje 8. preuzeto je iz *Bijele knjige*, a poglavlja 9. i 12. iz *Političke ekonomije socijalizma* s manjim izmjenama.

Zagreb, 10. novembra 1988.

Branko Horvat

1. Što je socijalizam?

U posljednje se vrijeme na znanstvenim skupovima i u štampi sve se više ističe potreba redefiniranja socijalizma. Pri tome zagovornici redefiniranja ne razlikuju socijalizam od onoga što *fungira* kao socijalizam, a zapravo je njegova karikatura. Kao što je to npr. dogovorna ekonomija plus monopol političkog oktopoda u Jugoslaviji u posljednjih petnaestak godina. Ili još mnogo veća karikatura u obliku »realnog« socijalizma sjeverno i istočno od Jugoslavije.

Kada sam u sklopu predmeta *komparativni ekonomski sistemi* svojim evropskim i američkim studentima postavljao pitanje: Što je socijalizam? – dobivao sam kratak i brz odgovor: Socijalizam je društveno-ekonomski sistem u kojem se privreda zasniva na državnom vlasništvu i centralnom planiranju, a politički život kontrolira jedna partija koja ima monopol vlasti. O tome su se, s djelomičnim izuzetkom Jugoslavije, donedavno gotovo potpuno slagali Istok i Zapad. Međutim, analiziramo li motivacije aktera autentičnih socijalističkih revolucija ili jednostavno anketiramo li našu partizansku generaciju, utvrdit ćemo da nikom nije padalo na pamet da gine za državno vlasništvo i partijski monopol. Zapravo takva bi se teza sudionicima revolucije činila grotesknom. Razlozi socijalističkog angažiranja bili su sasvim drugi.

Prije dvije godine bio sam gost kineske Akademije društvenih znanosti i, između ostalog, imao sam razgovor s članovima odjela za političku ekonomiju. Pitao sam, dakle, i te stručnjake za političku ekonomiju socijalizma:

Što je to socijalizam? Nakon četverosatne rasprave ispostavilo se da moji učeni sugovornici na postavljeno pitanje nemaju odgovora. Ta kritička skepsa bila je već jedan veliki korak naprijed u usporedbi s vulgarnim dogmatizmom državnog vlasništva i jednopartijskog političkog sistema.

Kako su borci za socijalizam shvaćali svoj socijalizam? Jedva da može biti spora da su ga zamišljali kao *pravedno* društvo. I u buržoaskim revolucijama ljudi su se borili za pravdu. Najpoznatija, francuska revolucija tu je pravdu vrlo precizno definirala: sloboda, jednakost i bratstvo. Buržoaske revolucije uspjele su i ostvariti jedan dio te pravde: imponantne *političke* slobode, prilično veliku jednakost *pred zakonom* i ne baš mnogo bratstva, iako su države blagostanja ipak ostvarile određen stupanj ekonomske solidarnosti. Ono što je preostalo – osim negativne («sloboda od») potrebna je i pozitivna sloboda («sloboda za» tj. biti u stanju služiti se slobodom); osim formalno-pravne potrebna je i ekonomska i socijalna jednakost, i solidarističko, asocijativno organizirano društvo – ostalo je kao zadatak za socijalističku revoluciju. Socijalistička revolucija trebala je dovršiti buržoasku; socijalizam je trebao prevladati ograničenja kapitalizma.

Sa socijalističkim društvom slobodnih, jednakih i solidarno udruženih osoba očito nije spojiva nijedna politička hijerarhija ili društvena stratifikacija. Vertikalna stratifikacija na klase i slojeve neizbježno se javlja kad u društvu postoji koncentracija moći. Tri su moguća izvora takve koncentracije moći u rukama malobrojnih grupa: vlasništvo, politička vlast i znanje, odnosno posjedovanje relevantnih informacija. Odatle i tri tipa moći: ekonomska, politička i manipulativno-ideološka. *Kapitalizam* se zasniva na *privatnom* vlasništvu i klasna je eksploatacija prvenstveno ekonomska. Tzv. realni socijalizam, čiji znanstveno adekvatniji naziv jest *etatizam*, zasniva se na monopolu *političke* vlasti i tu se klasna eksploatacija obavlja prvenstveno političkim sredstvima. A oba sistema, dakako, unajmljuju profesionalne proizvođače *ideologije* (vjerske, partijske i druge) koji sistemima pribavljaju legitimnost

u očima članova društva, uključivši i one koji su najviše eksploatirani.

Socijalizam je društvo u kojem se klasna stratifikacija postupno ukida i po tome se socijalizam razlikuje i od kapitalizma i od etatizma.

Ukidanje stratifikacije i s njom povezane eksploatacije zahtijeva razbijanje koncentracije moći. Povijesno su socijalisti najviše pažnje posvetili razbijanju koncentracije ekonomske moći, pa su sve socijalističke revolucije provodile nacionalizacije. Međutim, iskustvo je pokazalo da nacionalizacije koje uspostavljaju državno vlasništvo postaju osnova za novi, etatistički tip eksploatacije. Zbog toga umjesto državnog vlasništva treba uspostaviti društveno vlasništvo. Poblize ću društveno vlasništvo objasniti poslije.

Međutim, društveno vlasništvo – koje omogućava razbijanje koncentracije osobne ekonomske moći – ne može normalno funkcionirati u uvjetima koncentracije političke moći. To, naime, znači da je ekonomski subsistem društva zasnovan na samoupravljanju, dakle na solidarnom udruživanju, dok je politički subsistem zasnovan na vertikalnoj subordinaciji, dakle, na političkom monopolu. Društvo ne može normalno funkcionirati ako su njegova dva osnovna sistema zasnovana na dva kontradiktorna organizacijska načela kao što su suradnja i naređivanje. Sukobljavanje je neizbježno i poslije određenog vremena sistem mora zapasti u tešku krizu. To je ono što se Jugoslaviji desilo. Naša današnja kriza bila je sasvim predvidiva, zapravo je bila prognozirana još prije šestnaest godina.

Jednako kao što se mogla prognozirati kriza može se prognozirati i način izlaska iz krize. Potrebno je čitavo društvo organizirati na jedinstvenom organizacijskom načelu: ili na osnovi hijerarhije ili na osnovi suradnje. Hijerarhija bi implicirala povratak na državno vlasništvo i uspostavljanje etatizma. Suvremeno iskustvo pokazuje da je etatizam iscrpio razvojne mogućnosti, pa stoga ovo rješenje – sasvim nezavisno od bilo čijeg subjektivnog stava – nije moguće. Prema tome kao jedino rješenje preostaje da

se politički sistem prilagodi ekonomskom i organizira na isti način. To implicira radikalnu političku demokratizaciju. Radničko samoupravljanje poznato je kao ekonomska demokracija. Njegov komplement može biti samo politička demokracija.

Danas se u Jugoslaviji mnogo govori o potrebi demokratizacije političkog života. Demokratizacija je, naravno, poželjna sama po sebi. No, ona je mnogo više od toga. Ona je *egzistencijski* uvjet za opstanak jugoslavenskog socijalizma. Svatko tko se suprotstavlja demokratizaciji zemlje protivnik je socijalizma i, bez obzira na frazeologiju, objektivno postaje neprijateljem Jugoslavije.

Da na kraju odgovorimo i na postavljeno pitanje o suštini socijalizma. Socijalizam je poredak u kojem se ukidaju koncentracije ekonomske i političke moći i na taj se način ostvaruje mogućnost da se ukine klasna eksploatacija. U tom smislu socijalizam je društvo ravnopravnih građana. Institucionalno to znači društveno vlasništvo, planski kontrolirano tržište i bespartijski politički sistem, odnosno radikalnu političku i ekonomsku demokraciju i raspodjelu prema radu.

Takvo društvo, naravno, nije lako ostvariti. Raspravu o tome ostavljam za poslije. Ovdje bih još jedino želio upozoriti na jednu raširenu zabludu. Za društvenu akciju potrebna je politička volja. Krajnje je pogrešno mišljenje da je politička volja najefektivnija u uvjetima političkog monopola. Najbolji dokaz pogrešnosti tog uvjerenja jest današnja jugoslavenska situacija u kojoj je politički monopol uzrokovao paralizu političke volje. No, čak i kad bi politički monopol osiguravao efektivnu akciju, ne bi bilo nikakve garancije da je ta akcija i društveno korisna. Štoviše, što je društvo vremenski udaljenije od svoje revolucije, to je veća vjerojatnost da će politički monopol uroditi štetnim akcijama.

PRIVREDNI SISTEM

2. Treba li nam tržište?

Je li tržište spojivo sa socijalizmom? Što je to socijalistička robna proizvodnja? Jedan moj prijatelj – inače filozof svjetskog ugleda – napisao je da socijalistička robna proizvodnja ima jednako toliko smisla koliko i drveno željezo. To je mišljenje među filozofima i humanističkom inteligencijom dosta rašireno. Dijeli ga i jedna njima inače dijametralno suprotstavljena grupa vulgarnih marksista i staljinističkih sektaša. Korijene tom mišljenju treba tražiti u naivnim pogledima socijalista od prije stoljeća i pol kada su sve mane kapitalizma »prevladavane« na taj način da se zahtijevalo prosto ukidanje odnosnih institucija. Nekontrolirano privatno vlasništvo uzrokuje eksploataciju čovjeka nad čovjekom. Prema tome treba ukinuti privatno vlasništvo i sve nacionalizirati. Tržište dovodi do privrednih ciklusa i nezaposlenosti. Prema tome treba ukinuti tržište i uvesti centralno državno planiranje. Robna proizvodnja uzrokuje fetišizam robe, tj. nehumani se ljudski odnosi prikrivaju tobože prirodnim, dakle, vječnim zakonitostima robne proizvodnje. Zato treba ukinuti robu i novac i uvesti neposrednu proizvodnju upotrebničkih vrijednosti radi zadovoljavanja potreba, a ne maksimiranja profita.

Da malo proanaliziramo ova shvaćanja.

U prvom redu ne stvara robna proizvodnja kapitalizam, nego obrnuto. Još u Starom Rimu postojali su novac, kredit, najamni radnici, kupoprodaja, mjenjačnice, privatno vlasništvo i drugi ingredijenti tržišta. Postojala su tržišta robe, novca, radne snage pa čak i ljudi. Još se i danas služimo pojmovima rimskog prava u reguliranju imovinskih

odnosa. Pa ipak i laiku je jasno da antička privreda nije bila kapitalistička. Zapravo svaka društveno-ekonomska formacija ima svoj tip tržišta koje generiraju društveno-ekonomski odnosi te formacije – a ne obrnuto. Jednako tako i socijalizam stvara svoje tržište, socijalističku robnu proizvodnju.

Prema tome pitanje: Treba li nam tržište? – pogrešno je postavljeno. Tržište nije primarna, nego izvedena kategorija. Ne polazi se od tržišta, nego od društveno-ekonomskih odnosa. Nema sumnje da je osnovna institucija socijalizma samoupravljanje. Tamo gdje nema samoupravljanja nema ni socijalizma. Može postojati etatizam ili država blagostanja, ali ne i socijalizam. Dakle pravo je pitanje ovo – Kakvo tržište odgovara samoupravljanju?

Samoupravljanje znači autonomiju radnog kolektiva. Grčka riječ autonomija znači vlastito zakonodavstvo. Prema tome autonomija i samoupravljanje imaju jednak smisao; nema samoupravljanja bez autonomije. Radni je kolektiv autonoman kad sve svoje ključne odluke donosi samostalno, bez intervencije izvana. Ako se radi o poduzeću, to su ove odluke:

1. količina i asortiman proizvodnje
2. izbor kupaca, prodavača i bankara
3. uvoz i izvoz
4. formiranje cijene
5. opseg, lokacija i namjena investicija
6. zapošljavanje i otpuštanje s posla
7. imenovanje poslovnih organa, uključivo i direktora
8. raspodjela dohotka
9. organizacija poduzeća.

Da bi se tih devet odluka moglo donositi autonomno, potrebna su tržišta robe, novca i radne snage. Tržište nam nije potrebno zbog sebe samog. Ono nam je potrebno jer *bez tržišta nema samoupravljanja, a bez samoupravljanja nema socijalizma.*

Ovdje odmah da razjasnimo jednu naivnu zabludu o tržištu radne snage. U kapitalizmu to tržište implicira

najamni rad. Budući da najamni odnos nije spojiv sa socijalizmom, onda – po već spomenutoj djetinjastoj logici ukidanja – treba ukinuti tržište radne snage. Međutim, radna je snaga privredni resurs koji je ograničen slično kao i zemlja, strojevi, sirovine i drugi resursi. Prema tome treba je evaluirati da bi se njome moglo ekonomizirati i alocirati na najproduktivnije namjene. Tu evaluaciju ostvaruje tržište, a alokaciju na osnovi toga vlasnici radne snage, tj. radnici. Radnici jednostavno udružuju svoj rad tamo gdje je on najproduktiviji, tj. gdje donosi najveći dohodak.

U vezi s time treba ukloniti još jednu zabludu. U kapitalizmu maksimiranje profita ima razne nehumane posljedice. Zbog toga ga treba ukinuti i zamijeniti zadovoljavanjem potreba. Kao društvena kategorija profit je, kao i tržište, određen društveno-ekonomskim sistemom. Gledano analitički profit ili dobit jednostavno je razlika između prihoda i rashoda, vrijednosti proizvodnje i njezinih troškova. Studenti ekonomije već na drugoj godini uče kako je jedini način da se potrebe što bolje zadovolje upravo maksimiranje te razlike. Razlog je očit. Privredni resursi su ograničeni. Potrebe se mogu maksimalno zadovoljiti samo maksimiranjem proizvodnje. A to znači da svaki privredni subjekt mora maksimirati razliku između utrošenih i proizvedenih vrijednosti, tj. mora maksimirati »profit«.

Postavljaju se sada dva pitanja: Zahtijeva li potpuna privredna sloboda radnih kolektiva potpuno slobodno tržište? I da li takvo slobodno tržište najefikasnije alocira privredne resurse? Odgovor je na oba pitanja: Ne!

Poznato je iz dvostoljetnog privrednog iskustva da slobodno tzv. *laissez-faire* tržište neefikasno alocira resurse. Ono omogućava relativno skroman rast od 2–3 posto na godinu uz periodičke krize nezaposlenosti. Odatle su Marx i Engels zaključili da se puna zaposlenost i raspodjela prema radu – mogu ostvariti jedino ukidanjem tržišta i administrativnom alokacijom resursa. Taj je zaključak dvostruko pogrešan, jer se administrativna alokacija ne može u potpunosti provesti, a u stupnju u kojem se može ostvariti, ona nije efikasna.

Taj pogrešan zaključak može se lako objasniti. U Marxovo doba ekonomska statistika – osim popisa stanovništva i popisa u porezne svrhe – gotovo da i nije postojala. Sintetska jezgra ekonomske statistike, društveno računovodstvo, formirana je tek poslije drugog svjetskog rata i za taj je posao Englez Richard Stone dobio Nobelovu nagradu. Teorijska statistika u Marxovo doba nije postojala. Na teorijskoj statistici razvijena je 30-tih godina ovog stoljeća ekonometrija, za što su Norvežanin Frisch i Nizozemac Tinbergen dobili Nobelove nagrade. Veliki ekonometrijski modeli, koji se upotrebljavaju u prognozama – kod nas se time bavi Institut prof. Bajta u Ljubljani – i u formuliranju ekonomske politike, razvijeni su tek poslije društvenog računovodstva a jedan od njihovih tvoraca, Amerikanac Lawrence Klein, dobio je Nobelovu nagradu. Ozbiljna teorija ekonomske politike počinje tek s Keynesovim radovima. Keynes nije dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju, jer prije četiri desetljeća te nagrade još nije bilo. Svega toga u Marxovo doba nije bilo i apsurdno bi bilo od njega tražiti da predvidi takav znanstveni razvoj.

Mi danas raspoložemo znanjem potrebnim za vođenje makroekonomske politike. Moderna ekonomska politika omogućuje da se potpuno sačuva autonomija radnih kolektiva i da se istodobno postigne efikasna koordinacija privrednih aktivnosti koju nazivamo planiranje. U tom su smislu tržište i plan dva komplementa istog sistema. Tržište je instrument ostvarivanja plana, a plan je instrument reguliranja tržišta. Regulirano tržište, u kojem samostalni privredni subjekti ostvaruju planom predviđene globalne proporcije, predstavlja socijalističku robnu proizvodnju.

Na kraju bi čitalac mogao upitati: Ako se sve to zna, zašto se to u Jugoslaviji ne primjenjuje? Odgovor je vjerojatno ovaj – jugoslavenski ekonomski fakulteti daju izrazito loše obrazovanje iz makroekonomske teorije. Svi su ti fakulteti orijentirani na poslovanje poduzeća – a i tu je nastava na balkanskoj razini. Usporede li se tri najbolja jugoslavenska ekonomska fakulteta sa 120 američkih, onda

su jugoslavenski negdje na 100. mjestu američke liste, a ostali naši fakulteti – izvan liste.

Ekonomska analiza i makroekonomija na većini fakulteta potpuno su zanemarene discipline, a na tri najbolja fakulteta tek su elementarno zastupljeni u nastavnim programima. Zbog toga vrhunski jugoslavenski ekonomisti nemaju mogućnosti da svoja znanja prenose na mlade, pa se školuju generacije ignoranata. Drugi vjerojatni razlog jest primitivni dogmatizam naslijeđen iz nekadašnjih sovjetskih brošura o socijalističkoj privredi s pomoću kojih su školovane sve naše starije generacije. Treći je razlog što jedinstveno jugoslavensko tržište ruši feudalne lokalne monopole vlasti, pa je otpor tržištu beskompromisan i na formalnoj i na neformalnoj razini.

Time smo dodirnuli još jednu funkciju tržišta – nagrizaње političkih monopola. U tom sklopu tržište nije samo instrument planiranja, nego istodobno instrument demokratizacije političkog života.

Na kraju i ono filozofsko pitanje koje je bilo implicirano na početku: Generira li tržište alijenaciju? Naravno da je generira. Na tržištu koje loše funkcionira ili u poluadministrativnoj privredi kakva je jugoslavenska stvaraju se monopoli. Monopoli znače korištenje ekonomskom moći radi eksploatacije drugih. Budući da su privredno neefikasni a društveno-ekonomski eksploatatorski, monopoli su krajnje nepoželjni. No, monopoli se ne mogu uništiti lijepim željama, ideološkom kampanjom ili pravnim propisima. Jedino efikasno sredstvo za njihovo uništavanje jest tržišna konkurencija i to spada u abecedu ekonomije. A konkurencija je djelomice takmičenje, a djelomice borba i u tom svom drugom dijelu konkurencija ima psihološko-etički patogena svojstva. Bolest se zove alijenacija. Alijenacija se inteligentnim institucijama može ublažiti, ali ne i izbjeći. Jednako se tako mogu smanjiti štetni efekti insekticida i pesticida, ali se ne mogu i sasvim izbjeći. No, to nije razlog da žetvu i berbu ne štitimo tim kemijskim sredstvima. Jer alternativa – razmnožavanje štetočina i pojava bolesti – mnogo je manje poželjna.

3. Što je to samoupravljanje?

Ovdje se ograničavam na samoupravljanje u privrednom poduzeću. S malim izmjenama ista načela vrijede i za neprivrednu ustanovu. I u jednom i u drugom slučaju javlja se radni kolektiv sa samoupravnim pravima i obavezama. Kod državnih organa, zbog njihove funkcije vlasti, specifičnosti su mnogo veće. A u političkoj sferi problemu treba prići na drugi način. Bez samoupravljanja nema socijalizma i obrnuto – razvijeno, integralno samoupravljanje nužan je i dovoljan uvjet za egzistenciju socijalizma. Socijalističko društvo je prema tome veoma složen sistem različito organiziranih samoupravnih jedinica koje ulaze u međusobnu interakciju. Osnovna privredna jedinica tog sistema jest poduzeće.

Samoupravljanje u poduzeću znači samostalno donošenje svih osnovnih privrednih odluka. To je onih devet odluka iz prethodnog razmatranja o tržištu: odluka o proizvodnji; kupoprodaji i financijama; transakcijama s inozemstvom; formiranju cijene; investicijama; zapošljavanju; imenovanju poslovnih organa; raspodjeli dohotka i internoj organizaciji.

Postoji jedno naslijeđeno vjerovanje da su odluke najefikasnije ako se mogu donositi autoritarno – onaj koji ima ovlaštenja odlučuje, a ostali bespogovorno izvršavaju. Na tom se autoritarnom načelu zasniva klasično kapitalističko i etatistiko poduzeće. Ako se zbog nekih idealističkih razloga želi uvesti demokratičnost u odlučivanje, onda to – prema literaturi s područja organizacije i poslovanja – znači kompromis; što je više demokratičnosti to je manje

efikasnosti i obrnuto. Tek od nedavno počelo se uvidati da je autoritarna efikasnost niska: ljudi izvršavaju naređenja, ali (ako su njihovi demokratski osjećaji povrijeđeni) s niskom efikasnošću i tihom sabotажom. Stoga se socijalističko načelo organizacije neće zasnivati na nekoj trampri između participacije u odlučivanju i efikasnosti, nego na *maksimiranju demokratičnosti uz maksimiranje efikasnosti*.

Kako to postići?

Treba zadovoljiti sljedećih šest načela organizacije, od kojih se prva dva odnose na demokratičnost, iduća tri na efikasnost, a posljednji omogućuje kompatibilnost dvaju ciljeva

1. Demokratičnost ne znači odlučivanje većine, nego poštovanje prava manjine. U velikom heterogenom kolektivu može izbiti permanentni sukob interesa, uslijed čega se može dogoditi da većina počne tiranizirati manjinu i gaziti njezine legitimne interese. To donosi loše međuljudske odnose, što šteti svima. Osim toga radnika najviše pogađaju svakodnevni događaji na njegovom radnom mjestu i oko njega, a ne ono što se događa na razini poduzeća. Zbog toga osnovne radne skupine moraju biti dovoljno *male* i *homogene* da omoguće neposredni utjecaj, neformalne komunikacije i izravne kontakte među članovima. Tada će sudjelovanje u odlučivanju biti izravno, donošenje odluka bit će transparentno i pošteno, a zbog homogenosti grupa majorizacija nije vjerojatna.

Proizlazi prvo načelo samoupravne organizacije: osnovna organizacijska jedinica nije poduzeće, nego radna grupa. Sa stanovišta samoupravljanja to je *radna jedinica*, sa stanovišta funkcioniranja poduzeća to je *ekonomska jedinica*. Radne jedinice udružuju se u *radni kolektiv*, ekonomske jedinice u *poduzeće*. Radna jedinica i ekonomska jedinica samo su dva aspekta (politički i ekonomski) iste radne grupe, kao što i radni kolektiv i poduzeće imaju identičan sastav.

2. Kad god odluke radne jedinice znatno utječu na interese drugih radnih jedinica, pravo odlučivanja mora se prenijeti na sljedeću višu razinu. Zbog toga se osniva

radnički savjet kao tijelo koje donosi odluke na drugoj po redu razini. Velike organizacije mogu imati i treću razinu. S druge strane radne se jedinice mogu podijeliti na radne timove, koji samostalno odlučuju o obavljanju zajedničkog zadatka (raspored na smjene, godišnji odmori i sl). No, sve te modifikacije ne mijenjaju bitna načela.

Izabrani predstavnici radnih jedinica ulaze u radnički savjet. Dogovoreni koordinatori rada ulaze u poslovodnu strukturu.

Time smo apsolvirali demokratičnost participacije. Što se tiče efikasnosti upravljanja ono podrazumijeva: a) ispravne odluke i b) efikasnu realizaciju. Načela organizacije koja slijede moraju zadovoljiti ta dva uvjeta.

3. Pojedinci i organi koji donose odluke moraju snositi i odgovornost za te odluke. Drugim riječima, svakom pravu odgovara i određena sankcija.

Ovo je vjerojatno najčešće kršeno načelo u Jugoslaviji. Odluke donose jedni, a posljedice snose drugi. To vrijedi za sve razine izvršnih organa, od direktora poduzeća pa do predsjednika savezne vlade. Ni jednog ni drugog se u praksi ne može smijeniti zbog nesposobnosti, neodgovornosti ili poslovnih neuspjeha. No, jednako se neodgovorno ponašaju i radnički savjeti i skupštine. Ni oni ne snose nikakve posljedice zbog promašaja. U svijest ljudi usađeno je da je odlučivanje pravo neovisno o bilo kakvim sankcijama (»gazda ima pravo da odlučuje«) i da za efekte odluka odgovara samo onaj kojem je naređeno da ih izvršava. A i izvršilac odgovara – ne za uspješnost svog posla, nego – za dosljedno izvršavanje naređenja. Dakle, kriterij je poslušnost, a ne efikasnost. Na taj način patrijarhalno-birokratski mentalitet sprečava povezivanje odluke sa sankcijom na bazi objektivnog kriterija uspješnosti, a bez toga samoupravljanje ne može funkcionirati.

4. Provođenje odluka u djelo – izvršni poslovi i administracija – to je stvar profesionalne kompetentnosti, a ne demokratičnosti. Zbog istih razloga zbog kojih se krši treće načelo, krši se i ovo načelo. Ako ne postoji objektivni

kriterij uspješnosti, uz odgovarajuće sankcije primjenjuje se subjektivni kriterij neposrednog odlučivanja o svemu i svačemu. Radnički savjeti gube se u donošenju mnoštva administrativnih odluka za što niti su stručno kompetentni, niti mogu apsorbirati potrebne informacije za valjano odlučivanje. Osim toga te mnogobrojne administrativne odluke često imaju sasvim marginalno značenje za uspjeh poduzeća. Istodobno ključni problemi ostaju neraspriješeni. Takvo ponašanje uvjetuju dobrim dijelom i propisi koji, uostalom, odražavaju isti mentalitet. Načelo 4. implicira: a) izvršni organ mora predložiti svoj (individualni ili kolektivni) program, b) kad se program prihvati, izvršni organ stječe diskreciono pravo da ga ostvari, c) periodički, obično jedanput na godinu, izvršni organ polaže računa o svom radu.

Ako je program uspješno ostvaren, mandat se produžuje; a ako su promašaji veliki, izglasava se nepovjerenje i bira se novi izvršni organ.

5. Četvrto načelo podrazumijeva razdvajanje dvaju različitih područja aktivnosti što je implicirano već u onom metodološkom podvajanju na radne i ekonomske jedinice: interesno i profesionalno područje. Prvo se sastoji od odluka u vezi s politikom poduzeća, drugo od profesionalnog rada i administrativne rutine. Odluke o politici poduzeća sankcionirane su političkom autoritetom; izvršni i administrativni posao profesionalnim (stručnim) autoritetom. Prvi predstavlja vrijednosne sudove; drugi stručno-tehničko izvršavanje. U interesnoj sferi primjenjuje se pravilo *jedan čovjek, jedan glas*; u profesionalnoj sferi glas se ponderira stručnom kompetentnošću. U jednom seljačkom društvu, kao što je naše, koje još nije apsorbiralo iskustva podjele rada na osnovi specijaliziranih znanja, politički i profesionalni autoritet stalno se brkaju. Ljudi se ponašaju kao da je »svatko sposoban za sve«. To ne vrijedi samo za upravljanje poduzećem, nego – možda čak i više – za upravljanje državom. Kako upozorava Eugen Pusić jugoslavenska država nema jezgru visoko stručnih upravnih službenika, što je slučaj u ostalim evropskim zemljama. Ali

zato ima relativno 70 puta više političkih funkcionara, koji u upravnom aparatu zauzimaju mjesto stručnjaka.

6. Budući da se političke i tehničke odluke ne mogu sasvim jasno razdvojiti – kao što ni radne jedinice ne mogu biti savršeno homogene, a ni čitav radni kolektiv dovoljno malih razmjera – uvijek postoji mogućnost da pojedinci i skupine zloupotrijebe moć. Zbog toga u sistem treba ugraditi potrebne zaštitne mjere. To podrazumijeva institucionaliziranje kontrole i rješavanja sukoba te institucionaliziranu obranu individualnih interesa od bezobzirnosti grupe te obranu zajedničkih interesa od neodgovornog ponašanja pojedinaca. Prekršaje mogu počinuti radnici, koordinatori rada i zakonodavci (radnički savjet), a presude tih prekršaja treba adekvatno institucionalizirati.

Ako samoupravno poduzeće poštuje tih šest organizacijskih načela – a to je moguće na osnovi društvenog vlasništva – efikasnost poslovanja bit će viša nego u tradicionalnoj organizaciji. No, ako ih krši, samoupravna etiketa ne pomaže i efikasnost može biti niža, znatno niža.

Samoupravljanje je organizacijski znatno složenije od autoritarnog naređivanja. Ono nije samo po sebi očito, pa ga treba naučiti, treba ga istraživati i naravno prakticirati. I puko vođenje sastanka zahtijeva određeno znanje koje nedostaje velikoj većini onih koji vode sastanak, pa se stoga sastanci pretvaraju u veliko gubljenje vremena. Potrebno je organizirati tečajeve za članove radničkih savjeta i naročito za predsjednike. Potrebno je angažirati industrijske sociologe i psihologe uz stručnjake za organizaciju rada. Potrebno je formirati institute koji će obavljati fundamentalna i primijenjena istraživanja na području samoupravljanja te uopćavati uspješna iskustva, što onda postaje osnova za obuku i zakonodavstvo.

Prirodni nosilac takvih aktivnosti jest Sindikat, koji je u tome iznevjerio. Drugi mogući nosilac je Savez komunista. No, umjesto toga Partija organizira ritualne manifestacije kao što su kongresi samoupravljača na kojima glavne referate podnose – partijski funkcionari! Treći mogući nosilac je Komora. No, Komora čini se smatra da takve »ide-

ološke« aktivnosti ne odgovaraju ozbiljnosti njezinog »poslovnog« pristupa. Na kraju, tu su i znanstvenonastavne institucije. Iako su neki znanstvenici dali rezultate svjetske vrijednosti, tim rezultatima nije omogućen put u praksu, a institucionalna organizacija rada jedva je spomena vrijedna (izuzetak je Interuniverzitetski centar u Dubrovniku i poneko radničko sveučilište ili zavod za samoupravljanje). Može se kao kuriozum dodati da doktorski program iz ekonomike samoupravljanja postoji – ne na Zagrebačkom sveučilištu, nego – na Cornellovom univerzitetu u Americi! Želite li doktorirati iz ekonomike samoupravljanja, trebate se javiti profesoru Vaneku u Ithaci na Cornellovom univerzitetu. Kad je 1978. u Dubrovniku osnovano Međunarodno udruženje za ekonomiku samoupravljanja, republički SUP u Zagrebu nije ga registrirao objasnivši da se takva udruženja ne mogu registrirati u Jugoslaviji! Poslije toga malo je trebalo da samoupravno udruženje bude registrirano u – Švicarskoj!

I tako smo umjesto znanstveno utemeljenog socijalističkog samoupravljanja dobili političke vulgarizacije izražene u ZUR-u i drugim propisima i u političkoj praksi koja je samoupravljanje dovela na rub diskreditiranja.

4. Što je društveno vlasništvo?

Vjerojatno ni o kojem pravnom ili ekonomskom pojmu ne postoji veća zbrka no što je to slučaj s društvenim vlasništvom. Upotrebljavajući udžbeničke pravne pojmove, za društveno vlasništvo može se »dokazati« svašta. Budući da ne pripada privatnoj sferi, radi se – tumače neki – o kategoriji javnog prava. Ali, budući da je država isključena, mora da je ipak privatno-pravna kategorija. Vlasništvo znači isključivanje drugih osoba. A društveno vlasništvo nikoga ne isključuje. Prema tome to i nije vlasništvo. Proizlazi da je društvena stvar svačija i ničija. Ta nevlasnička teza ušla je i u Ustav i u razne pravne »teorije« koje su se javile na našem ideološkom tržištu. Godinama je profesor Andrija Gams upozoravao na logičke i pravne lapsuse nevlasničke teze te na goleme štete koje je našoj privredi nanijela ovako neozbiljna »teorija«, koja je postala osnova mnoštvu pravnih propisa i ideologiziranih ponašanja. Čini se da je jedini rezultat bio taj da je Gams izgubio katedru na Pravnom fakultetu u Beogradu, što samo pokazuje kako borba protiv ovog ideologiziranog ignorantizma nije nipošto bezazlena. Situacija se počela mijenjati tek prije godinu ili dvije kad su ekonomsko i pravno znanje počeli osvajati početne pozicije u jugoslavenskoj javnosti. Usput da napomenem kako slična zbrka vlada o pojmovima »samoupravni sporazumi« i »društveni dogovori«. No, nažalost još se nije pojavio profesor prava – ili barem nije poznat javnosti – koji će precizno pravno odrediti smisao tim pojmovima i tako raspršiti sadašnje pravne magle. To također nanosi neprocjenjive štete.

Znanstvena zbrka oko društvenog vlasništva nastaje prvenstveno zato što je taj pojam trodimenzionalan, a tretira se kao jednodimenzionalni *pravni* pojam. Uslijed toga javljaju se nelogičnosti i praktična neprimjenjivost. Da bih od samog početka izbjegao mogućnost zabune, ja ću već i definiciju vlasništva podesiti tome da upozori na višeznačenost pojma.

Proizvodnja implicira prisvajanje. Konačan rezultat proizvodnje – proizvod – uvijek pripada nekome. On pripada onima kojima pripadaju sredstva za proizvodnju. Stoga vlasništvo sredstava za proizvodnju određuje tip vlasništva u nekom društvu i time ujedno odnose proizvodnje u tom društvu. Društveno-ekonomski sistemi – ropstvo, feudalizam, kapitalizam, etatizam, socijalizam – mogu se razlikovati prema tome koji vlasnički odnosi prevladavaju. Sa stanovišta društvene organizacije vlasništvo je instrument regulacije proizvodnih odnosa. Za socijalizam je karakteristično društveno vlasništvo.

Vlasništvo je prema tome društveno-ekonomska kategorija. Jedna su njegova komponenta imovinska prava, koja predstavljaju formalno-pravnu kategoriju. Robna proizvodnja zahtijeva pravno reguliranje vlasničkih odnosa. Taj proces generira imovinska prava, koja se mogu definirati kao skup pravnih normi koje reguliraju promet ekonomskih vrijednosti. Te su vrijednosti obično materijalne, ali mogu biti i nematerijalne (primjerice patenti).

Pravna teorija imovinskih prava već je bila razvijena u rimskom pravu, a od francuskog Code Civil iz 1804. (*ius utendi, fruendi et disponendi*) malo se što promijenilo. Ista načela pravne regulacije tržišta vrijede i danas i osim toga ona su ista (uz jednu iznimku, koju ću spomenuti) u kapitalističkoj Americi kao i u samoupravnoj Jugoslaviji. Drugim riječima, američka korporacija i jugoslavensko poduzeće u osnovi jesu (zapravo trebalo bi da jesu) jednako pravno regulirani.

Da to odmah i demonstriramo

Korporacija je pravna osoba koju američki pravni teoretičari smatraju različitom i odvojenom od dioničara.

Ona ugovara dugove u svoje ime, a ne u njihovo i odgovara za njih svojom imovinom. Ista pravna teorija vrijedi i za jugoslavensko poduzeće. Ono je pravna osoba različita od svojih »dioničara« i ugovara obaveze u svoje, a ne u njihovo ime. Samo što jugoslavensko poduzeće ima više dioničara nego američka korporacija i osim toga svi oni imaju jednak broj dionica. Naime, u svakom jugoslavenskom poduzeću dioničari su svi jugoslavenski građani. Na taj je način samoupravno poduzeće generalizirana korporacija, što će radovati naše hegelijanske orijentirane teoretičare koji vole prevladavanja i generalizacije.

Samoupravna, jednako kao i građanska, imovinska prava impliciraju (1) upotrebu, mijenjanje i prodaju roba, uključivši i sredstva za proizvodnju i (2) uživanje koristi od proizvodne upotrebe sredstava za proizvodnju. U modernoj privredi ta prava podliježu sljedećim ograničenjima:

1. tržišnim – karteli, trustovi i drugi oblici monopolske kontrole tržišta (primjerice samoupravni sporazumi) nisu dopušteni,

2. radnim – radno vrijeme i uvjete rada propisuje država i/ili kolektivni ugovori (društveni dogovori),

3. ekološkim,

4. sistemskim – u socijalizmu vrijednost društvenih sredstva ne može se smanjiti bez obzira na izvore financiranja. To sistemsko ograničenje jedina je razlika prema američkoj korporaciji, a ono potječe iz ekonomske dimenzije društvenog vlasništva. Ako četvrto ograničenje nije poštovano (npr. veliki poslovni gubitak), samoupravljanje se suspendira i predstavnici preuzimaju upravu dok poduzeće ne postane rentabilno ili se poduzeće pripaja drugom poduzeću koje pokriva gubitke ili se proglasi stečaj. Američka korporacija također može bankrotirati ili niska vrijednost dionica omogućava drugoj korporaciji da se domogne kontrolnog paketa dionica i na taj način kupi poduzeće, a onda obično smjenjuje njegovu upravu.

U smislu *društvenih odnosa* proizvodno vlasništvo implicira upravljanje radom drugih (nevlasničkih) članova klasnog društva. Stoga je Marx sasvim primjereno definirao

kapital kao proizvodnu imovinu koja rada eksploatatorske proizvodne odnose zasnovane na raspolaganju radom drugih. Na taj su način i kapitalizam i etatizam eksploatatorski poreci, a kapital može biti privatni ili državni. U besklasnom socijalističkom poretku imovina ne može biti osnova za eksploataciju tuđeg rada. Ta odsutnost eksploatatorskih odnosa implicira tri osnovna prava:

1. Svaki član društva ima pravo na rad (u tom je smislu sadašnja velika nezaposlenost jednako masovno kršenje socijalističkih načela i privatizacija društvene imovine).

2. Svaki član društva ima pravo da se natječe za bilo koje radno mjesto ovisno o svojim sposobnostima i stručnoj kvalifikaciji.

3. Svaki član društva ima pravo da sudjeluje u upravljanju proizvodnjom. Ovo, naravno, znači samoupravljanje.

Ekonomski društveno vlasništvo implicira raspodjelu prema radu. Drugim riječima dohodak od imovine (razne rente) pripada društvu, a proizvođač može prisvojiti samo dohodak od rada. Prema tome spomenuto četvrto ograničenje pravne komponente društvenog vlasništva – društveni kapital ne može se »pojести« – konzekvenca je ovog ekonomskog načela.

Društveni prostor definiran s tri spomenute dimenzije – pravnom, društvenom i ekonomskom – jest socijalistički prostor u kojem je vlasništvo društveno bez obzira na to tko je u sudskim knjigama registriran kao formalno-pravni titular vlasništva. Drugim riječima, ako su (aproksimativno) zadovoljena tri uvjeta društvenog vlasništva, potpuno su kompatibilni sa socijalističkim poretkom – osim samoupravnog poduzeća – i ovi pravni oblici vlasništva:

privatno vlasništvo

ortaštvo

zadružno vlasništvo

ugovorna organizacija udruženog rada

komunalno i državno vlasništvo.

Koji će od tih pravno-organizacijskih oblika u socijalističkom prostoru biti upotrijebljen ovisi o organizacijsko-

-tehničkim osobinama poslovanja, a ne o ideološkim kriterijama. Kriterij je ekonomska efikasnost.

Možemo završiti zdravorazumskim zaključcima koji su, međutim, čvrsto ukorijenjeni u navedenim teorijskim premisama:

1. Svaki ekonomski ili politički monopol i, kao posljedica, nejednako nagrađivanje za jednak rad – a kod nas su te nejednakosti veće nego bilo gdje u Evropi – predstavlja privatizaciju društvene imovine i eksploataciju tuđeg rada. To što se u sudskom registru neki privredni subjekt zove društvenim poduzećem, potpuno je irelevantno za ovu ocjenu.

2. Sve se češće u javnosti tvrdi da društveno vlasništvo smanjuje efikasnost i sputava inicijativu. Ti prigovori podsjećaju na kritiku dioničarskog vlasništva od prije dva stoljeća kad se ono tek pojavilo i kad je Adam Smith isticao da će jedino privatni vlasnik uspješno upravljati svojim poduzećem, a da se uprava dioničarskog društva – tj. korporacije – neće pretjerano brinuti za profite poduzeća. Očito je da su takve tvrdnje bile i jesu bez osnova. Ako je jugoslavensko poduzeće manje efikasno od američke korporacije, onda uzrok tome nije pravni oblik vlasništva, nego etatiističko dirigiranje privredom koje je upropastilo samoupravljanje i tržište.

3. Ako žive od svog rada i najprivatniji seljak i obrtnik predstavljaju socijalističke elemente; ako živi od tuđeg rada i najviši i najglatiji politički funkcionar predstavlja antisocijalistički element.

Kako objektivno izmjeriti što je rezultat vlastitog, a što tuđeg rada – nije sasvim jednostavno. No, o tome poslije.

5. Zašto je ourizacija izazvala anarhiju

Na osnovi Ustava iz 1974. i ZUR-a razbijena su jugoslavenska poduzeća na sastavne dijelove. Kao i mnogo toga u kratkoj povijesti jugoslavenske države to je učinjeno nasilnim metodama. Nikakva stručna kritika nije tolerirana. Znanstvenicima su bila zatvorena usta i svatko tko je upozoravao na posljedice bio je o kratkom postupku proglašen neprijateljem. U doba te hajke na neprijatelje ja sam javno zatražio da mi se dodijeli zvanje zaslužnog neprijatelja Jugoslavije. Taj zahtjev još uvijek nije zastario.

Privrednici koji su se protivili razaranju svojih poduzeća bili su partijski kažnjavani i smjenjivani sa svojih položaja kao »tehnokratski elementi«. Čak su i neki fakulteti bili razbijeni na *ooure*, ali su se nakon nekoliko godina razornog iskustva uspjeli opet ujediniti.

U hrvatski jezik uvedeni su grozni izrazi kao *our*, *oour*, *sour*, *ourizacija*. Na Ekonomskom fakultetu umjesto predmeta *organizacija poduzeća* javio se novi predmet *organizacija privrednih organizacija*. Uvijek me čudilo kako to da naši lingvisti i pisci, koji tako minuciozno ispituju razlike između hrvatske i srpske varijante, nikad nisu javno protestirali protiv tog masovnog zagađivanja i jedne i druge varijante? U tom rušilačkom ludovanju protiv zdravog razuma bilo je i komičnih zgoda. Jedanput sam za diplomski rad prihvatio kao temu – Teorija samoupravnog poduzeća. Dan poslije razočarani kandidat obavijestio me da su klasno svjesni činovnici u odgovarajućoj referadi fakulteta odbili da registriraju temu, jer da u Jugoslaviji više nema kapitalističkih poduzeća, postoje samo *ouri* i *oouri*...

I doista, potražimo li objašnjenje zašto je čitava jugoslavenska privreda bezumno pretumbavana utvrdit ćemo da službeni odgovor glasi – Poduzeće je zasnovano na kapital-odnosu. Zbog toga je ono kapitalistička institucija. Zbog toga ga treba razbiti. Nisam mogao utvrditi tko je izvorni autor tog bisera ekonomske i društvene teorije. No, ako pogledamo novine, publicistiku i *stručnu literaturu* iz razdoblja 1974–1982, vidjet ćemo se da su mnoga zvučna imena – od vrhunskih političara do konjunkturnih stručnjaka – zastupala tu teoriju.

Posljedice

Ourizacija znači razbijanje jedinstvenog poduzeća na poslovno-financijski samostalne dijelove – ooure. Oouri dobivaju svoja sredstva i svoje žiro-račune. Poduzeće nastavlja egzistenciju kao prazna ljuska bez imovine pod imenom radne organizacije. Na taj način jedinstveni poslovni sistem transformiran je u neku vrstu konfederacije suverenih privrednih subjekata. To je bilo potpuno u skladu s općom koncepcijom konfederalizma u politici i dogovorne ekonomije u privredi. Osim toga razbijena poduzeća nisu ni u čemu sprečavala izivljavanja političkih moćnika. Atomizacija zahtjeva arbitriranje i tako omogućava politički monopol. I kad je otpor privrede i znanosti slomljen i činilo se da je politika osigurala apsolutnu prevlast, javile su se posljedice:

1. *Pad efikasnosti privredivanja.* Umjetno je stvoreno na tisuće novih privrednih subjekata. Neproduktivna radna snaga povećana je (novi direktori, sekretarice, računovode, pravnici koji respetljavaju mnogobrojne normativne dokumente itd). Porasli su administrativni troškovi (samostalno financijsko poslovanje s udeseterostručnim platnim prometom i umnogostručavanje drugih poslovnih funkcija). Smanjili su se efikasnost investiranja i tempo rasta produktivnosti rada. Istraživačko-razvojni rad dobrim je dijelom

blokiran. Povećala se ovisnost o uvozu i licencama. Povećala se ovisnost o lokalnim političkim forumima također. Poslovna inicijativa se smanjila, odluke se ne mogu donijeti na vrijeme, za neefikasnost poslovanja nitko ne odgovara, jer je sve pokriveno postizanjem ili nepostizanjem konseknzusa i, općenito, ponašanje sve više sličići ponašanju etatiističkih poduzeća

2. *Diskreditiranje samoupravljanja.* Samoupravljanje je počelo stagnirati, a zatim i nazadovati. To se prvenstveno očituje u općepoznatoj činjenici kako je radni kolektiv sapet propisima i izložen intervencijama državnih i političkih organa toliko da više nijednu od vitalnih poslovnih odluka (formiranje cijene, investicije, raspodjelu dohotka itd.) ne može donositi samostalno. Međutim, nazadovanje samoupravljanja izučavali su sociolozi i sasvim egzaktno. Tako je V. Arzenšek utvrdio da se moć direktora i uprave znatno povećala, a moć radničkog savjeta i radnika znatno smanjila; da dvije trećine slovenskih radnika ne sudjeluju pri imenovanju kandidata za samoupravne organe i delegacije; da polovica radnika ima interese drugačije od interesa sindikalnih funkcionara te da u 1980. godini tri petine radnika više nisu bili članovi Sindikata.* Zaostajanje samoupravljanja znači njegovo diskreditiranje.

3. *Razbijanje radnog kolektiva* kao rezultat razbijanja poduzeća. Taj je proces vjerojatno najsazetije izražen u podizanju žičane pregrade kojom je proizvodna dvorana kraljevačke tvornice vagona podijeljena na dva dijela koji pripadaju dvama oourima istog kolektiva. Na pitanje novinara – Zašto su im međuljudski odnosi tako loši? – direktor je sasvim ispravno odgovorio – Nisu krivi ljudi nego propisi. To žičano razdvajanje simbolizira situaciju stvorenu ZUR-om, situaciju koja je potpuno suprotna integrativnim tendencijama istinskog samoupravljanja. Zatvaranje ooura nastavlja se u općinsko i republičko zatvaranje i završava se jugoslavenskim zatvaranjem prema svijetu. Može se bez pretjerivanja govoriti o feudalizaciji jugoslavenske privrede

* V. Arzenšek, »Samoupravljanje i struktura moći: stabilnost sistema dominacije«, *Revija za sociologiju*, 1–2/1981, 3–12

– što je, uostalom, paradigma dogovorne privrede. A kad je jedanput radni kolektiv razbijen, nužno se sukobljavaju interesi, izbija međusobno nepovjerenje, javljaju se razne glasine i ekscesi a rapidno se pogoršavaju međuljudski odnosi. Malogradanska komercijalizacija stavlja se na pijedestal samoupravnih (dohodovnih) odnosa. Veliki dio vremena i energije troši se na svade i pogađanja, na istjerivanje pravde i rasplitanje klupka neraščišćenih odnosa, a sve manje vremena i energije preostaje za proizvodne i organizacijske inovacije, za udruživanje u veće sisteme i druge poslovne inicijative. Raspodjela umjesto proizvodnje, rupe u zakonu umjesto poslovne inicijative – dolaze u središte pozornosti. Rijetki su radni kolektivi u kojima međuljudski odnosi nisu ozbiljno poremećeni. Efikasnost pada, samoupravljanje nazaduje, krug se zatvara.

Što je poduzeće?

Socijalističko poduzeće jest samoupravna zajednica proizvodnih pogona te razvojnih i administrativnih odjela koja ima svojstvo pravne osobe i sve osnovne ekonomske odluke donosi autonomno. Ta tri svojstva čine poduzeće osnovnim privrednim subjektom. Ponašanje poduzeća predmet je izučavanja mikroekonomske teorije, jedne od dvije osnovne grane ekonomske teorije.

Sa stanovišta organizacijske teorije fatalna pogreška ourske koncepcije vrlo se jednostavno objašnjava. U organizaciji privrednih procesa primjenjuju se dva fundamentalno različita organizacijska načela, od kojih jedno vrijedi izvan poduzeća, a drugo unutar poduzeća. Prvo se odnosi na tržište i konkurenciju koji se zaustavljaju pred vratima poduzeća. Druga se odnosi na solidarnost i kooperaciju koji vrijede unutar poduzeća. Ourizacija je uvela tržište u poduzeće (oouri počinju jedan drugome prodavati i to je isticano kao značajno dostignuće) a transponirala je solidarnost izvan poduzeća (kupoprodajne obaveze se ne izvr-

šavaju, a gubici se socijaliziraju). Rezultat je likvidacija solidarnosti, iščezavanje odgovornosti, razbijanje kolektiva, žičana ograda (prava ili mentalna) i opća konfuzija.

Suvremeno je poduzeće veoma složen poslovni sistem. Taj se sistem može definirati funkcijama koje obavlja. To su razvojno-istraživačka, proizvodna, nabavna, prodajna, financijska i kadrovska funkcija. Neke su od tih funkcija po prirodi stvari centralizirane. Neke se mogu djelomice decentralizirati. Neke je moguće obavljati na dvije razine – na razini poduzeća i na razini pogona. Pri tom treba imati na umu dva organizacijska aksioma: 1) sistem je cjelina međuovisnih dijelova, što znači da je sistem jedinstvo funkcija, a ne razloživi agregat dijelova i 2) situacija se mijenja od poduzeća do poduzeća tako da je bilo kakvo propisivanje standardnih rješenja – u obliku 650 paragrafa ZUR-a i mnogobrojnih propisa – unaprijed promašeno. Jedino radni kolektivi mogu neprestanim eksperimentiranjem u praksi pronaći optimalna organizacijska rješenja za svoja poduzeća.

Što je poduzeće veće to su veće mogućnosti i potrebe decentralizacije. U organizacijskoj literaturi obično se daje primjer dvaju automobilskih giganata, »Ford« i »General Motors«. »Ford« je obiteljsko poduzeće i poslovalo je centralizirano. »General Motors« je dioničko poduzeće i znatno je decentraliziralo poslovanje svojih podružnica. »General Motors« je napredovao brže i istiskivao je »Ford« s tržišta.

Pogreška ourizacije nije u decentralizaciji, nego u razbijanju poslovnog sistema. Oour je i prevelik, jer samoupravljanje mora ići sve do autonomnih radnih grupa. No, istodobno je i premalen, jer se ponaša kao poduzeće, a ne može obavljati sve funkcije poduzetnog sistema. Na taj je način on dvostruko promašena organizacija i od samog je početka bilo jasno da posljedice na efikasnost moraju biti katastrofalne.

Jedna od bitnih karakteristika suvremenih poduzeća jest fleksibilnost. Ona zahtijeva decentralizaciju, jer samo ljudi na mjestu događaja mogu uočiti sve promjene u situ-

aciji i promptno se adaptirati. Kad je proizvodnja diverzificirana (konglomerati) i dislocirana i kad poduzeće pređe određenu veličinu, potreba da se pojedinim dijelovima (tvornicama, većim pogonima, trgovačkim i transportnim segmentima itd.) da određena operativna samostalnost – postaje imperativna. Taj je organizacijski problem mnogo proučavan u inozemstvu, posebno s dohodovno-računovodstvenog i upravljačkog stanovišta, no ne može se opaziti da su ta istraživanja i praktični rezultati kod nas upotrebljavani. Operativna osamostaljenost obično obuhvaća proizvodnu funkciju, djelomice prodajnu funkciju (bez marketinga) te djelomice financijsku i kadrovsku funkciju. Razvojna istraživanja, investicije, nabava, marketing i vanjska trgovina obavljaju se na razini poduzeća.

Budući da je poduzeće organizacijski stožer (oko koga se formiraju organizacijski oblici) to fleksibilnost osim operativne decentralizacije zahtijeva i mogućnost udruživanja da bi se stvarali veći sistemi. Morfologija takvog udruživanja veoma je raznovrsna. Radi se o zajedničkim investicionim pothvatima, zajedničkom nastupu na stranom tržištu, zajedničkim razvojnim istraživanjima, zajedničkoj trgovačkoj mreži, udruživanju rada, sredstava i tehnologije sa stranim partnerima, kooperantskim sistemima itd.

Zaključci

Umjesto racionalnog projektiranja sistema dobili smo primitivni ideološki katekizam. Ourizacijom je inauguriran formalistički model samoupravljanja sa zborovima, glasanjima, mnogobrojnim normativnim aktivima (5–7 milijuna u cjelokupnoj privredi), beskonačnim pogađanjem kroz sporazume i dogovore (najčešće nametnute), s mnogobrojnim nametnutim strukturama (sizovi, različite grupacije za usuglašavanje). To je plodno tlo za manipuliranje svake vrste, ono sprečava inicijativu, dalje diskreditira samo-

upravljanje, razbija i pasivizira kolektiv i generira etatičko ponašanje. U privredi se javlja anarhija

Anarhiji je pogodovala i nevlasnička koncepcija društvenog vlasništva. Nadalje, pravnu zbrku stvaralo je ugovaranje radnih organizacija koje, međutim, nisu imale imovinu da za te ugovore odgovaraju. Ekonomsku zbrku stvaralo je ideološko povezivanje poduzeća s kapitalom. Međutim, kao što već kaže sama dobra hrvatska riječ »poduzeće«, srpska »preduzeće«, slovenska »podjetje«, makedonska »pretprijatije«, albanska »ndërmarrje« – suština te institucije je *poduzetništvo*, a ne kapital. Kapital može biti bilo čiji. Kao što je poznato poduzetništvo je u Jugoslaviji zanemareno – i proskribirano. Poslovne škole, koje razvijaju kulturu poduzetništva, ne postoje. Ni na jednom fakultetu, osim u Sloveniji, ne predaje se čak ni predmet »poduzetništvo«. Uostalom, takvo je stanje sasvim normalno za jednu etatički koncipiranu privredu koja je eufemistički nazvana dogovornom ekonomijom.

U najboljem slučaju ourizacija je izraz duboke pravno-ekonomsko-organizacijsko-ideološke konfuzije. U najgorim, ona je jednostavno diverzija kojom je spriječeno samoupravljanje a privreda je nasilno vraćena na etatički kolosijek. A u svakom slučaju ourizacija je bila siguran put u anarhiju i krizu.

6. O poduzeću, tržištu i vlasništvu još jedanput

Vlasništvo i tržište

Profesor Andrija Gams postavio je – u inače dobro koncipiranom radu – tezu da nema tržišta bez privatnog vlasništva. Ta se teza često ponavlja. No, ona implicira fundamentalno nerazumijevanje. Da bi tržište moglo funkcionirati, potrebna je institucija vlasništva, jer osnovna svrha te institucije jest reguliranje trgovine ekonomskim vrijednostima. No, hoće li to vlasništvo biti privatno ili društveno ili nešto treće – sasvim je drugo pitanje i nezavisno je od egzistencije tržišta kao takvog. Može se, međutim, raspravljati o funkcionalnosti ili komparativnoj efikasnosti pojedinih tipova vlasništva. Poslije u tekstu pokazat ću da je društveno vlasništvo ekonomski superiorno privatnom.

Sljedeća pogreška, koja je vrlo česta, jest brkanje pravne i fizičke osobe. U pravnom smislu vlasnik može biti samo pravna osoba. Jedan fizički lopov može prisvojiti tuđu imovinu, ali time ne postaje njezin vlasnik. Budući da vlasništvo znači pravno reguliranje ekonomskog prometa, a krađa očito nije nikakvo reguliranje – nego naprotiv negacija reguliranja – to krađa ne može biti osnova za vlasništvo (u normalnim uvjetima kapitalističke ili socijalističke proizvodnje). Međutim, ekonomski je cilj cjelokupne proizvodnje potrošnja fizičkih, a ne pravnih osoba. Prema tome komparativnu prednost pojedinih tipova vlasništva treba ocjenjivati sa stanovišta koliko i kako je taj cilj postignut. Ali, puka činjenica što samo fizički ljudi mogu jesti, odijevati se, kititi se itd., a to ne mogu pravne osobe ili institucije, niti je proizvodni sistem ustrojen zbog njih, *ne*

znači da svako vlasništvo mora biti privatno da bi sistem razmjene mogao funkcionirati. Takvo zaključivanje izaziva zbrku pojmova.

Treća česta greška jest da se etiketa zamjenjuje sa stvarnošću. To što u Ustavu piše da u Jugoslaviji postoji društveno vlasništvo ne znači da ono stvarno i postoji. Ako država dominira upravljanjem poduzećima, vlasništvo je etatističko. Ako za jednak rad radnici u raznim privrednim grupacijama dobivaju vrlo različite dohotke, postoji grupno-vlasnička eksploatacija diskriminiranih grupacija. I jedno i drugo je inkompatibilno s društvenim vlasništvom.

Poduzeće

U prošlom poglavlju definirao sam poduzeće kao poslovni sistem koji ima svojstvo pravne osobe i svoje ekonomske odluke donosi autonomno. U tom je smislu poduzeće osnovni privredni subjekt. To je funkcionalna definicija. No, moguća je i strukturna definicija. Prema toj definiciji poduzeće karakteriziraju četiri u jedan poslovni sistem integrirane djelatnosti. Po dvije od tih djelatnosti jesu organizacijske – koje karakteriziraju svaku ljudsku organizaciju – i ekonomske – koje karakteriziraju poduzeće kao ekonomski entitet. Nosioci organizacijskih djelatnosti jesu administratori (ili koordinatori rada) i neposredni izvršioци (ili radnici). Nosioci ekonomskih djelatnosti ili funkcija jesu poduzetnici i vlasnici.

Valja ovdje dodati i nekoliko riječi objašnjenja. Dok su djelatnosti administratora i neposrednih izvršilaca prilično očite, djelatnosti poduzetnika i vlasnika to nisu i predstavljaju sasvim osebujne ekonomske funkcije. Poduzetnik kreira poslovni projekt. Odluke donosi u uvjetima neizvjesnosti i one nisu rutinske. Poduzetnik u poslovanje unosi proizvodne, organizacijske i tržišne inovacije. On nije izumitelj, on samo bira između raspoloživih tehnologija. Ali, bira na poslovno kreativan način. Njegove poslovne inova-

cije izvor su stalno rastuće produktivnosti i na taj način izvor su povećanja dohotka. Na temelju rečenog vidi se da nije svaki direktor poduzetnik. Primjerice poslušni činovnik i politički oportunist nisu poduzetnici. Dobar i loš direktor poduzeća i razlikuju se baš po tome koliko uspijevaju biti poduzetnicima.

Poduzetnik kapital za svoje poslovne projekte dobiva od vlasnika kapitala. Fleksibilno financiranje zahtijeva da vlasnik snosi rizik poslovnih fluktuacija i zbog toga je izdavanje dionica ekonomski superiorno izdavanju fiksnih obveznica i uzimanja bankarskog zajma. Međutim, za kratkoročne poslove i fiksne financijske obaveze sasvim su pogodne, to više što se mogu ekspeditivnije aranžirati.

U kapitalističkoj korporaciji poduzetnik je generalni direktor ili direkcija (management) a kapital za formiranje poduzeća daju privatni vlasnici bilo neposredno (kupovanjem dionica i obveznica) bilo posredno (preko banaka koje su također privatna dionička poduzeća). Administratore predstavlja upravni personal (tzv. staff) a neposredne izvršioce radnici (tzv. operatives). Moderna organizacija postaje složenija sa sve većim značenjem istraživačko-razvojnog sektora, što onda daje prednost samoupravnoj pred klasičnom hijerarhijskom organizacijom. U seljačkom gazdinstvu sve četiri djelatnosti obavlja jedna osoba. U malom obiteljskom poduzeću vlasnik je ujedno i poduzetnik i administrator, a suprotstavljen je radnicima. U većem obiteljskom poduzeću vlasnik ne unajmljuje samo radnike, nego i administratore. U modernoj korporaciji sve četiri djelatnosti obavljaju posebne osobe. Ako radnici, pored dioničara ili i sami kao dioničari, sudjeluju u raspodjeli dobiti, oni postaju suvlasnici. Ako sudjeluju u upravljanju poduzećem, postaju suadministratori i supoduzetnici. Moguće su i druge kombinacije. U organizaciji samoupravnog poduzeća pojavljuju se također radnici i administratori. Poduzetničkom funkcijom trebao bi se baviti generalni direktor (ili poslovodni odbor) a kapital isporučuje društvo čak i kad je izvor kredita privatna štednja građana (jer su banke društvena poduzeća) ili se emitiraju dionice i obvez-

nice (jer su kupci na tržištu kapitala opet društvena poduzeća). Privatno tržište dionica nije ni potrebno ni funkcionalno, kako je to lijepo pokazao prof. Bajt (*Danas*, br. 328, str. 14).

Komparativna efikasnost vlasništva

Prednost društvenog vlasništva u osnovi je veća fleksibilnost. Drugim riječima, sve što može učiniti kapitalistička korporacija može i socijalističko samoupravno poduzeće, a osim toga može i nešto više. Potanko je ta komparativna prednost analizirana u mojoj knjizi *Politička ekonomija socijalizma* (pog. 6). U vezi s tim poglavljem treba upozoriti na sljedeća četiri momenta.

1. Samoupravljanje omogućava da se individualno poduzetništvo dopuni kolektivnim. U korporaciji je uprava suprotstavljena radnicima. Prema tome u sistem su ugrađeni antagonistički interesi koji smanjuju efikasnost. U radničkom savjetu uprava i radnici integrirani su u jedno tijelo. Prema tome poduzetnici (direktor ili poslovodni odbor) umjesto da nailaze na pasivan ili aktivan otpor radnika, mogu osigurati aktivnu podršku radnika. Zatim, sudjelovanje u upravljanju pospješuje tok organizacijskih i tehnoloških inovacija, što je dio poduzetničke funkcije.

2. Moderna tehnologija zahtijeva visoko kvalificirani i timski rad. Brišu se granice između razvoja i proizvodnje. Klasična hijerarhijska organizacija više ne zadovoljava. Odavno su prošla vremena kad je Taylor mogao uspješno tretirati radnike kao volove mjereći im pokrete ruku i nogu. Umjesto hijerarhijski postavljenih rukovodioca potrebni su koordinatori rada. Pri tom je koordinacija rada samo jedna od specijalnosti u radu interdisciplinarnih ekipa koje zahtijeva moderna tehnologija. Očito je da je nehijerarhijsku organizaciju mnogo lakše uspostaviti u samoupravnom nego u privatno-vlasničkom poduzeću.

3. Menedžeri prave greške, a dioničari za njih plaćaju

– napisao je jedan američki stručnjak za ekonomiku poduzeća. Kad broj dioničara prijede nekoliko stotina, a pogotovo kad prijede nekoliko tisuća ili stotina tisuća, dioničari nemaju nikakvog utjecaja na upravu poduzeća (osim ako neka mala grupa dioničara prikupi kontrolni paket dionica) Uprava kooptira nove direktore, generalni direktor – kao nekad rimski imperatori – imenuje svog nasljednika i na taj način se management samoreproducira. Kontrola tržišta preko fluktuacije cijena dionica jest indirektna, spora i neefikasna. Korporacija može raditi s *gubitkom*, a cijena njezinih dionica na burzi istodobno može *rasti* – kao što to pokazuju mnogobrojni pojedinačni burzovni slomovi i skandali. Poduzeće može dospjeti na rub bankrota – pa čak i bankrotirati – prije no što burza počine reagirati. A kao što pokazuje slučaj velike automobilske korporacije »Chrysler«, ni na rubu bankrota uprava se ne mora odgovorno ponašati. Štoviše, ponašat će se kao štakori kad brod tone.

Nasuprot tome u samoupravnom poduzeću uprava je neprestano pred očima radnika, radnički savjet ima uvid u sve poslovne tajne i zbog vlastitih egzistencijskih interesa intervenirat će čim se uprava pokaže nesposobnom ili neodgovornom. To omogućava neposrednu i djelotvorniju kontrolu no što je na preko tržišta dionica.

4. Društveno vlasništvo omogućava raspodjelu prema radu, što na razini narodne privrede uzrokuje ravnomjerniju raspodjelu dohotka i veće socijalne sigurnosti. Kao posljedica smanjuju se socijalne nejednakosti. Moguće je uspostavljanje civiliziranijeg društva s manje brutalnosti i manje alijenacije. Zatim, u egalitarnijoj raspodjeli nisu potrebni veliki porezi koji inače imaju destimulativne efekte

Zaključci

Kad se ti potencijali društvenog vlasništva usporede s onim što se u Jugoslaviji stvarno događa, vidi se da je

jugoslavenska stvarnost veoma različita. To može značiti da je loša teorija ili je loš narod ili da nema društvenog vlasništva. Očito je da je ovo posljednje objašnjenje točno. Počeci samoupravljanja, razvijeni u prethodna dva desetljeća, uklonjeni su poslije 1972. godine. Tzv. dogovorna ekonomija značila je potiskivanje tržišta administriranjem i etatističkom dominacijom. *Etatizam* ne podosi poduzetnike i zato su oni masovno uništavani (»sječa direktora« u 70-tim godinama ovog stoljeća) i zamjenjivani činovnicima i političkim oportunistima. To su oni direktori kojima su uvijek drugi krivi, koji se drže zastarjele tehnologije, koji kupuju pogrešne licence, koji nestanu kad izbije štrajk, koji znaju samo povisivati cijene itd. Odatle toliko poduzeća-gubitaša, uz grupno-vlasničke uzurpacije. Nedostatak industrijske kulture dokrajčio je i ono što je još eventualno moglo ostati od društvenog vlasništva. Gotovo sve prednosti društvenog vlasništva izgubljene su. Gotovo svi defekti etatizma ispoljili su se. Privreda i društvo dospjeli su u istu bezizlaznu situaciju u kojoj je etatizam trenutačno i u svijetu.

Iz stagnacije i propadanja moguća su dva izlaza: reprivatizacija ili društveno vlasništvo. Reprivatizacija uz asistenciju države blagostanja vodi u moderni kapitalizam. Društveno vlasništvo uz pluralitet pravnih oblika vlasništva vodi u socijalizam.

7. Raspodjela prema radu

Nakon dugo vremena vlada je konačno shvatila da se cijene ne mogu stabilizirati tako da se administrativno kontroliraju ili prosto zamrznu, nego da treba kontrolirati dohotke. (Nije, međutim, još uvijek shvatila da i javnu potrošnju treba kontrolirati i to ne proklamacijama nego realno.) No, taj ispravni zaključak vlada je po običaju potpuno pogrešno primijenila uzevši u svom interventnom zakonu kao osnovicu za kontrolu raspodjelu dohotka u prošloj godini, koja je očito bila sasvim arbitrarna. I tako se događa da radni kolektivi koji ove godine dobro posluju mogu podijeliti manje dohotke od onih koji posluju slabije. To izaziva opravdani revolt i štrajkove. Motivacija da se dobro posluje upropaštena je. A jasno je da liječenje inflacije upropaštavanjem proizvodnje može samo izazvati socijalni revolt i tako ugroziti bilo kakvu racionalnu reformu privrednog sistema i ekonomske politike.

U kontroli osobnih dohodaka već se dugo vremena upotrebljavaju samoupravni sporazumi i društveni dogovori. Taj je instrument supstitut za kolektivne ugovore između sindikata i poslodavaca na Zapadu. Iako samo po sebi sporazumijevanje o dohocima ne mora biti loše, nekritičko kopiranje institucija drugačijeg društveno-ekonomskog sistema ne može dati dobre rezultate. Samoupravni su sporazumi općenito postali instrumenti karteliranja i uspostavljanja monopola. Još je prije nekoliko godina Neven Mates u svojoj magistarskoj disertaciji pokazao da su sporazumi o dohotku nesvrshodni i međusobno kontradiktorni. Ne može *jedinstveno* tržište funkcionirati s *parceliranim*

poluadministrativnim rješenjima. Uostalom, i običan građanin bez nekog ekonomskog obrazovanja zna da su unatoč svim tim mnogobrojnim sporazumijevanjima i dogovaranjima cijene divljale, a proizvodnja je stagnirala.

Želimo li stabilizirati privredu – što znači obuzdati inflaciju i pokrenuti proizvodnju – dohodovna usklađivanja treba prepustiti tržištu, a institucije izgraditi tako da se nagraduje rad a ne monopol. Obično se raspodjela prema radu tretira kao politički pogodna parola, ali koju zapravo nije moguće ostvariti, pogotovo ne u tržišnoj privredi. Pobornici administrativnog upravljanja onda traže sporazume i dogovore i druge administrativne mjere da se spasi socijalizam. A pobornici tržišta brane velike imovinske razlike da se spasi motivacija u radu i tako ostvari privredni rast i rast standarda. I jedno i drugo je pogrešno i rezultat je neznanja. U jugoslavenskoj ekonomskoj literaturi odavno su predložena – ali to država i sindikat nikad nisu razmatrali – rješenja za praktično ostvarivanje raspodjele prema radu. U tekstu koji slijedi bit će popularno izneseno rješenje obrađeno u mojoj knjizi *Politička ekonomija socijalizma*

Što je raspodjela prema radu?

Kad se govori o raspodjeli prema radu, onda se ne misli na prost fizički utrošak radne snage, nego na rezultate tog rada. Radnik proizvod svog rada razmjenjuje s društvom za jednaku vrijednost proizvoda koji ulaze u njegovu potrošnju. Duboko usaden osjećaj pravednosti – a na njemu se zasniva snažna radna motivacija – govori nam da od društva imamo pravo tražiti toliko koliko društvu dajemo. Od tog pravila izuzeti su samo oni – djeca, starci, invalidi, mentalno zaostali – koji bez svoje krivice ne mogu dati normalni radni doprinos. Ključno je sad pitanje – Tko i kako ocjenjuje nečiji radni doprinos? Odgovor je – Tržište, ali ne stihijski nego institucionalno kontrolirano tako da su zadovoljena određena načela.

U prvom redu je rad u modernom društvu samo izuzetno izoliran. Obično se radi o udruženom radu. Zbog toga radni doprinos ima dvije komponente: individualnu i kolektivnu.

Individualna komponenta znači da treba vrednovati složenost, trajanje, intenzitet i uvjete (težak, opasan, škodljiv za zdravlje) rada.

Za ta vrednovanja nadležan je radni kolektiv, koji izglasava odgovarajući pravilnik o raspodjeli dohotka. Tržište ovdje dolazi samo posredno do izražaja, naime toliko koliko će utjecati da se ujednači dohodak za jednaka radna mjesta u raznim privrednim granama – »jednaka plaća za jednak rad«. Ako bi u nekom poduzeću neka radna mjesta bila potcijenjena, odnosno radnici nastojali bi napustiti to poduzeće i zaposliti se tamo gdje će za svoj rad dobiti veću plaću. Da bi popunilo potrebna radna mjesta, poduzeće će morati povećati potcijenjene plaće i tako će se one ujednačavati. Naravno, to tržišno ujednačavanje moguće je jedino u uvjetima pune zaposlenosti i pune mobilnosti radnika.

Kolektivna se komponenta očituje u funkcioniranju poduzeća kao cjeline u proizvodnji roba i usluga na tržištu. U ekonomskoj teoriji govorimo o poduzetništvu. Poduzetništvo se odnosi na organizaciju rada, međuljudske odnose, izbor proizvodnog programa, inovacije i tržišne transakcije (određivanje cijena, izvoz, investicije, izbor poslovnih partnera itd). U poduzeću u kojem su međuljudski odnosi poremećeni, proizvodni program zastario, a direktor provodi dane na sastancima državnih i političkih foruma umjesto da se bavi organizacijom rada i plasmanom na tržištu – produktivnost rada bit će niska, a osobni dohodi nezadovoljavajući bez obzira na individualni intenzitet i volumen rada. Treba imati na umu da poduzetništvo nije rutinska, nego kreativna komponenta, da se ono ne stvara odlukama u političkim kancelarijama, nego slobodnim kolektivnim radom. Radni kolektiv mora imati punu slobodu da uređuje unutrašnju organizaciju poduzeća i da bira svoje organizatore i poslovne funkcionare, a ne da mu to određuje 650 paragrafa ZUR-a. Drugim riječima, poduzeće mora

imati potpunu tržišnu autonomiju da bi radnici mogli preuzeti funkciju kolektivnog poduzetnika.

Sada dolazimo do najtežeg pitanja – Kako osigurati da poslovni rezultati budu izraz proizvodnog poduzetništva, a ne monopola ili neproduktivnih špekulacija? Neregulirano, stihijsko tržište ne može postići željene rezultate. Administrativna regulacija još manje. Gdje je onda rješenje?

Kako mjeriti poduzetništvo?

U kapitalističkom sistemu poduzetnički se dohodak svodi na dobit. Radničke nadnice ulaze u troškove proizvodnje jednako kao i kamate za bankarske kredite. U socijalističkom sistemu poduzetnički dohodak jest dohodak poduzeća, tj. radnog kolektiva. Samoupravljanje implicira kolektivno poduzetništvo.

Proizlazi da raspodjela dohotka ima dvije faze, od kojih je prva tržišna a druga izvantržišna. U prvoj fazi poduzeće ostvaruje dohodak kao rezultat svog tržišnog poslovanja. U drugoj fazi poduzeće, tj. radni kolektiv dijeli dohodak pojedinim radnicima na osnovi internih normativnih akata. Ova posljednja raspodjela u praksi je veoma složena i nije nimalo jednostavan problem proučavanja organizatora rada, industrijskih sociologa i psihologa. Pravedna raspodjela znači dobre međuljudske odnose i visoku radnu motivaciju. No, sa stanovišta ekonomske teorije stvar je sasvim jednostavna – radnici će ostvareni dohodak raspodijeliti onako kako to odluče, pri čemu se u pozadini tih odluka odvija konkurencija na tržištu rada. Problem se tako svodi na utvrđivanje dohotka poduzeća.

Polazimo od statističkih zakonitosti: Sasvim je moguće da se dva pojedinačna poduzeća veoma razlikuju po efikasnosti poslovanja. U tom slučaju načelo raspodjele prema radu zahtijeva da efikasan kolektiv ostvari visok dohodak, a neefikasan nizak. Međutim, zbog istih statističkih razloga krajnje je nevjerojatno da se čitava jedna grana sastoji samo

od dobrih kolektiva, a neka druga privredna grana samo od loših. Prema tome, kad se radi o grani ili grupaciji – čija veličina treba biti, opet prema statistici, barem 30 poduzeća ili pogona određene veličine – zaključak kako nije vjerojatno da se dvije grupacije po efikasnosti poslovanja bitno razlikuju implicira zaključak da pod normalnim tržišnim uvjetima grupacije posluju podjednako. U tom slučaju načelo raspodjele prema radu zahtijeva da *sve* grupacije ostvaruju *podjednak* prosječni dohodak računat na uvjetnog radnika.

Zbog razloga koje ovdje ne mogu objašnjavati, nekontrolirano tržište neće samo po sebi ostvarivati podjednak grupacijski dohodak, pa je stoga nužno da država instrumentima ekonomske politike ostvaruje taj zadatak. Budući da danas država ne rješava taj zadatak, dohoci za *isto* radno mjesto u raznim *grupacijama* razlikuju se 2 do 3 puta. Zaključujemo da treba razlikovati zapravo tri faze u realizaciji raspodjele prema radu. Prvo se ekonomskom politikom utječe na tržište tako da svaka grupacija ostvari podjednak prosječni dohodak. Zatim se unutar grupacije javlja tržišna diferencijacija, pa efikasniji kolektivi ostvaruju veći dohodak. Na kraju, unutar poduzeća dohodak se raspodjeljuje na pojedine radnike u skladu s pravilnikom o raspodjeli.

Porezna politika

Naš problem nije još potpuno riješen. U prvom redu, instrumenti ekonomske politike ne mogu se stalno mijenjati da bi se postigla aritmetički precizna ujednačena raspodjela po grupacijama. Zatim, ni dohodak pojedinačnog poduzeća nije u svakom slučaju i u potpunosti rezultat samo rada i poduzetništva. U privredi koja je podvrgnuta neprestanim nepredvidljivim udarima (elementarnih nepogoda, burzovnih oscilacija, ratnih zapleta itd) stalno se javljaju prolazne pozitivne i negativne rente koje nije

moguće precizno utvrditi ni potpuno ukloniti. Da se uklone monopolske rente, najviše pomaže konkurencija, ali ni ona ne može učiniti sve. U takvoj situaciji porezna politika omogućuje da se problem donekle riješi.

Nadalje, nezavisnost poduzeća zahtijeva da svako poduzeće samo odlučuje o raspodjeli dohotka na investicije i osobne dohotke. Zbir takvih individualnih odluka može dati ili prevelike ili premale investicije na razini narodne privrede i samo će slučajno zbir investicija biti jednak potrebnim investicijama. Potrebne su one investicije koje osiguravaju punu zaposlenost. U ostvarivanju potrebnih investicija, osim monetarne i kreditne politike važna je opet porezna politika

U pogledu poreske politike vlada prilično velika konfuzija. U raznim komisijama i u novinama predlaže se oporezovanje dobiti (što ima smisla u kapitalizmu, ali ne i u socijalizmu), porez na dodanu vrijednost (što općenito ima smisla, ali je u trenutačnoj situaciji krajnje privredne nestabilnosti i nepotrebno i štetno) itd. Ja se ovdje neću baviti svim aspektima poreske politike, nego samo onima koji su neposredno vezani za našu temu.

Porezna politika ima i fiskalnu komponentu – financiranje javnih rashoda. Tu vrijedi načelo (1) tko više ima, više daje, što znači da će porez biti progresivan. Budući da je kapital društveni, (2) ulaganja u osnovne i obrtne fondove *ne* oporezuju se. Budući da želimo ostvariti potreban volumen investicija, (3) na osnovi empirijskog reagiranja privrede odabrat ćemo onu poreznu osnovicu i one porezne stope koje će navesti individualna poduzeća da u agregatu investiraju baš koliko treba, ni manje ni više. Primjenom tih triju načela, nije teško izgraditi ispravnu poreznu politiku. Evo je.

S pomoću određene metodologije, koju ovdje neću opisivati, broj stvarno zaposlenih u svakom poduzeću transformira se u broj homogenih uvjetnih radnika. Zatim se u skladu s ciljevima ekonomske politike odredi prosječan očekivani osobni dohodak po uvjetnom radniku. Broj uvjetnih radnika pomnožen normiranim prosječnim dohot-

kom daje standardni fond osobnih dohodaka poduzeća. Na razliku između stvarno raspodijeljenih osobnih dohodaka i standardnog fonda osobnih dohodaka primjenjuju se porezne stope. Mi smo nekad nešto slično već imali; to se zvalo »višak fonda plaća«. U to doba nije bilo inflacije, a stopa rasta jugoslavenske privrede bila je najviša na svijetu. Umjesto da je taj sistem usavršavan, bio je zamijenjen primitivnim intervencijama koje traju do danas.

Kao što se vidi, nije potrebno ni fiksiranje dohodaka ni interventni zakoni. Nije potrebno propisivanje raspodjele. Nije potrebno »dogovaranje« o akumulaciji i investicijama. Nije potrebno ono beskonačno mnoštvo propisa koje umrtvljuje svaku inicijativu. Nisu potrebne političke prodike o »egoizmu« i »nedostatku odgovornosti za zajednicu«. Radni kolektiv samostalno donosi sve odluke o raspodjeli ravnajući se prema svom ekonomskom interesu. Ako se sav dohodak raspodjeli u plaće, visoki porezi odnijet će dosta sredstava iz poduzeća. Ako se određeni dio dohotka odvoji u fondove, uštedjet će se sredstva koja bi otišla u poreze, a investicije će osigurati povoljniju tržišnu poziciju u budućnosti. Ako se povećaju cijene pa se iz tog inflacioniranog dohotka isplate visoki osobni dohoci, najveći dio povećanja dohotka odnijet će progresivni porez, a povećane cijene pogoršat će konkurentnu situaciju na tržištu. Prema tome, inflacija se ne isplati.

Jednake porezne stope stavljaju svako poduzeće u jednak položaj. Poduzeća s niskim dohotkom neće plaćati nikakav porez i taj automatizam znatno povećava fleksibilnost raspodjele. Fiktivni gubici će se smanjiti. Teret stabilizacije snose oni koji ga mogu snositi.

Svako poduzeće samostalno će utvrđivati najpovoljniju kombinaciju svih tih faktora s obzirom na vlastitu poslovnu politiku. No, suma tih odluka poklopit će se s društvenim planom, a poslovat će se unutar stabilizirane privrede. Raspodjela prema radu motivira radnike, ubrzava rast i stabilizira privredu.

8. Privreda kao sistem

Privredu treba promatrati kao veliki sistem sastavljen od mnoštva povratnih sprega s odgođenim efektima i podložan oscilacijama. Stabiliziranje tog sistema i postizanje optimalnih performansi zahtijeva ugrađivanje automatskog stabilizatora i primjenu određene regulativne tehnike. Prvo znači izgradnju sistema institucija i normi ponašanja. Drugo znači ekonomsku politiku. Za razliku od inženjerskih sistema, privreda je mnogo složeniji sistem i zbog toga su ograničene mogućnosti potpuno automatske regulacije. Utoliko je veće onda značenje ekonomske politike. Navođenje systemske analogije ima za svrhu isticanje činjenice da je rješenje problema, nakon što se prihvate odluke o nekoliko osnovnih društvenih dilema, objektivno uvjetovano i da ostavlja malo mjesta političkom pogadanju.

Po prirodi stvari regulirati treba funkcioniranje sistema u cjelini. Prema tome privrede republika ne mogu se efikasno razvijati ako osnovne makroekonomske odluke nisu donijete na razini Federacije. Razumljivo je da se ekonomska politika Federacije treba temeljiti na međurepubličkom dogovoru. A taj dogovor, da bi bio efikasan, treba institucionalizirati. Jedan od najvažnijih instrumenata institucionalizacije međurepubličkog dogovaranja u privredi jest društveni plan.

Uvjetovanost privrednog razvoja i ekonomskih politika republike funkcioniranjem globalnog sistema dokumentirana je i empirijskom analizom privrednih ciklusa u Jugoslaviji. Utvrđeno je da su ti ciklusi savršeno sinhronizirani po republikama, pa čak i po gradovima. Drugim riječima,

sve republike istodobno ulaze u akcelerativne i u depresivne faze ciklusa. Ono što pojedinačna republika (ili grad) mogu učiniti na izoliranom poboljšanju svoje privrede kvantitativno je gotovo beznačajno u usporedbi s mogućnostima propuštenima na razini čitave zemlje. Od fundamentalne je važnosti da se to shvati.

Iz činjenice što su podsistemi znatno determinirani funkcioniranjem sistema u cjelini ne slijedi da republike i komune ne mogu voditi svoju ekonomsku politiku. Slijedi samo to da su kvantitativni efekti takve politike relativno mali. U brzjoj privredi teritorijalne jedinice ekspandirat će doduše po različitim stopama, ali sve će te stope biti visoke; u sporij privredi obrnuto.

A. Pseudodileme

Polazimo od samoupravne autonomije privrednih subjekata kao osnove jugoslavenskog privrednog sistema. Na toj osnovi neke ključne dileme društveno-ekonomske organizacije pokazuju se kao pseudodileme i razriješavaju se na sljedeći način:

1. *Centralizacija-decentralizacija.* U samoupravnoj privredi ta se dilema riješava u korist decentralizacije. To znači da sve privredne funkcije u načelu ostavljaju privrednoj bazi i to se načelo modificira samo onda kad je to nužno da bi čitav sistem efikasno funkcionirao. Prema tome, poduzeća trebaju obavljati mogući maksimum privrednih funkcija, a Federacija samo nužni minimum. Ekonomske funkcije republika predodređene su tom polarizacijom, kao i činjenicom da je Jugoslavija federativna zajednica više naroda i narodnosti.

Što se tiče ekonomskih funkcija republika, potrebno je upozoriti još i na sljedeće. Iz samoupravnih prava građana i proizvođača proizlazi i njihovo pravo na nacionalnu i teritorijalnu organiziranost (dakako, samo u onoj mjeri u kojoj se ne krše ista takva samoupravna prava drugih građana

i proizvođača). U tom kontekstu bilo bi pogrešno promatrati i ocjenjivati republičke privrede samo sa stanovišta mogućih negativnih efekata i deformacija, moguće autarhije i separatističke stihije, iako je sigurno da te opasnosti realno postoje. Sa stanovišta jednog pozitivnog pristupa regionalne su privrede nužni međučlan decentraliziranoj i policentričkoj viziji privrede i društva. Radi se o tome da se postigne regionalno uravnoteženje privrednog razvoja. Taj zadatak naročito je aktualan u našoj zemlji, gdje su povijesno naslijeđene razlike u privrednoj razvijenosti, tradicijama, kulturi, jeziku itd. izrazito velike. U tim uvjetima prevladati jaz u privrednom razvoju postaje preduvjet istinske ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije, a republička odnosno pokrajinska autonomija preduvjet za skladno funkcioniranje privrede i društva u cjelini. U tom smislu posebne republičke i pokrajinske privrede nisu inkompatibilne s brzim, uravnoteženim i efikasnim razvojem cjelokupne jugoslavenske privrede. Ako se respektiraju ekonomske zakonitosti, usklađenost regionalnog razvoja s nacionalno-privrednim specifičnostima republika i pokrajina može dati snažan poticaj općem privrednom razvoju.

Moguće je i formaliziranje kriterija za raspodjelu poslova između Federacije i republika:

1. Za republiku je pridržano sve što nije *izričito* stavljeno u nadležnost Federacije. Isto vrijedi i za općinu u odnosu prema republici. A ono što nije *izričito* pridržano za državu, tj. golema većina svih odluka, prepušteno je slobodnoj inicijativi građana i radnih kolektiva.

2. Na saveznu razinu prenose se svi poslovi koji *bitno* tangiraju interese više republika.

3. Nadležnosti se u osnovi mogu odvojiti na sljedeći način: u nadležnosti su Federacije odnosi Jugoslavije s vanjskim svijetom (obrana, vanjski poslovi i vanjska trgovina) i sistemska regulacija; republika se prvenstveno brine za unutrašnje poslove na svojoj teoriji (uprava, sudstvo, regionalni razvoj i prostorno planiranje). U sistemska regulaciju spada ekonomska politika (monetarna, fiskalna, vanj-

sko-trgovačka i razvojna) i reguliranje tzv. velikih sistema (PTT, željeznice, osnovna cestovna mreža, zračni promet i elektroprivreda) Poduzeća tih sistema mogu biti privatna, državna, neposredno društvena ili miješana, ali regulacija je uvijek centralna. Centralna regulacija ne isključuje, nego pretpostavlja demokratsku kontrolu. Jednako tako odluke na saveznoj razini ne znače arbitrarno naređivanje, nego su rezultat demokratskog usklađivanja regionalnih gledišta i interesa.

2 *Državni aparat kao vlast ili kao društveni servis.* Naslijedeno je shvaćanje – i dosljedno tome ponašanje – da je državni aparat prvenstveno aparat vlasti. U tom smislu državni aparat orijentirao se gotovo isključivo na davanje dozvola i vršenje zabrana (izdavanje direktnih naredbi uglavnom više nije moguće zbog odluke 1) a posljedice za to snose osnovni privredni subjekti koji na stanje stvari mogu utjecati malo ili nikako. Zbog toga efikasnost cijelog sistema slabi i naše društvo trpi ozbiljne gubitke. Prema proračunu profesora A Bajta, uz investicije koje su ostvarene ali pri efikasnosti postignutoj u drugim manje razvijenim zemljama južne Evrope, Jugoslavija je danas mogla ostvarivati društveni proizvod do tri puta veći no što ga stvarno postiže. Razlika predstavlja trošak etatističke organizacije.

Državni aparat kao vlast nije jedino moguće rješenje. Neke razvijene zemlje – skandinavske su zemlje vjerojatno najbolji primjer – organizirale su svoj državni aparat umnogome kao javnu službu, kao društveni servis. Zadatak tako koncipiranog državnog aparata jest da obavlja koordinativne i informativne funkcije, da čini usluge stanovništvu i radnim organizacijama, a prisilom se služi izuzetno.

Smatramo da bi u samoupravnom društvu dilemu 2 trebalo riješiti izgradnjom suvremenog, visokostručnog državnog aparata koncipiranog kao javna služba. To između ostalog pretpostavlja i uvođenje rigoroznih kvalifikacijskih ispita za prijem u državnu službu. A da bi se ljudi u državnom aparatu mogli ponašati kao odgovorni službe-

nici društva, treba im osigurati određenu osobnu sigurnost i zaštitu od raznovrsnih pritisaka.

3. *Ovlaštenje Federaciji ili dogovaranje republika.* To je također pseudodilema, jer treba koristiti oboje, ovisno o prirodi problema. Osnovna je distinkcija između utvrđivanja politike i provođenja utvrđene politike. Prvo je stvar političkih foruma, pri čemu osnovnu ulogu ima dogovaranje republika. Drugo je stvar izvršnih organa, dakle aparata Federacije. Međutim, ostvarivanje utvrđene politike može imati različite modalitete, pa je u najvažnijim odlukama poželjno ostvariti dogovor republika. Iz prirode situacije proizlazi da ad hoc dogovaranju nema mjesta (1) kad se radi o operativnim mjerama koje ne trpe odgaganje (npr. intervencije na tržištu) ili (2) zahtijevaju potpunu diskreciju da bi se osigurali privredni interesi zemlje (npr. odluka o devalvaciji) i (3) kad se radi o odlukama od sekundarnog značenja. Kategorija (3) toliko je brojna i dogovaranje u toj mjeri apsorbiralo bi vrijeme i kapacitet uprave toliko da bi raspravljanje o zaista ozbiljnim zadacima i ključnim odlukama ostalo zanemareno. To posljednje je umnogome karakteristično za sadašnju praksu kad se beskonačno mnogo energije gubi na pogađanje oko perifernih stvari, a značajne odluke s dalekosežnim posljedicama donose se improvizirano (dovoljno je podsjetiti na način kako su počete četiri posljednje reforme u 1961, 1965, 1970 i 1987 te na stalne ustavne promjene). Eventualne zloupotrebe, neodgovornosti ili nedovoljna stručnost organa Federacije ne mogu se spriječiti neprestanim uplitanjem državnih organa šest republika u operativne odluke. Time se zapravo skida odgovornost s federalnog aparata, a efikasnost uprave svodi se na minimum. Saveznoj vladi treba dati sva potrebna ovlaštenja, a kontrolu ostvariti analizom rezultata vladinog rada. Ako se proklamiran program ne ostvaruje, treba otvoriti raspravu o povjerenju vladi. Ako su odstupanja od proklamiranih ciljeva, prihvaćenih planova i objavljenih predviđanja znatna, vlada treba podnijeti ostavku. Ako mistificiranu aureolu vlasti kod državne uprave želimo zamijeniti karakteristikama javne službe,

onda vladu treba tretirati u velikoj mjeri kao poslovni odbor ovog društva. I kao što poslovni odbor poduzeća nije koalicija predstavnika sektora i radnih jedinica, nego organ poduzeća u cjelini, tako ni vlada ne može biti prvenstveno koalicijska vlada (kao danas), nego bi trebala biti prvenstveno federalna vlada.

4. *Društveno-političke zajednice ili privredne organizacije* Ako se ne misli na stvaranje neke paralelne privredne »vlade« – što vjerojatno ne bi bilo uputno, pa tu pretpostavku dalje ne ispitujemo – i ova je dilema umjetno stvorena. Između privrednih organizacija i organa DPZ-a postoji jasna društvena podjela rada. Privredne organizacije stječu dohodak u *konkurentskoj borbi* na tržištu. Organi DPZ-a *harmoniziraju interese* privrednih subjekata na određenom teritoriju. Ako bismo od prvih tražili harmoniziranje, dobili bismo monopole. Ako bismo od onih drugih tražili ulazak na tržište, dobili bismo etatizme. Zapravo baš zbog tih nedovoljno kontroliranih tendencija vrlo su izraženi simptomi i jednog i drugog.

B. Ekonomske funkcije Federacije

U upravljanju privrednim sistemom organi zajednice imaju određene zadatke. To su: 1. *ujednačavanje uvjeta privređivanja*, bez čega nema raspodjele prema radu i javlja se monopolistička eksploatacija; 2. *kratkoročno gledano, osiguravanje tržišne ravnoteže*, bez čega 1. nije moguće, naime ukida se autonomija radnih organizacija; 3. *dugoročno gledano osiguravanje privrednog rasta*, bez čega nisu mogući ni 1. ni 2. ni izgradnja socijalizma.

Postoji jedna široko rasprostranjena zabluda, naime da su organi zajednice odgovorni samo za one zadatke koje mogu administrativnim direktivama provoditi. Zbog toga se za eventualne pogrešne investicije okrivljuju poduzeća koja su ih poduzela i banke koje su ih financirale, a da se ne povezuje ta pojava s činjenicom da je proizvodno-investicij-

sko ponašanje privrednih organizacija funkcija privrednog sistema i ekonomske politike. Ako cijene rastu, okrivljuju se poduzeća što nabijaju cijene. Ako osobni dohoci rastu brže od produktivnosti rada, okrivljuju se radni kolektivi zbog nedovoljne društvene svijesti. Ako privreda postane nelikvidna, premalo izvozi ili previše uvozi, okrivljuje se privreda da se nije prilagodila intencijama reforme, da ne poštuje preporuke i političke rezolucije. To rezoniranje koje se provlači kroz dnevne listove, skupštinske rasprave i istupanja nekih državnih funkcionara duboko je pogrešno. Organi zajednice i posebno izvršni državni organi odgovorni su za privredna zbivanja i onda kad ne mogu administrativno intervenirati. Ta odgovornost proizlazi iz činjenice što osim administrativnog postoje i drugi načini privredne koordinacije kojima se organi zajednice mogu i moraju služiti.

Autonomija radnih organizacija nije samo osnovno organizacijsko načelo jugoslavenskog privrednog sistema, nego je to i motor privrednog rasta. Radni kolektivi djeluju u određenim uvjetima koji su im dani kao parametri za donošenje odluka. Uzimajući u obzir te parametre, oni se u odlučivanju rukovode svojim materijalnim interesima. Upravo zato što motivacija za privređivanje dolazi od materijalnih interesa, birokratska subordinacija postaje nepotrebna, a stvarna autonomija moguća. Ali zadovoljavanje jednih parcijalnih interesa ne smije štetiti drugim parcijalnim interesima, jer se javlja eksploatacija, koja nije spojiva sa socijalizmom. Hoće li do eksploatacije doći ili ne, kao i to hoće li odluke samoupravnih radnih organizacija uspostaviti privrednu ravnotežu i rast – ovisi o parametrima sistema. A odgovornost za te parametre – za uvjete privređivanja – po prirodi stvari ne mogu snositi radne organizacije. Odgovornost snose organi zajednice.

Nakon tih napomena možemo se vratiti na tri osnovne funkcije uvodno određene.

1. *Ujednačavanje uvjeta privređivanja* znači organizirati privredu tako da svi privredni subjekti stječu dohodak pod istim uvjetima. Ako se i tada javljaju razlike u dohotku,

one će biti rezultat razlika u radu i poduzetništvu, a ne rezultat eksternih uvjeta koje radni kolektivi ne mogu kontrolirati. Da bi se ujednačili uvjeti privređivanja, potrebno je osigurati (a) stabilnost privrede, (b) ukloniti administrativne intervencije i posebno stalno mijenjanje propisa i drugih parametara privređivanja i (c) sprečavati monopole i uklanjati imperfektnosti tržišta. Ovo posljednje zahtijeva slobodno kretanje radnih, materijalnih i financijskih resursa na čitavom teritoriju Jugoslavije, što bi trebalo jamčiti Ustavom, a ostvariti preko saveznih inspekcija.

Stupanj ujednačenosti uvjeta privređivanja objektivno je prilično jednostavno utvrditi. Iako osobni dohoci mogu znatno varirati (i to je poželjno) od pojedinca do pojedinca, odnosno od poduzeća do poduzeća uslijed statističke zakonitosti dohodak određene kvalifikacije morao bi biti uprosječen za sve grupacije (ako su statistički dovoljno velike). Onoliko koliko se ti grupacijski prosjeci razlikuju, negirano je načelo raspodjele prema radu. Očito je da su te razlike u našoj privredi vrlo velike, što znači da postoje privilegirani i diskriminirani radni kolektivi te da oni prvi, preko imperfektnog tržišta eksploatiraju rad onih drugih.

Ujednačavanje uvjeta privređivanja ne može značiti državno ili etatističko-bankarsko dotiranje *radnih organizacija* koje posluju s gubicima, što je do sada bio dosta čest slučaj. Ali, ono treba značiti kompenziranje šteta *grupacija* koje su odlukama ekonomsko-političkih organa diskriminirane u stjecanju dohotka (zakovane cijene i sl). Ujednačavanje uvjeta privređivanja ima i svoj regionalni aspekt i ekonomsko je opravdanje za postojanje fonda za kreditiranje razvoja neravijenih područja. Da bi se izbjegli nesporazumi, valja dodati da zahtjev za ujednačavanjem uvjeta nije suprotan favoriziranju ili defavoriziranju određene proizvodnje kad je to *prihvaćeni* cilj ekonomske politike radi stimuliranja ili zaustavljanja te proizvodnje.

2. Osiguravanje *tržišne ravnoteže* znači: (a) postizavanje pune zaposlenosti radne snage i ostalih faktora proizvodnje, (b) stabilizaciju cijena i (c) usklađivanje platne bilance uz čuvanje konvertibilnosti domaće valute. Da bi se

postigli ti ciljevi, nije dovoljno izgraditi adekvatan privredni sistem, nego je nužno poduzimati odgovarajuću anticikličnu ekonomsku politiku protiv zastoja i nezaposlenosti s jedne te protiv inflacije s druge strane. Prijeko su potrebni sljedeći osnovni oblici anticiklične politike: monetarno-kreditna i fiskalna politika. Za situaciju troškovne inflacije nužna je i antiinflacijska politika dohodaka, koja treba uvjetovat ukupno kretanje osobnih dohodaka kretanjem produktivnosti rada. Politika dohodaka dobro postavljena treba sa svoje strane pridonijeti da se riješe problemi raspodjele prema radu i povećavanja reproduktivne sposobnosti privrednih organizacija. Za posebne oblike strukturne i regionalne nezaposlenosti potrebna je i odgovarajuća politika radne snage (informacije, prekvalifikacije, transfer radne snage i sl).

3. *Privredni rast* jest konačan test progresivnosti jednog društveno-ekonomskog sistema. Nije potrebno pozivati se na Marxa da se shvati kako društveni sistemi koji zaostaju u privrednom razvoju nužno propadaju. I obrnuto, svjetska privreda modelira se prema onim sistemima koji najbrže ekspandiraju. Nužna komponenta privrednog rasta jest i regionalno uravnoteženje razvoja. Istraživanja su pokazala da je prevladavanje jaza između nerazvijenih i razvijenih područja to brže što je brži opći privredni rast.

9. Plansko reguliranje tržišta

I na Istoku i na Zapadu i stručnjaci i laici još uglavnom smatraju da su planiranje i tržište dva nekompatibilna oblika organizacije. U tom pogledu Lionel Robbins, engleski liberalni ekonomist, dobro izražava neoklasično stajalište:

»Navodna prednost privrednog 'planiranja' – naime, da ono omogućuje veću sigurnost s obzirom na budućnost – ovisi o pretpostavci da će pod 'planiranjem' sadašnje kontrolne snage, izbori individualnih potrošača i štediša, i sami biti stavljeni pod kontrolu planera. Stoga se pojavljuje paradoks da: ili je planer lišen instrumenata za računanje ciljeva zajednice kojoj namjerava služiti ili, ako uspostavi te instrumente, on uklanja *raison d'être* 'plana'.«

Prema vulgarno marksističkoj verziji tog istog stajališta privatno tržište znači anarhiju u proizvodnji i stvara kapitalističke odnose, pa se treba zamijeniti državnim planiranjem. Privatno vlasništvo jedino može – i zato mora – biti nadomješteno državnim vlasništvom tako da samostalne odluke pojedinaca ustupaju mjesto centralnim, hijerarhijski strukturiranim odlukama države.

U nastavku će postati jasno da je gornjem paradoksu i anarhiji mjesto u ideologiji i apologetici, a ne u znanstvenom mišljenju.

A. Nedostaci tržišta

Ako potrošači samostalno mogu birati, oni će potrošiti svoje dohotke na takvu robu i usluge koje će maksimalno zadovoljiti njihove potrebe. Ako su proizvođači slobodni u svojim privrednim djelatnostima, oni će kupljene utroške kombinirati tako da minimiziraju troškove i proizvodit će proizvode koji maksimiraju dobit. Proizidi će da su najrentabilniji proizvodi upravo oni koji su najvredniji za potrošače. Prema tome promicanjem svojih pojedinačnih interesa, maksimiranjem *vlastitih* probitaka, akteri tržišta automatski maksimiraju *društveno* blagostanje. Ta *laissez-faire* vizija tržišta, koju je Adam Smith definirao kao »nevidljivu ruku«, osnovni je tržišni model klasične i neoklasične ekonomije.

Znamo da stvarne karakteristike privrede u velikoj mjeri odstupaju od tog modela. Razlozi odstupanja analitički su prilično jednostavni. Da bi funkcionirao, taj model zahtijeva sigurnost, raspoloživost potpunih informacija za aktere, trenutačno prilagođavanje i djeljivost sve robe. Stvarni svijet je drugačiji; odluke se moraju donositi u neizvjesnosti, informacije su skupe, do prilagođavanja dolazi sa značajnim kašnjenjima i investicije su često krupne i nedjeljive. Posljedica toga jest proizvodnja koja ovisi o privrednim ciklusima, mnogi su ljudi nezaposleni, monopoli i reklame narušavaju cjenovne i proizvodne strukture, a ekonomsko blagostanje očito je znatno niže nego što bi inače moglo biti.

Zašto je tako varljiv model opstao tako dugo? Najmanje zbog tri razloga. Prije svega, on dobro zadovoljava ideološke potrebe (sjetimo se L. Robbinsa!). Model »dokazuje« da kapitalistički sistem maksimira ekonomsko blagostanje. Drugo, model služi kao koristan metodološki instrumentarij. Ekonomska stvarnost tako je kompleksna i mora se drastično pojednostaviti za analitičku obradu. Konstruiranje modela i analiza uvjeta pod kojima on može vrijediti, pomogli su u izgradnji rafinirane ekonomske znanosti. Treće, model se može koristiti kao standard za usporedbe.

U toj namjeni ću ga i ja upotrijebiti. Pristupit ćemo paradoksu nešto drugačije nego Robbins. Proizići će da je efikasno funkcioniranje tržišta moguće jedino u planskoj socijalističkoj privredi. Nastavimo ispitivati nesavršenosti i propuste uobičajenog tržišta.

1. *Izbori potrošača nisu ispravni* Oni su često neracionalni, stvoreni prema navici i običaju i u nedostatku znanja. Upotreba narkotika i alkohola, razmetljiva potrošnja i kupovina hrane male hranjive vrijednosti u odnosu prema plaćenju cijeni, često se navode kao primjeri. Zdravlje se često zanemaruje u korist nekih beznačajnih potrošnih predmeta ako se moraju platiti medicinske usluge. Samo pravi poznavaoči kupuju i čitaju knjige i posjećuju kazališne predstave. Obrazovanje cijene samo oni koji su i sami obrazovani.

Ako je naš izbor društveno određen, tada bismo trebali bolje razmisliti kako kontrolirati snage koje su odgovorne za to određivanje i prestati laskati sebi da uživamo veliku individualnu nezavisnost.

2. *Izbor proizvođača nije ispravan.* Neizvjesnost i neznanje uzrokuju neočekivane dobitke i gubitke. Čak ako su poznate cijene raspoložive robe, cijene buduće robe nisu poznate. Zbog toga će planovi privrednih subjekata biti nekonzistentni, što omogućuje alokaciju resursa. Koncentracija tržišne moći stvara monopole s popratnom eksploatacijom potrošača i drugih proizvođača. Kao što su Marx i Keynes pokazali, zbir individualnih dobitaka može dovesti do društvenog gubitka. To se događa naprimjer kad je agregatna štednja veća od agregatnih investicija. Budući da potražnja nije jednaka raspoloživoj ponudi, proizvodnja pada i radnici ostaju bez posla. Jedini lijek protiv nezaposlenosti i periodičnih privrednih kriza jest društveno planiranje.

3. *Tržišta nisu stabilna.* Tu nestabilnost uzrokuju posebne karakteristike proizvoda. Ako su ponuda i potražnja jako neelastične, kao za osnovne prehrambene proizvode, neznatan manjak povećat će cijene, a neznatan višak će ih ponovo smanjiti. Ako je vrijeme proizvodnje dugo

– kao za kaučuk, kavu, svinjetinu, brodove – postojat će tendencija razvoja tzv. ciklusa. I ako je nedjeljivost velika, kao u teškoj industriji doći će do investicijskih ciklusa. Prema tome reguliranje cijena i investicija isto će biti nužno da se očuva nesmetano funkcioniranje tržišta.

4. *Novčane cijene ne moraju postojati ili mogu biti neprimjenjive.* Čak i u potpuno tržišnoj privredi sve nema novčanu cijenu. Ako ja negujem divan vrt, moj susjed također će uživati u njemu. Ako pravim neugodnu buku u svom vrtu, zadovoljstvo mog susjeda bit će smanjeno. Budući da živimo u društvu, naše aktivnosti tiču se i naših sugrađana i to djelovanje često može biti neprimjereno. Povremeno nastaju značajne razlike između stvarnog društvenog troška i novčanog troška i između stvarne društvene koristi i cijene. Zagadivanje zraka, profesionalna oboljenja i iscrpljivanje estetskih vrijednosti mogu se javiti na strani troškova, na strani probitaka pojavljuje se uživanje ekonomske i društvene jednakosti, osiguranje od bolesti, osigurano zaposlenje. Takozvana javna dobra također se tu ubraju. Trošak osiguravanja javnih dobara uopće se ne povećava, ili se ne povećava značajnije ako broj potrošača raste. Ili, nijedan pojedinac ne mora smanjiti svoju potrošnju dobra zbog potrošnje dodatnog potrošača. Čist zrak, svjetionici i obrana zemlje su primjeri za to. U takvim slučajevima uobičajeni tržišni mehanizam s transakcijama između kupaca i prodavača ne funkcionira.

5. *Pojava tehnoloških i novčanih eksternalija.* U načelu se ovdje mogu primijeniti i cijene, međutim, proizvodnja ne reagira kako treba, pa nekontrolirani sistem cijena vodi k neekonomskim proizvodnim rješenjima. Statičke eksternalije obuhvaćaju eksterne ekonomije i disekonomije u tekućoj proizvodnji što ih poduzeća koja maksimiraju profit ne uzimaju u obzir, i u nekontroliranim efektima novih industrijskih lokacija. Primjeri su nam poznati. Ako industrijski proizvođač proizvodi u uvjetima ekonomije obima (kao u industriji čelika), povećanje njegove proizvodnje koristit će industrijskom kupcu (recimo industriji ugljena) u obliku nižih troškova. Hidroelektrična centrala

može pomoći zemljoradnicima povećavajući opskrbu vodom, no ona može prouzročiti i štetu mijenjajući klimu. Rafinerija nafte može štetno djelovati na turizam, kemijska tvornica može uništiti ribu. Dvije komplementarne tvornice na jednoj lokaciji po svoj prilici će biti efikasnije nego samo jedna, ili svaka od njih na posebnoj lokaciji. U svim tim slučajevima cijene i tržište ne jamče racionalna rješenja; nužna je intervencija organa planiranja.

Jedna specifična, dinamička eksternalija do sada je izmakla pažnji tržišnih teoretičara. Riječ je o posljedici ograničene sposobnosti svake privrede da apsorbira investicije. Marginalna efikasnost dodatne jedinice investicija nekog poduzeća može biti visoka i pozitivna, istovremeno negativna za privredu kao cjelinu. To se događa kad organizacijski problemi i oskudica resursa smanjuju ukupnu proizvodnju svih drugih poduzeća više nego što povećavaju proizvodnju poduzeća koje investira. Ne postoji nikakav znak tržišta koji bi dao informaciju.

6. *Društvene odluke po svojoj prirodi zamjenjuju individualne odluke.* Postoje dvije životno važne odluke koje treba donijeti u svakoj privredi, ali koje u socijalističkoj privredi ne mogu biti prepuštene slobodnoj igri tržišnih sila. Svaki sistem cijena izazvat će određenu raspodjelu dohotka među članovima zajednice i određenu podjelu društvenog proizvoda na dio za potrošnju. U socijalističkoj privredi u oba slučaja traži se optimum.

Gornja analiza navodi na zaključak da: (a) mehanizam cijena funkcionira prilično neefikasno; (b) taj mehanizam povremeno zakazuje u sferi proizvodnje (pogrešni znaci); (c) on uglavnom potpuno zakazuje u sferi raspodjele (jer su odluke o raspodjeli u načelu društvene, a tržišna pak organizacija pretpostavlja decentralizirane individualističke odluke). To je prilično impresivan popis nedostataka. Čini se da je tržište jedva prihvatljivo za socijalizam. Kada tržište zakaže, sve što možemo činiti jest uvođenje planiranja. Ako je to tako, ne bismo li trebali odmah izabrati planiranje i zaboraviti tržište?

Odgovor je: ne. Prije svega, izbor nije ili/ili. Zatim,

administrativno je planiranje isto toliko neefikasno. Tada, možda, kombinacija tog dvoga – neka vrst miješane privrede? To bi uključilo eklektizam za kojim nema potrebe. Mi želimo očuvati osnovnu samostalnost potrošača, jer se socijalizam osniva na preferencijama pojedinaca koji sačinjavaju društvo. Također želimo sačuvati samostalnost proizvođača, jer je to preduvjet za samoupravljanje. Kada se to uzme zajedno, proizlazi da trebamo tržište; no, ne laissez-faire tržište. Trebamo tržište koje će obavljati dvije upravo navedene funkcije; ni manje, ni više. Drugim riječima trebamo *tržište kao instrument planiranja* u točno određenom području prioriteta. Intervencijama planiranja moraju se spraviti šest nesavršenosti tržišta da bi ono ispravno funkcioniralo. To opet znači da trebamo *planiranje kao preduvjet efikasnog tržišta*. Planiranje predstavlja savršenost tržišnih izbora radi povećavanja ekonomskog blagostanja zajednice. Tržište i planiranje nipošto nisu inkompatibilni ili kontradiktorni; naprotiv oni su komplementarni kao dvije strane iste medalje. Niti je cilj sam po sebi takav. Oboje su sredstva odgovarajuće organizacije socijalističke privrede. Kako se može postići takva organizacija, istražiti ćemo u sljedećim odjeljcima.

B. Funkcije planiranja

Očito je da se privredne akcije moraju planirati na svim razinama. Za našu svrhu mi ćemo se baviti planiranjem na nacionalnoj razini. Pri tom polazimo od postavke da su u samoupravnoj tržišnoj privredi osnovne ekonomske jedinice odlučivanja – poduzeća – potpuno samostalne u donošenju svojih privrednih odluka. To, naravno, ne znači laissez-faire privredu, ne znači stihiju, niti znači naivno vjerovanje u efikasnosti »nevidljive ruke«. Time smo se bavili u prethodnom odjeljku. No, to znači da se u koordiniranju inicijativa radnih kolektiva organa planiranja i ekonomske politike mogu samo izuzetno poslužiti mjerama

administrativne, fizičke kontrole i da se normalnim smatra jedino upotreba ekonomskih instrumenata koji također uključuju i davanje relevantnih informacija. Polazimo također i od postavke da društveni planovi imaju svoju stručnu i društvenu komponentu koje su podjednako važne. Nedovoljno stručno pripremljeni planovi s pogrešnim analizama – što se prečesto događa posvuda u svijetu – ne mogu se nikakvom demokratskom samoupravnom akcijom pretvoriti u efikasan instrument usmjeravanja. S druge strane, čak i uz upotrebu najsvremenijih tehnika alokacije resursa i ekonometrijskih modela predviđanja, plan će ostati bez efekta ako nema svoju društvenu osnovu – što u našem slučaju znači da se mora prihvatiti na način dosljedan samoupravljanju. Samo planiranje treba biti participativno. Time mislim da se planovi donose na svim razinama i da se tada iterativnim procesom konzultiranja i pregovaranja postupno ugrađuju u sveobuhvatni plan. Preostala neslaganja se na kraju izgladuju političkim procesom u federalnoj skupštini.

Treba skrenuti pažnju na činjenicu da se planiranje ne svodi na formuliranje planova, što je samo jedan – i, kao takav, najlakši – dio posla: planiranje također uključuje kontrolu i provedbu planova. Na taj način planiranje i ekonomska politika predstavljaju jedinstvenu cjelinu.

Društveni plan ima četiri osnovne funkcije:

1 Plan je prije svega *instrument predviđanja*. Uz normativni dio dokument plana mora sadržavati opširnu analizu privrednih kretanja s isto tako podrobnim prognozama. Svrha svake, vrlo detaljno objavljene planske prognoze, jest da proizvođačima omogući uvid u najvjerojatnija privredna kretanja i da im pruži sve potrebne informacije za formiranje vlastite poslovne politike. Zavodi za planiranje koji pripremaju ta predviđanja snose punu stručnu odgovornost za njihovu točnost i realnost.

2. Plan kao instrument predviđanja ujedno je i *instrument koordinacije privrednih odluka*. Direktivan je samo onaj dio plana koji se odnosi na državne organe i to samo za te organe. Za svakog drugog plan samo pruža ekonomsko

usmjeravanje. Društveni plan se ipak izrađuje participativno, što uključuje prethodno usklađivanje razvitka različitih regija, ekonomskih udruženja ili poduzeća. Kad je plan jednom dovršen, on predstavlja ne samo projekciju vjerojatnog nego i projekciju uzajamno dogovorenog kretanja. Što je prethodno usklađivanje bilo uspješnije, to je veća vjerojatnost da će plan biti ostvaren.

3 Na osnovi predviđanja mogućeg razvoja i koordinacije inicijativa osnovnih ekonomskih jedinica odlučivanja valja, primjenom suvremenih metoda ekonomske analize i uz konzultiranje svih relevantnih društvenih faktora, utvrditi koja bi privredna kretanja bila optimalna sa stajališta zemlje u cjelini. Kad je to utvrđeno, treba odabrati odgovarajuće ekonomske instrumente, kvantificirati njihove efekte i prilagoditi njihovu primjenu da bi se postavljeni društveni ciljevi najefikasnije ostvarili. Ti koraci sadržavaju još jednu osnovnu funkciju društvenog plana: da služi kao *instrument usmjeravanja privrednog razvoja*.

4 Kao razrada ekonomske politike plan predstavlja *obavezu za tijelo koje ga je donijelo i direktivu za njegove organe*. Ako je riječ o društvenom planu, on je obaveza za federalnu skupštinu i direktiva za federalno izvršno vijeće i njemu podređene državne organe. Ti organi dužni su provesti u život ekonomsku politiku formuliranu u skupštini, odnosno dogovorenu u radnim organizacijama, republikama i općinama. Oni su odgovorni za to da se postignu postavljeni ciljevi – povećanje proizvodnje, povećanje zaposlenosti, održavanje pozitivne vanjskotrgovinske bilance, stabilnost cijena, porast životnog standarda, itd. Planskim organima stoji na raspolaganju skup efikasnih instrumenata koji pomažu u ostvarivanju tih ciljeva. Pod normalnim uvjetima, ti organi snose punu političku i profesionalnu odgovornost za neispunjavanje ciljeva.

Dopustite mi da dodam jednu tehničku karakteristiku. Planiranje zahtijeva kontinuitet. Kako dolaze nove informacije planovi se moraju revidirati da bi se najbolje iskoristile raspoložive mogućnosti. Rezultati toga su takozvani pomični planovi. Ako srednjoročni planovi pokrivaju raz-

doblje od pet godina, dugoročni planovi razdoblje od dva-
deset godina, tada će se planski horizont svake godine
pomicati za jednu godinu naprijed da bi se u svakom trenu
očuvao petogodišnji planski horizont. Na kraju originalnog
petogodišnjeg plana dugoročni planski horizont pomaknut
će se za pet godina unaprijed održavajući tako dvadeseto-
godišnji planski horizont za izvršne odluke.

Tradicionalni izborni postupci nisu konzistentni s tim
zahtjevima. Kontinuirano planiranje traži stalnu vladu.
Svake godine ili svake druge dio članova federalne skup-
štine napušta svoje funkcije i bira se odgovarajući broj
novih predstavnika u skupštinu. Na taj način skupština koja
se obnavlja ima kontrolu nad planskim aktivnostima.
Izvršno se vijeće uvijek može prilagoditi.

Društveno planiranje ne samo da povećava makroeko-
nomsku efikasnost nego unosi i novu kvalitetu u ekonomski
proces. Liberalna kapitalistička privreda, osnovana na
nekontroliranom tržištu, konkurentna je privreda. No,
nesmiljena konkurencija nije baš konzistentna socijalizmu
koji se temelji na kooperaciji i solidarnosti. Obje te dimen-
zije uvode se društvenim planiranjem. Konkurencija se
time ne ukida, nego se usmjerava prema poboljšanju kvali-
tete robe i smanjivanju proizvodnih troškova, a ne prema
izbacivanju konkurenata s tržišta. Konkurentsko poduzeće
ne može se kupiti ili na druge načine podrediti: prilično je
nevjerojatno da će bankrotirati. Nemoguće je monopoli-
stičko ponašanje. Financijska moć nije od velike koristi, jer
je tržište organizirano; i rentabilni projekti uvijek će dobiti
potrebna sredstva. Osim toga puna zaposlenost, relativna
sigurnost i brzi rast ostavljaju dovoljno slobodnog prostora
za sve. Zato će postojati jaka tendencija prema kooperaciji
i podjeli rada. To samo po sebi nije samo društveno
poželjno, nego po svoj prilici i ekonomski efikasnije,
posebno kad je praćeno kooperacijom unutar poduzeća
koja je svojstvena radničkom upravljanju. Uspoređujući
ponašanje skupina koje su bile organizirane na kooperativ-
nim ili konkurentskim načelima, empirijsko istraživanje
upozorava na prednosti prvog:

»Kooperativne skupine suočile su se sa zamršenim pro-
blemom efikasnije te su iscrpnije pridonijele analizi
meduljudskih problema. . . Unutar kooperativnih sku-
pina postojala je veća diferencijacija pojedinačnih funk-
cija, tj. veća podjela rada: na drugoj strani, u konk-
rentskim skupinama udvostručavanje napora bilo je
znatno jer su svi bili jednako samostalni da učine sve što
je bilo traženo. Komuniciranje je bilo lakše u koopera-
tivnoj skupini. . . Takvi eksperimenti kao Sherifovi
i Deutschovi daju mikroekonomsku potvrdu onome. . .
što je dugo bilo očito: najefikasniji način za smanjivanje
napetosti između skupina je u pokretanju pojedinaca na
aktivnosti u kojima je kooperacija apsolutno bitna za
uspjeh – gdje je, ukratko, funkcionalna.«

Društveno planiranje čini kooperaciju funkcionalnom
i integrira radničko upravljanje u konzistentan makroeko-
nomski sistem.

C. Pet tipova regulacijskih mehanizama

Privreda je veliki sistem koji obuhvaća mnoštvo povrat-
nih sprega što imaju odgođene efekte i podložne su oscilaci-
jama. Stabilizacija tog sistema i njegovo optimalno funkci-
oniranje zahtijevaju konstrukciju automatskih stabilizatora
i primjenu određenih regulacijskih tehnika. Automatski
stabilizatori povlače za sobom razvoj sistema institucija
i normi ponašanja. Taj problem razmotrit ćemo poslije.
Tehnike reguliranja odnose se na ekonomsku politiku.
Regulacijski mehanizmi koji se mogu koristiti za potrebe
ekonomske politike predmet su ovog odjeljka.

U usporedbi s tehničkim sistemima ekonomija je izu-
zetno složena i zbog toga su mogućnosti za potpuno aut-
matsko reguliranje ograničene. Značenje ekonomske poli-
tike stoga je još veće. Iskorištena je analogija sa sistemima
kako bi se istaklo da je rješavanje problema, pošto su

donesene odluke o nekoliko osnovnih društvenih dilema, objektivno ograničeno i da ostaje malo prostora za političko pogadanje.

Po samoj prirodi stvari moralo bi se regulirati funkcioniranje sistema u cjelini. Prema tome privrede republika i općina u sastavu društvene zajednice ne mogu se efikasno razvijati ako se osnovne makroekonomske odluke ne donose na razini Federacije. Zbog participativnog planiranja, ekonomska politika stabilizacije mora se temeljiti na međurepubličkim sporazumima. Ti sporazumi moraju se institucionalizirati da bi bili djelotvorni. Jedan od najvažnijih instrumenata institucionalizacije međurepubličkih sporazuma jest društveni plan.

Do sada smo razmatrali tržište i plan kao jedina dva mehanizma koordinacije i regulacije. Međutim, to su tek dva od pet takvih mehanizama. U nastavku se daje sažet, povijesno interpretiran opis tih pet mehanizama. Zapravo, proizlazi da se ekonomski sistemi mogu klasificirati prema dominantnom tipu mehanizma kojim se ostvaruje koordinacija privređivanja.

1. Povijesno, prvi oblik privredne koordinacije (u suvremenim privredama) predstavljalo je *laissez-faire*. Slobodno tržište poslužilo je kao instrument integriranja prije razdobljene feudalne privrede u jedinstvenu nacionalnu privredu. Država je u načelu izvan privrede i njena se uloga svodi na zaštitu imovine, na omogućavanje neograničene privatne inicijative. Budući da se prodati može samo ono što netko želi kupiti, to svatko tko želi ostvariti profit mora svoju aktivnost orijentirati tako da što bolje zadovoljava društvene potrebe. Iz takvog rezoniranja Adam Smith je izveo svoju teoriju »nevidljive ruke«: svaki pojedinac »ima na umu samo svoj vlastiti dobitak; njega u tom, kao i u mnogim drugim slučajevima, vodi jedna nevidljiva ruka kako bi postigao cilj koji uopće nije namjeravao postići«. Motivirani isključivo osobnim interesima privatni proizvođači proizvode upravo onu robu koja je potrebna i to uz najniže troškove proizvodnje.

2. »Nevidljiva ruka« nije se pokazala osobito efikas-

nom. Već smo spomenuli razlog. Cijelo stoljeće i pol smjenjivale su se periodične krize hiperprodukcije i nezaposlenosti. Rast je bio relativno spor (oko dva posto godišnje prema pet posto svjetskog prosjeka danas i 10 posto u najbržim suvremenim privredama). Osim toga, platno sposobna potražnja nije identična s društvenom potražnjom – zapravo ona se može dobro razlikovati od društvenih potreba. Zbog toga su se socijalistički kritičari kapitalističkog tržišta orijentirali na »vidljivu ruku« kao instrument koordinacije. Privatna inicijativa zamijenjena je državnom, a tržište *centralnim planiranjem*.

3. Velika ekonomska kriza početkom tridesetih godina dovela je kapitalistički tip privredne koordinacije na rub potpunog sloma. Centralno planiranje i eksproprijacija privatnog vlasništva očito nisu bili prihvatljiva alternativa u kapitalističkim zemljama. Osim toga centralno planiranje, koncipirano i ostvareno kao administrativno planiranje, imalo je teške defekte. Izlaz je pronađen u tome što je država uvedena u privredu samo djelomično, kao organ *ekonomske politike*. To rješenje mogli bismo nazvati »neizravnim rukom«.

4. Razvoj ekonomske statistike, ekonomske analize i tehnologije prikupljanja, obrade i distribuiranja informacija omogućili su da se privredni subjekti opskrbe s neusporedivo više relevantnih informacija nego prije. Ako je tržište predstavljalo jedan informacijski sistem, onda je taj tehnološki napredak predstavljao usavršavanje tržišta. To je usavršavanje imalo dva aspekta: (a) ažurna i sveobuhvatna ekonomska statistika pružila je privrednim subjektima bez zakašnjenja potpunu obavijest o privrednoj situaciji (staro je tržište obavještavalo djelomično i sa zakašnjenjem) i (b) suvremene metode predviđanja omogućile su da se smanji neizvjesnost budućih događaja i tako su prijašnje *ex post* odluke usavršene u *ex ante* odluke. I jedno i drugo značilo je da privredni subjekti dobivaju prilično kompletnu kolekciju parametara važnih za donošenje ispravnih odluka, tj. takvih koje će voditi do proizvodnje upravo one robe koja se može prodati. Takvo poboljšanje funkcionira-

nja tržišta *organiziranim informiranjem* privrednih subjekata možemo nazvati usavršavanjem »nevidljive ruke«. *Enormno povećavanje brzine i točnosti prikupljanja i obrade informacija* omogućeno elektronskim računalima, znatno je usavršilo i »vidljivu ruku«.

5. Konačno i »vidljiva ruka« može se dalje poboljšati, kao što se i »nevidljiva ruka« usavršila upotpunjavanjem ekonomskom politikom. To poboljšanje se sastoji od brojnih dogovora, konzultacija i arbitraža u cijeloj zemlji. Oni predstavljaju takve netržišne instrumente koordinacije koji su bitno drugačiji od administrativnih direktiva države.

Tih pet tipova privredne koordinacije – *laissez-faire*, administrativno planiranje, ekonomska politika, proizvodnja informacija, izvantržišna neadministrativna kontrola – povijesno su se razvili redosljedom koji je upravo naveden. No, povijesni redosljed nije nužno jednak hijerarhijskom poretku ni evoluciji u biološkom smislu. Pojedini tipovi mehanizma su komplementarni: glavni je problem da se postigne organizacijski optimum. Različiti društveno-ekonomski sistemi dopuštaju različit stupanj efikasnosti privredne organizacije.

Liberalni kapitalizam osniva se na slobodnom tržištu, što znači da je *laissez-faire* tržište glavno načelo makroekonomske organizacije. Administrativno planiranje je osnova za *etatizam* u kojemu državna birokracija zamjenjuje individualne poduzetnike kao organizatore proizvodnje. Kejnsovski revolucionarna teorija ekonomske politike omogućila je da se nestabilnost tržišta podvrgne relativno efikasnoj kontroli države kao organa ekonomske politike. To je zajedno sa stvaranjem državnih (javnih) korporacija i sve većim korištenjem *ex post* i *ex ante* informacijskih sistema dovelo do takozvanih *miješanih privreda* (ili »država blagostanja«) karakterističnih za visokorazvijene suvremene kapitalističke zemlje. Na kraju, *socijalističku privredu* treba obilježavati optimalno korištenje svih pet tipova koordinacijskih mehanizama radi maksimiranja blagostanja članova društvene zajednice.

POLITIČKI SISTEM

10. Politika i privreda

Tvrđi se da se politika nametnula privredi te da bi odvajanje politike od privrede dovelo do privrednog procvata. Tako formulirana tvrdnja dvostruko je netočna.

Prvo, sam zahtjev da se politika odvoji od privrede niti će biti zadovoljen, niti može biti zadovoljen.

Drugo, politika se nije nametnula samo privredi, nego i čitavom društvu. Dovoljno je podsjetiti na pogubnu školsku reformu, čije će razorne posljedice osjećati čitave generacije. A što je s našom znanošću, ne samo društvenom nego i prirodnom? Na tom se području ubrzanim tempom približavamo – afričkoj razini. I jednako kao u Africi prvoklasni mozgovi napuštaju zemlju. Nadalje, tu je katastrofalno neefikasna državna uprava. Pa zatim sudstvo koje je umjesto na nezavisnosti i moralnom integritetu izgrađeno na političkoj podobnosti. Nakon toga svojevrsna privatizacija sredstava informiranja. I tako dalje. I dok se drugi spremaju za ulazak u XXI. stoljeće, u Jugoslaviji se proizvode propisi umjesto robe, velika se energija troši na rasprave eksploataira li Slovenija Srbiju ili obrnuto te da li na prometnim pločama na Kosovu treba biti prvo srpski ili albanski natpis. Istodobno se potpuno zanemaruje činjenica da naša omladina, koja treba nositi budući razvoj, ostaje nezaposlena i da nezaposlenih ima úpola više no što je bila cjelokupna radnička klasa predratne Jugoslavije.

Sve sfere društvenog života podvrgnute su politici. To je sasvim u skladu s poznatom boljševičkom parolom o jedinstvu vlasti. A politika je prvenstveno borba za vlast. Na taj su način ciljevi i metode politike s vremenom namet-

nuti čitavom društvu. To je uzrokovalo krajnju demoralizaciju društva, pri čemu je neefikasnost samo posljedica i ne predstavlja najveće zlo.

No politika je istodobno nužna društvena aktivnost. Budući da nema beskonfliktnog društva, potrebno je politički razrješavati društvene sukobe. Drugi način ne postoji. Prema tome, ne radi se o odvajanju politike od društva, nego o društvenoj *kontroli* politike. Drugim riječima, radi se o uspostavljanju demokratske kontrole javnosti nad nosiocima političkih funkcija. Naravno, to je potpuno suprotno političkom monopolu, zajamčenom čak i Ustavom, te samoproklamiranoj avangardi, koja se ne postiže radom i uspjesima – kao za vrijeme revolucije i neposredno poslije – nego se osigurava policijom.

U tom kontekstu treba sagledavati i problem jugoslavenske privrede. Kapitalistička privreda može podnijeti i političku diktaturu. Mussolini, Hitler i latinsko-američki diktatori to su sasvim uspješno demonstrirali. U tom su sistemu politička i privredna sfera dovoljno odvojene da mogu donekle i autonomno funkcionirati. To uopće nije moguće u socijalizmu. I zbog toga istočno-evropske diktature nisu nikad dospjele do socijalizma.

Osnovna institucija socijalizma jest samoupravljanje. Radničko samoupravljanje znači ekonomsku demokraciju. Sasvim je nemoguća koegzistencija na dugi rok između ekonomske demokracije u poduzeću i političke autokracije u društvu, između ravnopravnosti u privrednom odlučivanju i neravnopravnosti u političkom odlučivanju. Budući da se politika zasniva na sili, ona ima mogućnost da se nametne privredi. A čim takva mogućnost postoji, ona se odmah iskorištava. Moralni apeli u vezi s tim groteskno su naivni.

I tako se dogodilo da je zbog nadmoćnosti politike razvoj samoupravljanja bio zaustavljen, a sama institucija je diskreditirana. Opće razočaranje vodilo je u involutivnu privatizaciju, degradaciju morala i konačno u društvenu krizu.

Da bi se izbjegli nesporazumi, moram istaknuti da nije baš sve u Jugoslaviji bilo loše. Naprotiv, neposredno nakon revolucije uspostavljen autoritarni sistem imao je veliki mobilizacijski potencijal. On se temeljio na stvarnim zaslugama za oslobođenje zemlje i federativno rješenje nacionalnog pitanja, na obrani od staljinističkog imperijalizma i na uvođenju radničkog samoupravljanja. Šesti kongres KPJ/SKJ i partijski program iz 1958. usmjerili su razvoj ispravno. Za taj ispravan smjer karakteristično je odumiranje represivnih funkcija države, transformacija jednopartijskog sistema u politički sistem bez partija i razvoj integralnog društvenog samoupravljanja. Eksplozija kreativnosti koja je u razdoblju od 1952. do 1964. izazvala takav privredni i znanstveni razvoj koji nikad nije bio zabilježen u Evropi – samo je empirijska potvrda ispravnosti orijentacije. S udaljavanjem od revolucije ta je orijentacija polako napušтана, a od godine 1972. pa dalje izveden je radikalni zaokret unatrag.

Jugoslavija je vraćena u etatizam sa samoupravljanjem ne mnogo značajnijim od puke fasade za politički monopol.

I tako danas, da ilustriram situaciju samo jednim primjerom, nakon dvije godine kolosalnih neuspjeha, koji su jugoslavensku privredu doveli na rub bankrota, savezna vlada niti ne pomišlja da samokritički prepusti mjesto sposobnijima, iako bi to bila prisiljena učiniti i na Istoku i na Zapadu od Jugoslavije. Ni u Skupštini se nije pojavila ideja o traženju ostavke uz jedini izuzetak skorašnje slovenske inicijative. (Uzgređ rečeno, time je stvorena najgora moguća situacija u zemlji: umjesto da ode jedna nespособna vlada isprovocirana je diferencijacija među republikama, a to će reći među nacijama!) A Predsjedništvo države umjesto da samo predloži smjenjivanje nesposobne i neodgovorne vlade u javnoj proklamaciji takve zahtjeve označava kao neprihvatljive! («... pojedini javni zahtjevi za ostavku SIV-a, koji u određenim sredinama dobivaju karakter političkog pritiska i kampanje s neprihvatljivim i subjektiviziranim motivima, nanose štetu ukupnim odnosima u zemlji. . .») Dakle, štetu ne nanosi loša vlada, nego

oni koji traže da se ta vlada zamijeni boljom! Zanimljiva logika nabijena smislom

I kao što je prvi uvjet za ekonomski oporavak kompetentna i odgovorna vlada, sastavljena od ljudi koji uživaju povjerenje u čitavoj zemlji kao dobri stručnjaci i osobe visokog moralnog integriteta, tako je i prvi uvjet za prevladavanje društvene krize radikalna demokratizacija političkog života i uklanjanje svakog monopola. Kada jedanput vlada i Predsjedništvo budu odgovorni jugoslavenskim građanima – a ne samima sebi – onda će se početi boriti da uspješno obavljaju povjerene poslove. Onda će se komisije za izgradnju privrednog sistema formirati od najboljih stručnjaka kojima zemlja raspolaže, a ne od »pogodnih ličnosti« Onda će se građanima Jugoslavije vratiti vjera da se nešto može učiniti, pa će se i sami angažirati na razvoju zemlje. Onda će maloumni propisi i birokratska indolencija biti zamijenjeni onim što odgovara modernoj državi. Onda će feudalne barijere među pojedinim regijama automatski biti razrušene, jer će se radni kolektivi okrenuti privređivanju na čitavom području Jugoslavije – na jedinstvenom tržištu – a neće imati potrebe da traže patronat nacionalnih oligarhija.

Ukratko, onda će se zemlja ponovno vratiti na napušteni put izgradnje socijalizma.

Lenjin je svojedobno govorio da je socijalizam sovjetska vlast (tj. jednopartijski sistem) plus elektrifikacija. Mi danas znamo da je ta formula duboko pogrešna te da ne vodi u socijalizam, nego u etatizam. To su zaključili također Lenjinovi zemljaci i nasljednici, pa sad užurbano traže izlaz iz bezizlazne situacije. Jugoslavensko iskustvo pokazuje da je osnova socijalizma samoupravljanje na radnom mjestu i radikalna, tj. socijalistička demokracija u političkom životu. Vrijeme je da to iskustvo inteligentno iskoristimo.

11. Socijalizam i program SKJ

Trideset godina nakon prihvaćanja *Programa SKJ* zanimljivo je razmotriti kako su autori tog Programa zamišljali socijalizam u Jugoslaviji i koliko je to shvaćanje blisko ili različito idejama iznesenim u prvom dijelu teksta.

Socijalizam se definira kao »... društveno uređenje zasnovano na područjima sredstvima za proizvodnju u kojem društvenom proizvodnjom upravljaju udruženi neposredni proizvođači, u kojem se vrši raspodjela prema načelu 'svakome prema radu' i u kojem se pod rukovodstvom radničke klase, koja se kao klasa i sama mijenja, svi društveni odnosi postupno oslobađaju klasnih suprotnosti i svih elemenata iskorištavanja čovjeka nad čovjekom« (s. 133).

Iako nedovoljno precizna, ta se definicija poklapa s mojom već navedenom definicijom (»Socijalizam je poredak u kojem se ukidaju koncentracije ekonomske i političke moći i na taj se način omogućava ukidanje klasne eksploatacije«). Kao ekonomski preduvjet za ukidanje eksploatacije *Program* ističe radničko samoupravljanje i raspodjelu prema radu. Politički preduvjet nije izričito naveden nego je impliciran u (pogrešnom) shvaćanju da ekonomska baza automatski neposredno određuje političke odnose. Međutim, ta je definicijska pogreška djelomično ispravljena prilikom raspravljanja o političkom sistemu. Budući da se pravi smisao neke definicije najjasnije uočava u njezinoj operacionalizaciji, to ćemo raspravu nastaviti nabravanjem konkretnih ekonomskih i političkih stavova Programa uz kratke komentare.

A. Samoupravljanje

»Poduzeća ... trebaju samostalno nositi osnovne odluke o proizvodnji i prometu, o fondovima, investicijama, korištenju kapaciteta, osobnom dohodku radnika, udruživanju s drugim poduzećima te o ostalim važnijim pitanjima iz djelokruga svog poslovanja« (s. 158). – Umjesto tako postulirane autonomije radnog kolektiva, poduzeća su prvo nasilno razbijena na OUR-e, a zatim je ZUR-om i mnogobrojnim propisima normiran svaki postupak u odlučivanju i tako je samoupravljanje drastično ograničeno. Ono malo samostalnosti što je preostalo dokrajčeno je neprestanim državno-političkim intervencijama u svim oblastima odlučivanja, od kadrovske politike pa do investicija. Na taj je način samoupravljanje u osnovi diskreditirano.

»Društvena svojina nad sredstvima za proizvodnju razvija se u skladu s materijalnim, društvenim i političkim snaženjem socijalističkog društva. Otuda, sve dok se društveno prisvajanje vrši preko, ili uz prisustvo, društvene sile u obliku države ili političke vlasti, u svakoj formi društvene svojine ima više ili manje ostataka državne svojine« (s. 134) – Od 1974. god. tzv. dogovornom ekonomijom, a za vrijeme posljednje dvije vlade direktnim etatističkim intervencijama, društveno vlasništvo efektivno je pretvoreno u državno. Na taj je način dovršeno diskreditiranje samoupravljanja.

»U sadašnjim uslovima značajnu ulogu u razvitku socijalističke demokracije imaju vijeća proizvođača u svim predstavničkim organima, počev od komune pa do federacije. Vijeća proizvođača bitno doprinose povezivanju centra s bazom« (ss. 179–80) – Vijeće proizvođača u saveznoj skupštini ukinuto je 1974. god. bez obrazloženja.

B. Politički odnosi

Iako se u definiciji socijalizma politički odnosi posebno ne spominju, *Program* se njima bavi na mnogo mjesta.

»Tendencije ka ideološkom monopolu uvijek su predstavljale prepreku razvitku socijalističke misli i bile su izvor dogmatizma i oportunistički-revizionističke reakcije« (s. 68) – Iako je to rečeno u vezi s međunarodnim radničkim pokretom, očito je da ista logika vrijedi i za nacionalne radničke pokrete.

»Snaga socijalizma uslovljena je prvenstveno njegovom ekonomskom neophodnošću, njegovom neodvojivom vezom s društveno-ekonomskim interesima radnih masa i trajnim razvijanjem saznanja o tim osnovnim istinama u svijesti radnih ljudi. Trajnija prekomjena upotreba revolucionarno-administrativnih sredstava neizbježno bi zaštrila unutrašnje odnose, deformirala akciju socijalističkih snaga i dovela do afirmacije birokratizma« (s. 113). To predviđanje potvrdila je u praksi sadašnja društveno-ekonomska kriza.

»Državni aparat ne može biti odlučujući, trajni i sveobuhvatni faktor razvitka novih društvenih odnosa. Jugoslavenski komunisti ne smiju ... da preko državnog aparata postanu vlast umjesto radničke klase i radnih ljudi« (s. 125) – Komentar nije potreban.

»Takav sistem načelno isključuje svaki neposredni uticaj narodnih masa na vršenju vlasti, a postavljen je tako da partijski vrhovi vladaju umjesto naroda. Zato taj sistem nužno teži što većoj koncentraciji društvenih funkcija u rukama centralnih organa države i što većem ograničenju svih oblika samoupravljanja« (s. 166–67). – Empirijske analize politologa pokazale su da se tako ponaša postojeći delegatski sistem. Međutim, ocjene iz *Programa* odnose se na buržoasku demokraciju.

»... za razliku od buržoaske demokracije, koja ostaje relativno zatvorena, socijalistička demokracija teži da se razvije kao 'demokracija za sve', kao pun sistem slobodnog društvenog samoupravljanja« (s. 166). »Društveno-političku osnovicu u Jugoslaviji predstavljaju radničko samoupravljanje, ... samoupravljanje radnog naroda u ... komunama i najrazličitiji vidovi društvenog samoupravljanja putem organa u kojima učestvuju zainteresirani građani

i organizacije« (s 171). – Forme koje se spominju postoje, ali su lišene sadržaja; demokracija je očito samo za neke.

»Komunisti će se i ubuduće zalagati za takav razvitak socijalističke demokracije koji će u sve većoj mjeri garantirati ljudskoj ličnosti nezavisnost i slobodu u izražavanju misli, vjerskih i drugih uvjerenja, u formiranju udruženja radi zadovoljenja raznih ekonomskih, političkih, socijalnih i kulturnih, stručnih, naučnih, sportskih i drugih interesa, u zaštiti neprikosnovosti i integriteta ljudskog dostojanstva i ljudske ličnosti« (s. 182). – Izbacivanje nastavnika na Beogradskom i Ljubljanskom univerzitetu, suđenja književnicima, novinarima i studentima, samo postojanje paragrafa 133 krivičnog zakonika (verbalni delikt), koji su doduše poznavale i kraljevina Srbija i carevina Austrougarska, ali koji je nepoznat u suvremenoj Evropi – pokazuju da taj zadatak *Programa* nije izvršen.

»Savez komunista Jugoslavije smatra neodrživom dogmom i proglašavanje apsolutnog monopola komunističke partije u političkoj vlasti kao univerzalnog i vječitog principa . . . socijalističke izgradnje« (s. 168) »Savez komunista Jugoslavije sve je manje faktor vlasti, a sve više postaje faktor formiranja i razvijanja socijalističke svijesti . . . U skladu s tim izmjenama (na Šestom kongresu KPJ) i da bi se time istakao njihov historijski značaj, Komunistička partija Jugoslavije je na tom Kongresu promijenila ime u Savez komunista Jugoslavije. Vodeća politička uloga Saveza komunista Jugoslavije postepeno će, u perspektivi, iščezavati s razvijanjem i jačanjem sve obuhvatnijih oblika neposredne socijalističke demokracije« (s. 235). – Prošla su tri desetljeća otkad je ovo proklamirano i još nekoliko godina više od Šestog kongresa, a Savez komunista ne iščezava, nego se naprotiv direktno povezuje s državom. SKJ je ušao u Ustav, prvi čovjek partije je automatski i član državnog predsjedništva, partija je predstavljena u društveno-političkim vijećima, horizontalno rotiranje s partijskih na državne funkcije i obrnuto postalo je pravilo, a jedan republički partijski vrh je nedavno po kratkom postupku smijenio predsjednika te republike. U istoj repu-

blici visoki partijski funkcionar ističe »treba nam partija za 21. vek« – umjesto da u smislu *Programa* traži iščezavanje partije u idućem stoljeću. Na taj se način SKJ – umjesto da odumire – razvio u klasičnu političku partiju, točnije: koaliciju osam takvih nacionalno obojenih partija.

»Pred komuniste se, dakle, ne postavlja problem: više-partijski ili jednopartijski sistem . . . Pred njih se postavlja problem: kakve nove oblike demokracije treba da donese socijalistički razvitak . . . Nema sumnje da će u budućnosti usporedo s nestajanjem klasnih antagonizama i vanjskog pritiska, struktura političke organizacije i manifestacije političke aktivnosti uopće postajati neusporedivo raznoobraznije i slobodnije. Međutim, takve organizacije će sve manje biti sastavni dio i instrument sistema vlasti, a sve više će postajati društvene organizacije za naučno proučavanje i usmjeravanje društvenih kretanja, za društveno odgajanje radnih ljudi, za idejnu, političku i stručnu pomoć građanima u njihovoj društvenoj aktivnosti. Upravo taj proces predstavlja put ka ostvarivanju bespartijske direktne socijalističke demokracije, koji je ujedno i oblik postepenog odumiranja pojedinih funkcija države . . .« (169–70.) – Ništa slično nije se dogodilo. Ako je analiza u *Programu* točna – da socijalistički razvoj vodi odumiranju partije i represivnih funkcija države – a meni se čini da je ta analiza točna, onda u posljednjih petnaestak godina nije bilo socijalističkog razvoja.

»Socijalistička država . . . jeste i mora biti država . . . koja odumire. Organski oblik u kome se protivrečnosti socijalističkog razvitka mogu i moraju rešavati postepeno, evolucijom, jeste razvoj demokratizma i društvenog samoupravljanja u svim oblastima života« (s. 121). »Državna uprava treba da prerasta u stručan aparat potčinjen samoupravnim izbornim društvenim organima . . .« (s. 238). – Prema podacima profesora Eugena Pusića u jugoslaven-skoj državnoj upravi i na stručnim mjestima često sjede politički funkcionari. Tih političkih funkcionara ima 70 puta više nego u suvremenim građanskim evropskim država-

Zaključci

1. Prema *Programu* SKJ dvije su osnovne komponente socijalizma koji se željelo izgraditi u Jugoslaviji. To su radničko samoupravljanje i istinska, ne samo formalna, politička demokracija. Zapravo su ekonomska i politička demokracija za autore *Programa* jedna nedjeljiva socijalistička demokracija. Takva demokracija implicira ukidanje svake koncentracije moći, pa se stoga zahtijeva odumiranje države i partije. Ta vizija socijalizma iznenađujuće je suvremena. To se može objasniti autentičnošću revolucionarne inspiracije. Osnovne ideje revolucije ostaju suvremene.

2. U *Programu* ima i stavova koji nisu izdržali provjeru teorije i prakse. Nisam ih posebno navodio, jer su i autori *Programa* bili svjesni toga da će ih život korigirati. U uvodu oni pišu: »Program Saveza komunista Jugoslavije jeste osnova naše buduće aktivnosti i borbe. Smatrajući praksu konačnim sućem pravilnosti teoretskih postavki... jugoslavenski komunisti će i dalje učiti od svoje prakse... ne oklijevajući da ispravljaju ono što praksa bude obilježila kao preživjelo ili neodrživo. Zato je u duhu ovog *Programa* da on bude prevaziđen novim, još većim stvaralaštvom u praksi i teoriji razvitka socijalizma« (s. 9). Program završava rečenicom koja je vjerojatno najčešće citirana u našoj političkoj literaturi: »Ništa što je stvoreno ne smije za nas biti toliko sveto da ne bi moglo biti prevaziđeno i da ne bi ustupilo mjesto onome što je još naprednije, još slobodnije, još ljudskije!« (s. 259).

3. Očito je da se programske proklamacije ne ostvaruju, da politička praksa ide bitno drugim putem. Očito je da ta revizija programa ne ide u smjeru naprednijeg, slobodnijeg i ljudskijeg. Postavlja se pitanje zašto je partija na vlasti derogirala svoj vlastiti Program i tako dovela zemlju u tešku društveno-ekonomsko-političku krizu?

12. Socijalistička država

Svaki društveni sistem sastoji se od nekoliko podsistema s uzajamnim djelovanjem. Razni autori definiraju te podsysteme različito za različite svrhe. Marx govori o materijalnom, društvenom, političkom i duhovnom životu. Posljednja tri aspekta života ubrajamo u nadgradnju i određena su prvim aspektom, načinom proizvodnje ili ekonomskom strukturom. Najpopularnija suvremena klasifikacija – američkog sociologa Talcotta Parsonsa – nije potpuno drugačija. Parsons tvrdi da svi društveni sistemi moraju riješiti četiri osnovna problema: razvoj raspoloživih resursa za povećavanje sposobnosti sistema u borbi s njegovom okolinom; postizavanje ciljeva; integraciju pojedinačnih sudionika u veći sistem i održavanje sistema vrijednosti u toku vremena da bi se sistem stabilizirao unatoč pritisku za promjenu institucionaliziranih vrijednosti kroz tokove kulture. Stoga Parsons razlikuje četiri primarna podsistema s njihovim pripadajućim organizacijama: prilagodljiv podsystem (ekonomija), podsystem za postizanje ciljeva (politika*), integrativan podsystem za obavljanje normativne kontrole (zakoni kao norme, političke partije) i podsystem za održavanje poretka sa svojom odgovarajućom institucionalizacijom (obitelj, škole i crkve). Ekonomist Kenneth Boulding govorio je o sistemu prijetnje (politika), sistemu za razmjenu (ekonomija) i integrativnom sistemu (naklonost, ljubav i slični osjećaji). Može se, možda, dodati da ti sistemi uključuju tri različita oblika odnosa: *prinudni, utili-*

* politia – termin se koristi analogno terminu ekonomija

tarni i normativni. Također se može primijetiti da normativni odnosi obilježavaju takozvana primitivna društva, odnosi prinude obilježavaju prekapitalistička društva, a utilitarni odnosi zrela kapitalistička društva.

Daniel Bell opisuje društvo kao mješavinu triju područja: društvene strukture (koja se sastoji od ekonomije, tehnologije i sistema zanimanja), politije (koji regulira raspodjelu moći i presuđuje o konfliktnim zahtjevima pojedinaca i skupina) i kulture (koja je područje snažnog simbolizma i shvaćanja u vezi s ljudskim postojanjem). Svakim područjem vlada drugačije, osovinsko načelo (definirano kao organizacijski okvir oko koga se razvijaju institucije); ekonomijom upravlja funkcionalna racionalnost, politijom zakonitost, a kulturom želja za ispunjavanjem i unapređivanjem svoga »ja«. U ekonomiji se odluke postižu tehnokratskom racionalnošću: u politiji pregovaranjem ili zakonom. Korisnost i efikasnost osiguravaju nedvojbeno pravila za ekonomske inovacije i promjene: u kulturi nema jasnog načela promjene. Tri se područja ne podudaraju jedno s drugim i imaju drugačiji ritam promjena: oni slijede različite norme koje predstavljaju različite, čak i kontrastne tipove ponašanja. Nesklad između tih područja odgovoran je za različite suprotnosti u društvu.

Za našu svrhu bilo bi dobro shvatiti da svako društvo, uključujući i socijalističko, ima tri različita zadatka: (1) opskrba sredstvima za život i općenitije iskorištavanje resursa da bi se dostigao viši stupanj ovladavanja prirodom u zadovoljavanju ljudskih htijenja; (2) sveopća koordinacija zadataka i rješavanje sukoba i (3) integracija pojedinaca u društvo. Tako možemo razlikovati tri osnovna podsistema koja nazivamo ekonomijom, politikom i kulturom. Prva dva podsistema mogu biti uvjetovana svrhovitim modeliranjem i zato se ispituju u ovoj studiji. Treći podsistem, kultura, uglavnom je rezultat spontanosti aktivnosti i ovdje se neće razmatrati.

Ta odluka nije, naravno, imuna na prigovore. Kultura nije puka *Uberbau* (nadgradnja). Tri su sistema očito međusobno zavisna. Kultura određuje i ekonomske i političke

organizacije, ali je i sama njima određena. Kultura osigurava vrijednosti što generiraju političke ciljeve, koji vode mobilizaciji ekonomskih resursa. I obratno, ekonomski razvoj uzrokuje promjene u institucijama i vrijednostima. Ipak, da bi naš zadatak bio izvediv, moramo gornju međuzavisnost pojednostavniti. Ono što predlažem jest da postojeću kulturu prihvatimo kao danu u određenom vremenu i razmotrimo ekonomiku i politiku kao glavne instrumente društvene promjene. Imajući to na umu, ekonomski i politički sistemi moraju se izgraditi tako da ubrzaju, koliko je to moguće, istinski otvoren, oslobođen i spontan kulturni razvoj. Preciznije, na osnovi analize ljudskih potreba pretpostavljam da moderan ekonomski razvoj uzrokuje institucionalne promjene obilježene zahtjevom za samoupravljanjem. Samoupravljanje se počinje tretirati kao osnovno ljudsko pravo. Kao posljedica samoodređenja postaje jedna od osnovnih vrijednosti ili možda *bas* osnovna vrijednost nove kulture. Kulturne promjene tada jačaju političke i ekonomske promjene i ozakonjuju upotrebu sile protiv zastranjivača. Konačno, neka vrsta nove ravnoteže je postignuta. Ta nova ravnoteža jest samopravni socijalizam.

A. Država

Karakteristična značajka političkih odnosa jest da oni uključuju moć, na jedan ili drugi način. Neizbježno je da se ljudi koji žive u društvu ne slažu. Takva razmimoilaženja slijede određene obrasce i mogu se svladati različitim načinima. Ako je način za njihovo izgladivanje određen uglavnom posjedovanjem relativne moći suparnika, možemo identificirati odnose kao političke. Da bismo mogli razlikovati političke odnose od drugih odnosa moći (u obitelji, klubu itd), povezujemo ih s različitim razinama cjelokupnog društva. Prema tome, upravljanje društvenom napestošću i svladavanje sukoba prve su funkcije političkog

sistema. U tom smislu politika je odgovorna za »zakon i red«. Ali to je samo jedna od njezinih funkcija. Definirajmo vlast kao ozakonjenu moć, a zakonitost kao kompatibilnu s važećim vrijednostima u zajednici. Tada druge dvije funkcije političkog sistema sadrže autoritarnu specifikaciju društvenih ciljeva i jednako autoritarnu mobilizaciju ljudi i resursa za izvršavanje izabranih ciljeva. Te dvije funkcije podrazumijevaju da se politika ne bavi samo sukobima, nego i koordinacijom. U sva tri slučaja donesene i izvršene odluke obavezuju društvo.

Najvažnija politička institucija je država. Država je društvena organizacija koja ima monopol na zakonitu upotrebu fizičke sile na nekom području (Max Weber). Svaka moć se podržava sankcijama. No, ne podrazumijeva svaki politički odnos i fizičku prinudu. To je obilježje jedino države, koja je samo jedan od sastavnih dijelova političkog sistema. Ostale političke organizacije – političke partije, grupe »pritiska«, nepartijske političke asocijacije – nemaju tu vlast. U klasnom društvu državna se moć prirodno upotrebljava da osigura i zaštiti privilegije dominantne klase.

Moderna se država zasniva na zakonu. Zakon je normativni red ljudskog ponašanja poduprt državnom moći. Državna moć je, na drugoj strani, izraz prinudnog rada sankcioniranog zakona. U tom smislu zakon odražava volju dominantne klase

Bilo bi donekle zanimljivo kratko razmotriti dvije proslavljene i istodobno kontroverzne Marxove koncepcije: diktaturu proletarijata i odumiranje države. Ako su pravni sistem i država organizirani tako da koriste vladajućoj klasi, tada u kapitalizmu država funkcionira kao diktatura buržoazije, bez obzira na oblike političkog rituala. Ono što se od proleterske revolucije očekuje da postigne jest obrat uvjeta, tako da država može početi funkcionirati kao diktatura proletarijata. Očito je da u tom smislu »diktatura proletarijata« nije suprotna »demokraciji«, nego je suprotna »diktaturi buržoazije«. Budući da je proletarijat

brojniji nego prijašnja vladajuća klasa – proleterski pokret jest pokret »goleme većine u interesu goleme većine« (*Komunistički manifest*) – proleterska je država sposobna provoditi političku demokraciju na mnogo višem stupnju. Pariška komuna iz godine 1871. takav je primjer. Marx je to nazvao »vladavina radničkih klasa«, a Engels »diktatura proletarijata«. Komuna je, kao što je dobro poznato, uvela opće pravo glasa, reizborne predstavnike, rotirajuće funkcionare (koji su trebali primati radničke plaće) i masovnu političku participaciju. Kao što je već spomenuto (poglavlje 2. odjeljak I), Engels je poslije dodao da je demokratska republika poseban oblik diktature proletarijata.

Kad je Lenjin analizirao tekstove Marxa i Engelsa, također je općenito slijedio gore skiciranu logiku njihova rezoniranja. On je govorio o »enormnom proširivanju demokracije«, o državi nakon socijalističke revolucije kao »najkompletnijoj demokraciji«. Tek poslije kad je bio u prilici da primijeni teoriju u stvarnoj ruskoj sredini, Lenjin je učinio radikalni desni zaokret i definirao »znanstvenu koncepciju diktature« kao »vlast koja se oslanja neposredno na nasilje i koja nije vezana nikakvim zakonima ni pravilima«. »Revolucionarna diktatura proletarijata«, pisao je Lenjin u knjizi protiv Kautskog, »jest vlast koja je izvojevana i koja se održava nasiljem proletarijata nad buržoazijom, vlast koja nije vezana nikakvim zakonima«. Lav Trocki potpuno je dijelio njegovo mišljenje.

Međutim, te izjave ne smiju biti preuveličane. One su nastale u jeku borbe za opstanak. Ono što je bilo važno jest organizacija i odlučnost, a ne pravno cjepidlačenje. Kada Lenjin nije uvažavao zakone i pravila, on je vjerojatno mislio na naslijedenu carsku pravnu strukturu. Bilo je besmisleno misliti da se stari zakoni i zakonici prvo moraju revidirati te da tek tada treba poduzeti akciju. Lenjin i Trocki oslonili su se na ono što su smatrali klasnim nagonom i pravdom. Unatoč tome čak i najdobronamjernija interpretacija ne može prikriti činjenicu da je režim postajao diktatorski. I bez obzira na osobne namjere Lenjina i Trockog ta promjena nije bila prijelazni fenomen,

nego je trebala postati stalna i kao takva potvrditi se od njihovih sljedbenika.

Prema tome, u primjeni, sociološko značenje diktature lako zamjenjujemo s njezinim političkim značenjem, a ideju o vlasti (proleterske) klase nadomještavamo idejom o posebnom (diktatorskom) političkom režimu: i to je postalo općenito prihvaćeno značenje termina u etatističkim zemljama i u pseudomarksističkoj literaturi. Originalne ideje Marxa i Engelsa izbrisane su kao sitnoburžoaske slabosti. Prilično rano G. Zinovjev je doveo cijeli taj smjer rezoniranja – zajedno s praktičnim primjenama – do njegovih logičkih konzekvenci: »Svaki savjestan radnik mora razumjeti da diktatura radničke klase ne može biti ostvarena na drugi način nego pomoću njezine isturene straže – Komunističke partije«. Ako je i ostala neka sumnja, Staljin se pobrinuo da se ona rasprši: rukovodstvo države »palo je *potpuno* i kompletno u ruke *jedne partije*, u ruke naše partije koja ne dijeli i ne može dijeliti vladavinu zemljom s drugom partijom. To je ono što nazivamo diktaturom proletarijata« (istaknuto u originalu).

Država, kao instrument ozakonjenog nasilja vladajuće klase, sigurno nije potrebna u besklasnom socijalizmu. Taj je zaključak izazvao veliku zabunu. S buržoaskog stajališta on je napušten kao utopijski. U etatističkom načinu mišljenja on se neprestano odgađa do »višeg stupnja razvoja«. Posljedice su slične: državna moć raste. Korijeni zabune mogu se naći u dualnoj ulozi moderne države; ona je instrument prisile, ali također osigurava javne službe. Javne službe brzo se šire, a tako će biti i dalje. Jedino prinudna funkcija države treba odumrijeti. Izraženo u terminologiji Saint-Simona i Engelsa: vladavina nad ljudima nestaje: upravljanje stvarima ostaje i razvija se.

Pa čak i posljednja konstatacija nije dovoljno precizna. Društvo će se morati zaštititi od kriminalaca. Stoga policija i neka vrsta sistema za kažnjavanje vjerojatno ostaju i dalje s nama. No, oni neće biti upotrebljavani protiv »neprijatelja«, niti unutrašnjeg, niti vanjskog. Politička prinuda će odumrijeti. Zapravo, s marksističkog gledišta, u modernim

je društvima stupanj političke prinude *ceteris paribus* najpouzdanija mjera klasne eksploatacije i udaljenosti od socijalizma.

Tri važne društvene institucije – obitelj, vlasništvo i država, sve tri je već Engels izdvojio – čini se da su pokazale sličan razvojni trend. U patrijalhalnoj obitelji *pater familias* nije samo glava obitelji nego i apsolutna vlast nad obitelji: u nekom smislu on posjeduje svoju obitelj i on može kazniti – čak i ubiti – svoju djecu i svoju ženu ili žene. Povijesni razvoj postupno uvodi granice njegovoj ekskluzivnoj moći, sve dok ona konačno ne nestane i svi članovi obitelji se ne tretiraju jednako. Slično tome u rimsko vrijeme vlasništvo je bilo apsolutno: ne vlasnici su bili isključeni. Ako su vlasnička prava bila ograničena za sve, ograničenja su morala biti opravdana, a ne ekskluzivnost vlasništva. Iznova je razvoj postupno smanjivao ekskluzivna vlasnička prava, i u socijalističkom društvu opravdana mora biti ekskluzivnost, a participacija je u (proizvodnom) vlasništvu pretpostavljena. Konačno, u srednjem vijeku vladar je bio vlasnik svog posjeda. To je uključivalo posjedovanje i vlasničkih prava i političkih prava. U kasnom šesnaestom vijeku nasljedna prava kralja formulirana su kao doktrina suvereniteta. Javno pravo poslije je zasnovano na toj doktrini. Imajući pravo da izdaje naredbe, monarh je bio nosilac suvereniteta. A suverenitet je značio apsolutnu i permanentnu državnu moć, tj. izuzimanje svih drugih u donošenju političkih odluka. Buržoaska revolucija zamijenila je monarha narodom. Suverenitet naroda uveo je proces postupnog uključivanja građana u upravljanje državnim poslovima. Što je obuhvatnija državna moć i što je demokratičniji politički proces, manje je ona »gola« moć, a više institucija koja pruža javne službe. Tri stoljeća nakon Jean Bodina njegov zemljak Leon Duguit nadomjestio je suverenitet javnom službom kao osnovom javnog prava. Prema njegovu mišljenju vladari nemaju subjektivna prava na državnu moć, nego samo dužnost da upotrijebe tu moć za organizaciju javnih službi. Sva htijenja su jednaka. Javno pravo nije više skup pravila koja se primjenjuju na odnose

između državne moći i subjekata, nego je to skup pravila koja reguliraju javne službe. Slično tome zakoni nisu više naredbe suverene države, nego statuti javnih službi. Očita je promjena u pristupu. A promjene u pravnoj teoriji, naravno, odražavaju promjene u stvarnim odnosima. Subjekti su transformirani u građane, ekskluzivnost je obrnuta i, postajući sve obuhvatnija, stara država počinje odumirati.

Društvo koje izgrađuje socijalizam može radikalno oslabiti ulogu države na tri različita načina (1) (neke) javne službe mogu se organizirati na nedržavnoj osnovi; (2) državna administracija, zaštita zakonitosti ili naredbe mogu se djelomično zamijeniti tržištem, arbitražom izvan sudova, javnim mišljenjem i profesionalnom etikom; (3) sukobi mogu biti smanjeni pružanjem odgovarajućih informacija o prošlim (statistika, znanstvena istraživanja) i budućim događajima (društveno planiranje). Preostaje područje prave državne aktivnosti. Tu želimo ustanoviti pouzdanu društvenu kontrolu države. Operativno to uključuje efikasnu decentralizaciju državne moći.

B. Funkcionalna podjela vlasti

Apsolutna vlast i svojevolsnost monarha te povlastice aristokracije očito nisu spojive s kapitalističkom organizacijom ekonomije. Stoga se moglo očekivati da prva buržoaska revolucija ne bi samo uspostavila parlamentarne vlade, nego bi također poduzela i decentralizaciju moći i uvela neki red u funkcioniranje državnih poslova. To se i dogodilo, i to bez iznimki. Decentralizacija vlasti postala je poznata kao doktrina podjele vlasti. Pojavila se u Engleskoj u sedamnaestom stoljeću u toku buržoaske revolucije.

Radi zaštite slobode, vlast se mora podijeliti u tri razdvojena ogranka: zakonodavstvo, izvršna vlast i sudstvo. Ta razdioba može se postići, jer svaki ogranak ima svoje posebne funkcije. Tri ogranka vlade (u suvremenoj

formulaciji G. Almonda) bave se donošenjem pravila, njihovom primjenom i zaštitom, i to tim redosljedom. U svakom ogranku zaposleni su različiti ljudi. Tako funkcioniranje svakog ogranka predstavlja ispitivanje ostalih, i nijedna sama skupina pojedinaca ne može kontrolirati državu.

Montesquieu je, pod utjecajem engleskih pisaca toga vremena, osobito Lockeja, kojeg je pogrešno shvatio, dao najpoznatiju formulaciju doktrine:

»Kada su zakonodavne i izvršne moći ujedinjene u istim osobama ili tijelu, nema slobode jer može porasti strah da ne bi isti monarh ili senat trebao proglasiti tiranske zakone, nametnuti ih nasilno . . . Gdje se moć suđenja ujedini sa zakonodavstvom, život i sloboda subjekata bili bi izloženi arbitrarnoj kontroli, jer bi sudac tada bio zakonodavac. Gdje bi bio ujedinjen s izvršnom moći, sudac bi se mogao ponašati kao nasilnik.«

Ideje Montesquieua željno su bile prihvaćene na drugoj strani Atlantika i uskoro potom bile su apsorbirane u prvom američkom ustavu iz 1776. godine (Virginia) i 1778. godine (Federacija). Ovi su, opet, utjecali na francuski revolucionarni Ustav desetljeće i pol poslije. U idućem stoljeću podjela vlasti postala je univerzalno prihvaćena kao doktrina u cijelom buržoaskom svijetu.

Ipak, kruto poistovjećivanje ogranka vlade s funkcijama vlade nije preživjelo test primjene. Zbog toga je modificirano doktrinom kontrole i ravnoteže (the doctrine of checks and balances). Svakom ogranku dana je moć provođenja kontrole, do nekog stupnja, nad drugim ogranacima. U američkom uređenju Vrhovni sud može proglasiti zakon nevažnim na temelju njegove neustavnosti; zakonodavno tijelo može optužiti predsjednika; a predsjednik može uložiti veto na donošenje zakona. U Evropi upravni sudovi kontroliraju samovlašće birokracije. Ta kontrola ipak ne sprečava izvršnu vlast da ne postane dominantan i daleko najvažniji ogranak vlade. Čini se da je razvojni trend još istog smjera.

Odvojeno od pitanja dominacije jest činjenica da se ogranci ne mogu efikasno organizirati po čisto funkcionalnim smjerovima. Njihove aktivnosti su, do određenog stupnja, multifunkcionalne. Pravila ne donosi samo parlament nego i državni službenici i suci (običajno pravo). Pravila ne primjenjuje samo izvršna vlast nego i sudovi. Sudovi nisu samo pravosudni nego i administrativni organi (reguliraju hipoteke i ostale založbine na nekretnine, vrše prijenose vlasništva, registriraju poduzeća). Sudbene odluke ne donose samo suci nego i državni službenici i parlamenti (amnestija). Potonji se također angažiraju u različitim izborima (savezne vlade, saveznog suda, vojnih zapovjednika kao naprimjer u Švicarskoj).

Usprkos tome doktrina o podjeli vlasti u biti je valjana doktrina. Potrebno joj je samo neznatno preformuliranje da zadovolji praktične zahtjeve. Možemo produžiti kao što slijedi. Uprava – ili u socijalističkom okviru samouprava – vrlo je kompleksna aktivnost. Da bi se provela, mora biti rastavljena na elementarne aktivnosti. To je poznato načelo podjele rada. Svaka državna uprava uključuje najmanje tri različite aktivnosti: stvaranje pravila, primjenu pravila i presuđivanje na osnovi pravila. Stoga postoji potreba za specijalizacijom u tim aktivnostima i za organizacijom triju specijaliziranih ogranaka državne uprave. Svaki ogranak formalno je multifunkcionalan, pa ipak svaki od njih konačna je vlast u svom području specijalizacije. Pravila donesena od izvršne vlasti (mnogo puta brojnija nego pravila koja donosi parlament) i sudaca ne mogu biti suprotna ustavu i parlamentarnim zakonima. Pravila mogu primjenjivati i sudovi, samo ako ih izvršna vlast provodi. Presude državnih službenika i parlamenta ovise o mišljenju sudova. Konačno, moramo priznati činjenicu da istu funkciju mogu obavljati dvije različite institucije ako su ciljevi drugačiji (kao u slučaju regrutiranja): također da odvojeni ogranci mogu imati – možda trebaju imati – zasebne birače.

Toliko o tradicionalnoj doktrini. Međutim, sada se susrećemo s mnogo važnijim i težim problemom. Očito je

da svaka državna uprava obuhvaća tri osnovne spomenute aktivnosti. No, jesu li one jedine? Odgovor ovisi djelomično o stvarnim karakteristikama procesa državne uprave, a djelomično o političkim ciljevima koje je društvo postavilo.

Već smo se susreli s problemom kontrole. U svakom međuzavisnom sistemu – a trofunkcionalna vlada opisana gore sigurno je takav sistem – funkcioniranje sistema pokazuje određeno kontrolno djelovanje za funkcioniranje svojih komponenti. Pa ipak, kao što svaki organizator sistema zna, to je daleko od dovoljnog. Ako želimo optimalne rezultate, moramo u sistem ugraditi instrumente kontrole da bismo spriječili bilo kakvo značajno odstupanje od optimalnog režima. Na političkom planu to znači institucionalizaciju kontrole.

Imamo sada četiri ogranka političke administracije. Njihovo je djelovanje predodređeno: ono bitno ovisi o ljudima zaposlenim u njima. Stoga je regrutiranje kadrova u političke i administrativne službe sljedeća elementarna funkcija. U razmatranju te funkcije moramo nadahnuće potražiti u Montesquieuu s Dalekog Istoka: kineskom revolucionaru i državniku Sun Jat-Senu. Navodeći vjekovno iskustvo svoje zemlje, Sun je predložio strukturu od pet ogranaka. Prva četiri ogranka poklapaju se s gore navedena četiri, a peti je nazvan »ispitni ogranak«. Njegov je zadatak da »ispituje znanje i sposobnost kandidata za državnu službu«. Sun je uočio da je već sličan sistem postojao dugo vremena u Engleskoj. I zbog toga ne iznenađuje da je Harold Laski, engleski politolog, bio nepokolebljiv zagovornik te ideje. Laski je predlagao da (1) državne činovnike moraju postavljati neke druge osobe od onih u kabinetima ili njihovim pomoćnim političkim službama, i (2) pravila postavljenja moraju se formulirati tako da smanje na minimum prilike za osobnu pristranost. Laski je vjerovao da ti uvjeti mogu biti zadovoljeni ako bi kandidiranje za službe bilo otvoreno i ako bi kandidate za službe izabirale komisije čiji bi članovi mogli biti smijenjeni samo pod okolnostima sličnim onima za suce. Ali Laskom nije palo na pamet

da funkciju regrutiranja kadrova obilježi kao jednu od osnovnih funkcija vlade. Osim toga, regrutiranje za administrativne položaje samo je manji dio problema. Veći je regrutiranje za političke položaje.

Ako se vlada shvati kao izvršno vijeće skupštine, tada će se izvršna funkcija morati razdvojiti od administrativne službe. Prva funkcija zahtijeva političke kvalifikacije, a druga stručne. Stoga zaključujemo da je javna administracija šesta i posljednja funkcija samouprave. Da bismo neznatno iskomplicirali stvar, dodajmo, kao i E. Pusić, da se javna administracija dalje dijeli na vlast i uslužne djelatnosti. Prva odražava komponentu sukoba, a druga komponentu suradnje politike.

Sažmimo naša otkrića. Samouprava obuhvaća šest različitih funkcija:

zakonodavna – proglašavanje općih zakona;
zaštita zakonitosti – primjenjivanje zakona na pojedine slučajeve;
izvršna – provođenje u djelo odluka prva dva ogranka;
administrativna – izvršavanje naredbi izvršne vlasti i primjenjivanje zakona;
kontrolna – nadgledanje aktivnosti ostalih ogranaka;
regrutiranje – pribavljanje osoblja, tj. kadrova za ostale ogranke.

Institucionalizacija tih funkcija obrađena je u *Političkoj ekonomiji socijalizma*.

C. Participacija u odnosu prema liberalizmu i kolektivizmu

Politička filozofija, koja je održavala rast buržoaskog poretka od sedamnaestog stoljeća nadalje, razvila je karakteristično dvojno shvaćanje čovjeka. Jedan aspekt odnosi se na utilitet, a drugi na ljudske sposobnosti. Prvi podrazumi-

jeva da je čovjek gomila želja koje zahtijevaju zadovoljenje. Drugi da je čovjek gomila svjesnih snaga koje traže da budu upotrebljene. Zadatak političke demokracije bio je da osigura maksimalan prostor za ovo drugo radi maksimiranja prvog. Taj se zadatak očito mogao ispuniti različitim načinima. Od samog početka javila su se dva različita pristupa – jedan individualistički, a drugi kolektivistički. Pristaše individualizma počinju od poimanja prirodnih prava. Svaki pojedinac obdaren je tim prirodnim pravima i trebalo bi mu dopustiti da slijedi svoje interese kako želi. Društvo se ne smije miješati – ili barem mora svoje uplitanje svesti na najmanju moguću mjeru. Te ideje vezuju se za Johna Lockeja, koji je mislio na relativno malo društvo povlaštenih građana u sistemu vrlo ograničenih vlasničkih povlastica. U velikoj naciji s demokratskim pravima dostupnim svim građanima slobodan individualizam nije mogao preživjeti. Zbog toga ga je Rousseau zamijenio kolektivističkom disciplinom »opće volje«. Država je prirodni instrument opće volje. Oni koji se ne slažu s tim izdajice su. Lockeov individualizam vodio je političkim oligarhijama u osamnaestom stoljeću. Rousseau je pomogao u pripremanju francuske revolucije. Marat je čitao *Društveni ugovor* uzbuđenom auditoriju u prvim klubovima 1788. godine, koji su bili improvizirani u pariškim parkovima. Rousseauov kolektivism uskoro je praktično primijenjen u jakobinskom teroru, a nešto više od stoljeća nakon toga i u staljinističkom teroru. Manje ekstremni nasljednici tih dvaju terora jesu suvremeni buržoaski liberalizam i birokratski kolektivism. Prvi nalazi opravdanje u rezoniranju: budući da je svatko slobodan, uspjeh ili neuspjeh pojedinca ovisi o njemu samome. Drugi bi tvrdio: budući da smo svi jednaki, sudbina pojedinca u njegovim je rukama. Zablude tih dviju ideologija tako su očite da ne traže komentar.

Suvremeni buržoaski i politokratski politički sistemi očito su vrlo različiti. Ipak, oni imaju jednu zajedničku karakteristiku: oni su elitistički. Utemeljeni su, i teoretski i praktički, na pretpostavci da je svako društvo podijeljeno na elitu i mase. Mase su nekompetentne, inertne, nepo-

korne, nepouzdate i pasivne. Njihova pasivnost smatra se čak preduvjetom za dobro funkcioniranje zapadne demokracije. Etatistička politička praksa čini dodatni korak: nije dovoljno da su mase jedino pasivne i da se suzdržavaju svake inicijative, one moraju biti »aktivno pasivne«, tj. one moraju podržati sve što vodstvo čini, uvijek veličajući njegovu nepogrešivu mudrost. Mase, kakve jesu, trebaju aktivno i kreativno vodstvo. Za zapadnu teoriju to je elita; za istočnu teoriju to su vođe partije.

Tradicionalno su elite smatrane kao jedna od glavnih opasnosti demokratskoj državi. Moderna politička teorija smatra elite nužnim za demokraciju. Ta razlika u gledanju očito nije rezultat spoznajnog napretka, ona jednostavno odražava životne istine. U usporedbi s feudalizmom buržoaski je poredak postigao izvanredan napredak u političkoj demokraciji. No, on je također došao do granica koje su postavljene postojanjem elita. Tako, ako »je podjela na elite i mase opća«, kao što je proklamirao Lasswell, sve što se može učiniti jest uvođenje određenih ograničenja na strukturiranje elita. Prema tome demokracija je razvijena ako: (1) glasači mogu birati između konkurentskih elita; (2) elite se ne reproduciraju prenašanjem svoje nasljedne moći, nego nove skupine mogu ulaziti u njihove slojeve; (3) nikakav jedini oblik moći nije dominantan, jer podrška proizlazi iz izmjena koalicija; i (4) različite elite (poslovna, vojna, državna, itd.) ne stvaraju zajednički savez. Čak su i ti uvjeti samo djelomično ispunjeni u najrazvijenijim buržoaskim demokracijama. U birokratskom kolektivizmu mnogi od tih uvjeta krše se izravno. Ono što će socijalistička država morati učiniti jest prevladavanje osnovnih proturječnosti između elita i masa: elitistička demokracija mora ustupiti mjesto onoj koja je temeljna na participaciji.

Politička filozofija participacije sadržana je u ideji o pravednom društvu. Čovjek je shvaćen kao kreativno, samoodređujuće biće. On može potpuno ostvariti svoj potencijal samo ako svaki drugi čovjek može učiniti to isto. Kao što je već spomenuto, i buržoaska i birokratska ideologija podrazumijevaju osnovnu podjelu građana na vladare

i one kojima se vlada, na upravljače i one kojima se upravlja, na vođe i mase. Socijalistička ideologija ukida tu podjelu i zamjenjuje je participacijom. Ako ne postoje klase, zašto bi neka određena skupina vladala? Zašto bi trebala postojati klasa profesionalnih vođa? Zašto se »mase« ne bi angažirale u samoupravi?

Središnja kategorija političkog sistema jest autoritet, kao što je vlasništvo središnja kategorija ekonomskog sistema. U socijalizmu obje se moraju socijalizirati. Definirao sam društveno vlasništvo kao slobodan i jednak pristup sredstvima za proizvodnju.

Možemo definirati političku vlast građana kao slobodan i jednak pristup položajima političke moći. To naravno uključuje eliminiranje političkih partija. Budući da one osiguravaju očite prednosti političkim vodama, nije vjerojatno da će partije nestati same od sebe. Dakle, one se moraju zabraniti. Da li je to možda ograničenje slobode? Joseph Schumpeter prikladno je definirao političku partiju kao »skupinu čiji članovi namjeravaju složno djelovati u konkurentskoj borbi za političku vlast«. Zamijenite termin *politička vlast* terminom *profit* i dobit ćete definiciju kartela. Općenito je prihvaćeno da se privredni karteli moraju zabraniti. Pa ipak karteli političara puštaju se da djeluju slobodno. Zašto? Zar nije to zbog toga što je politika, više nego ekonomika, stvarno bitna za neprekidno održavanje klasne vladavine? Drugim riječima, nije eksproprijacija privatnog vlasništva nego *eksproprijacija političke vlasti potreban i dovoljan uvjet za socijalizam*.

»Eksproprijacija političke vlasti« ono je što mislimo kad govorimo o socijalističkoj demokraciji. Prema tome socijalistička demokracija ne može se ograničiti na konkurentsku borbu za narodne glasove radi zadobivanja vodećih položaja – što je trenutačno najpopularnija definicija liberalne demokracije. U skladu s potonjim shvaćanjem primarni politički čin građana jest da bira vladare. Iznova je podjela na vladare i one kojima se vlada pretpostavljena kao očita. Socijalistička demokracija ne može se osnivati na odvajanju privatnih i političkih sfera. Svakako, građani glasaju za

predstavnike, ali to nije ni primaran, a ni jedini politički akt. »U participativnoj samoupravnoj demokraciji,« piše australski politolog Carole Pateman,

»neposredna i predstavnička demokracija ne promatra se više kao dva odvojena oblika strukture vlasti. Umjesto toga oba zamjenjuju svoje mjesto kao dva... međusobno povezana aspekta *jedne* demokratske strukture vlasti. Prema tome zastupanje ne uključuje nužno *plena potestas*:... područja političkog autoriteta mogu se privremeno delegirati odgovornim predstavnicima, ali politička vlast nikada se ne otuđuje od građana. Prema iskustvu participativne demokracije, građani više ne izlaze samo povremeno iz svog privatnog života... da pokažu 'lažnu političku hrabrost': oni nemaju potrebu da to čine jer svaki dan participiraju u političkoj sferi kao stvarni politički građani; politička participacija, demokratsko građansko pravo, toliko je dio svakodnevnog života koliko i privatne aktivnosti pojedinca.«

Nestanak političkih partija ne znači i nestanak politike, upravo kao što iskorjenjivanje kartela ne uništava ekonomiju, nego tržište čini efikasnijim. Sve što treba učiniti jest zabraniti donacije i zabraniti da kandidate biraju šefovi partija. Drugim riječima mora se uništiti partijski aparat i njegov politički monopol. Nestajanje političkih partija neće ostaviti za sobom politički vakuum. Baš naprotiv, omogućit će intenzivnu političku participaciju, kako je gore opisana. Jedna, dvije ili nekoliko partija bit će nadomješteno mnoštvom političkih udruženja. Mogu se predočiti najmanje tri vrste takvih udruženja: (a) politička društva fabijanskog* tipa; (b) promotivne ili angažirane skupine

* Fabian Society – englesko društvo, nazvano po rimskom vojskovođi Fabiju Kunktoru (Oklijevalu), osnovano 1883. godine u Londonu uglavnom od intelektualaca: težnja mu je bila da preobrazi postojeće društvo u socijalističko polaganim (»oklijevajućim«) ograničavanjem privatnog vlasništva i proširivanjem državnih, komunalnih i zadružnih poduzeća

kao društva za zaštitu okoline, feministička (ili »muška«?) društva, pristaše svemirskih programa, društva koja podupiru različite transportne sisteme; (c) interesne skupine koje zastupaju posebne funkcionalne ili materijalne interese svojih članova. Taj sistem političkih udruženja vjerojatno bi se manifestirao ovim karakteristikama: (1) Preklapanje članstva spriječit će potpunu prevlast organizacija nad članovima – netko obično ne može biti članom nekoliko partija, ali ne postoji nešto što bi ga sprečavalo da bude član nekoliko udruženja. Zapravo to je jedini put da se raznovrsnost interesa izražava neposredno umjesto da se nasilno uguravaju u ludačku košulju platforme jedne partije. Kad se ukloni tiranija partije, mogu na prvo mjesto doći stvarni individualni interesi. (2) Mnoštvo skupina predstavlja efektivnu decentralizaciju moći. (3) Kad se neki cilj postigne, promijeni ili prestane biti relevantan, skupina će se raspasti. Stoga će većina skupina biti privremena – ne stalna kao partija – a partijske lojalnosti stoga neće tendirati da budu nasljedne. (4) Socijalistički politički sistem, sa svojim mnogim središtima odlučivanja, mnogo je fleksibilniji od tradicionalnog parlamentarnog sistema. Mnogostrukost skupina čini neparlamentarne metode čak adekvatnijim i poželjnijim. (5) Zbog karakteristika od (1) do (4) nije vjerojatno da će se formirati stalne političke koalicije čiji su preduvjeti malobrojnost i mogućnost za tajne dogovore. Prema tome nakon nekog vremena zabrana političkih partija neće se osjećati kao političko ograničavanje upravo kao što se zabrana ropstva u suvremenom društvu ne smatra ograničenjem privatne ili tržišne slobode.

Socijalističko društvo imat će sukobe kao i svako drugo društvo. Sukobi se rješavaju političkim sredstvima. To podrazumijeva stvaranje interesnih i podupirućih grupa. Budući da će sukobi tendirati da se povezuju s određenim pitanjima, a ne s cijelom postojećom situacijom klasa ljudi, skupine će se pojavljivati i nestajati kako se pitanja javljaju i rješavaju. Društvo će također imati svoje društvene pokrete. Ali, opet, ti će pokreti biti poticani mnoštvom organizacija i nije vjerojatno da bi se mogli ograničiti na

dvije ili tri krute političke mašine. Ukratko, čini se da je nestanak političkih partija preduvjet za prevladavanje sadašnje opće političke pasivnosti i za njezino nadomještanje sadržajnim i raznovrsnim političkim životom u kojem će sudjelovati većina članova društva, a ne samo politički aktivisti.

D. Socijalistička demokracija

Samoupravljanje u radnim organizacijama i samouprava u društvenoj zajednici ne znače da ljudi moraju provesti cijeli svoj život trčeći s jednog sastanka na drugi. Pa ipak iskustvo upozorava na vrlo realnu opasnost da bi se nešto slično moglo dogoditi. Već smo opazili da naivna i primitivna interpretacija samoupravljanja u poduzeću može voditi identificiranju participacije s administracijom. Sličan *quid pro que* jednako je vjerojatan u politici. Od građana se može tražiti da odlučuju o vrlo složenim pitanjima obrazovanja, znanosti ili kulture o kojima im nedostaje specijalizirano znanje i često osnovni interes. Kao ishod (a) stvarne odluke mogu zapravo donositi birokrati koji ne snose nikakvu odgovornost i (b) vrijeme, energija i motivacija za značajne političke aktivnosti građana mogu zato biti nepovratno izgubljeni. Problem se vrlo jednostavno može ilustrirati analogijom. Ako vlasnik tvrtke želi zaštititi svoje interese, a sam nije zainteresiran za poslovnu upravu, što će on učiniti? Ne može izbjeći prisutnost nekim sastancima i povremeno dobivanje informacija o poslovnim rezultatima. No, osim toga on će zaposliti direktore, knjigovođe, nadzornike i ostale da rade za njega. Radnički savjet će učiniti to isto. A isto vrijedi, *ceteris paribus*, za politiku. Građani se žele specijalizirati u zanimanjima za koja osjećaju posebne sklonosti. Samo nekoliko njih izabrat će državnu upravu kao svoj životni poziv. Općenito, racionalni interes građana sastoji se od samo dvije komponente: (a) da se političke odluke donose u skladu s njihovi-

vim preferencijama i (b) da je državna uprava efikasna. Da bi to postigli, građani biraju predstavnike kojima vjeruju i zapošljavaju stručnjake za administrativne poslove. Od vremena do vremena oni ocjenjuju svoje predstavnike i funkcionare i otpuštaju one s čijim poslom nisu zadovoljni. Općenito, samoupravljanje ne znači da će svaki građanin rješavati sam sve svoje probleme, nego da su njemu na raspolaganju agencije društva koja će obavljati posao

Opisana načela jasna su i jednostavna. Mnogo ih je teže primijeniti. Za to trebamo odgovarajući institucionalni sistem i skup djelatnih pravila. Šestorostruko funkcionalno razdvajanje moći omogućuje da glavina posla bude napravljena profesionalno, ispravno, vješto i s najmanjim ulaganjem dragocjenog vremena. Sada ćemo dopuniti već opisan institucionalni sistem postavljanjem operacionalnih načela za demokratsku participaciju

1. *Načelo važnosti.* Participacija se zahtijeva samo u odlučivanju o važnim političkim pitanjima. Manje važna i nekontroverzna pitanja izostavljaju se. O tome što je važno odlučuju oni koje te odluke pogađaju. To nas dovodi do drugog načela.

2. *Načelo pogođenih interesa.* Svatko koga ozbiljno pogađaju odluke uprave trebao bi imati pravo da sudjeluje u toj upravi. Opseg pitanja koja su obuhvaćena participativnim odlučivanjem dalje se drastično smanjuje ako se udovoljava sljedećem načelu.

3. *Načelo iznimke.* Zahtjevi, intervencije i slično odbijaju se tako dugo dok posao normalno teče. Drugim riječima, velik dio moći odlučivanja može se delegirati na predstavnike i administrativni aparat bez odricanja te moći.

4. *Načelo većine.* Odluke se donose većinom glasova. To načelo sprečava tiraniju manjine, ali ne i tiraniju većine. Stoga trebamo dodatno načelo.

5. *Načelo zaštite interesa manjine.* Demokracija ne znači samo odsutnost tlačenja (bilo većine, bilo manjine) nego i mogućnost da manjina postane većina pod uvjetima

koji su jednaki za sve. Granica za oboje osigurava se skupom osnovnih prava i sloboda.

Od Deklaracije nezavisnosti iz 1776. godine i Deklaracije o pravima čovjeka iz 1789. godine do Opće deklaracije o ljudskim pravima iz 1948. godine, koju su prihvatili Ujedinjeni narodi bez izravne opozicije, i Međunarodne konvencije o civilnim i političkim pravima iz 1966. godine, mnoga ljudska prava općenito su prihvaćena i danas su zajedničko vlasništvo čovječanstva. Ona se više ne opravdavaju kao »prirodna« prava i ne proizlaze više iz »prirodnog« zakona. Postalo je jasno da su ta prava rezultat društvenog napretka, da ona odražavaju društvenu svijest naše epohe. Ta većinom prihvaćena osnovna prava mogu se svrstati u pet skupina: prve dvije jamče osobni integritet, a ostale tri reguliraju društveno komuniciranje. One se mogu ovako specificirati.

1. *Život, sloboda i sigurnost osobe.* To uključuje slobodu od arbitrarnog uplitanja u privatni život, obitelj, dom ili korespondenciju te slobodu od napada na čast i ugled. Ono također uključuje slobodu kretanja i stanovanja unutar zemlje te pravo napuštanja i vraćanja u zemlju.

2. *Sloboda misli i savjesti.* To jednako tako obuhvaća religioznu slobodu.

3. *Sloboda mišljenja.* To obuhvaća slobodu govora i štampe te pravo traženja i pružanja informacija i ideja bilo koje vrste, bez obzira na nacionalne granice. To također uključuje pravo šutnje i neslušanja.

4. *Sloboda mirnih skupova i udruženja.* Uključene su mirne manifestacije i demonstracije.

Prethodne četiri skupine prava, koje su rezultat dugog povijesnog procesa društvenog razvoja, mogu i trebaju biti ugrađene u socijalistički politički sistem. U tom pogledu jedina važna razlika između buržoaske i socijalističke demokracije jest da su u prvoj prava uglavnom formalna – što u praksi ide u korist onih koji drže ekonomsku ili političku vlast – a u potonjoj ona moraju biti i stvarna. Drugim riječima, *negativne slobode* koje proizlaze iz eventualnog ograničavanja djelovanja trebaju se dopuniti *poziti-*

vnim slobodama građana da rade ono što žele. Opća visoka razina obrazovanja, visoki životni standard i potrebna tehnička sredstva, na raspolaganju svima, omogućuju pozitivnu slobodu.

Pravo na rad, zdravstvene i obrazovne usluge i pravo izbora zanimanja također su opće prihvaćena, iako je pitanje da li su ta prava ostvariva u mnogim zemljama. Postoje ekonomska prava i ona su spomenuta ili uključena u našoj raspravi o jednakosti proizvođača i potrošača. Postoji, međutim, očita odsutnost dvaju osnovnih socijalističkih prava: pravo samoupravljanja i pravo političke samouprave (i svakako šira sloboda od eksploatacije). Razlozi su očiti. Još jedno političko pravo također je uglavnom odsutno i zaslužuje poseban osvrt.

5. *Pravo informiranja.* Građanin ima pravo da primi informaciju o svemu što pogada njegove interese. To znači pristup dokumentima u njegovoj radnoj organizaciji i pristup materijalima svake administrativne agencije koja se bavi pitanjima koja ga zanimaju. Šire, to pravo također znači da štampa, kao zastupnik društva, mora imati pristup svim informacijama koje skuplja država, osim u striktno posebnim slučajevima sigurnosti. Štampa i drugi masovni mediji nemaju samo pravo dobijanja informacija nego i obavezu širenja informacija. Samoupravno društvo ne može funkcionirati ako građani nisu potpuno i korektno informirani.

Mediji masovnog komuniciranja postali su izuzetno važna poluga političke moći u modernim vremenima. Oni koji imaju novac i/ili kontroliraju državu mogu efikasno kontrolirati masovne medije. Oni koji kontroliraju masovne medije mogu kontrolirati stvaranje javnog mnijenja. Ideje se proizvode, propagiraju i prodaju upravo kao i roba. Informacija može biti pristrana ili naprosto lažna – ili se uopće ne može dobiti. Ako dodamo djelovanja ovlaštenih prosvjetnih radnika, pisaca, svećenika i propagandista jedne ili druge vrste, postaje očito da se javno mnijenje može stvarno proizvesti. A oni koji drže vlast ne

ostavljaju tu mogućnost neiskorištenom. Socijalističko društvo ne može dopustiti takvo stanje stvari.

Sumiramo li ono što smo utvrdili o masovnim medijima u pojedinim dijelovima ovog poglavlja, možemo zaključiti da mediji obavljaju ove funkcije:

1. Masovni su mediji glavna institucija nepartijskih izbora. Oni osiguravaju dvosmjernu komunikaciju između glasača i kandidata i služe kao instrument artikulacije interesa.

2. Jer otkrivaju nepravilnosti u državnoj upravi i kršenje zakona, mediji su izuzetno važan organ društvene kontrole.

3. Općenitije, mediji su najvažniji instrument (nestatičkih) informacija koje se skupljaju, šalju i šire u društvu. To također uključuje propagandne informacije.

4. Na osnovi točaka 1–3 i kritičkom ocjenom zakonodavnih aktivnosti i administrativnih postupaka, mediji bitno utječu na stvaranje javnog mnijenja.

Četiri nabrojane funkcije daju masovnim medijima posebnu ulogu u socijalističkom društvu, ulogu koja zahtijeva odgovarajuću institucionalizaciju. Pojednostaki takve institucionalizacije prelaze granice ove studije. Bit će dovoljno spomenuti da mediji, nalik sudovima, moraju biti oslobođeni političke kontrole i kontrole novca. Društveni nadzor masovnih medija obavlja odgovarajući društveni pravobranilac građanskih prava.

* * *

Time završavamo našu analizu osnovnih problema socijalističke demokracije. Značajno je napomenuti da samouprava nije panacea. Pod određenim uvjetima participacija može povećati tlačenje, kao što je uočio Arnold Tannernbaum. Vjerojatno je da će se to događati prilično često ako manjinska prava nisu ispravno zaštićena. Zatim, izjednačavanje raspodjele političke moći ne znači nužno da će se povećati stvarne preferencije. Dobro su poznati izborni paradoksi kad manje poželjne politike ili kandidati dobiju

većinu glasova. Put koji vodi od osnovnih načela do zadovoljavajuće provedbe nije niti lak, niti brz, osobito ne u društvenoj sredini. Također, jednaka raspodjela moći – ako su institucije izgrađene na operativno nedostatan način ili su društveni uvjeti nepovoljni – može prije smanjiti negoli povećati moć zajednice za rješavanje svojih problema. I opet, ako i postoje točno određeni rizici koji obuhvaćaju participativna uređenja, također postoje goleme mogućnosti za dalji napredak. Tlačenje može porasti, ali i ne mora. Bez participacije, gotovo po definiciji odnosi su ugnjetavajući, čak i pod idealno dobronamjernim diktatorom. Preferencije se *ne moraju* maksimirati, ali bez participacije one se *ne mogu* maksimirati. Operativna efikasnost može pasti, ali i ne treba; bez participacije, međutim, jednostavno se ne mogu iskoristiti velike razvojne mogućnosti.

13. Pravo na etničku samobitnost i unutrašnje samoodređenje

A. 21 teza

Načela

1. Jedno od građanskih prava jest pravo na etničku samobitnost. Ono je povezano ali nije identično s pravom na samoodređenje. Prvo pravo je apsolutno, a drugo je uvjetovano većinskom etničkom koncentracijom na nekom teritoriju.

2. Pravo na etničku samobitnost znači:

- upotrebu vlastitog jezika
- školovanje na vlastitom jeziku
- masovni mediji na vlastitom jeziku
- njegovanje etničke kulture
- njegovanje etničkih tradicija općenito.

Svrishodnost ostvarivanja pojedinih elemenata prava može biti ograničena samo materijalnim, a ne i načelnim razlozima.

3. Pravo na unutrašnje samoodređenje znači pravo na teritorijalno-političku autonomiju. Ono se u načelu ostvaruje referendumom zainteresiranog stanovništva na određenom teritoriju. Na taj način može se odlučiti o:

- pripajanje mjesne zajednice nekoj općini
- pripajanje neke općine zajednici općina
- pripajanje neke općine pokrajini ili republici
- formiranju ili rasformiranju autonomne pokrajine
- pripajanje pokrajine republici
- pretvaranju pokrajine u republiku.

Budući da svaka administrativno-teritorijalna promjena znači udar na državno ustrojstvo, takve promjene trebaju biti što rjeđe i treba ih provoditi samo kad je situacija stvarno sazrela, tj. kad postoji jamstvo, da će se promjena

trajno održati. Taj se zahtjev može zadovoljiti tako da referendum odlučuje kvalificiranom većinom (sa 2/3 ili 3/4 glasova). Referendum u mjesnoj zajednici ili općini provodi se pod nadzorom republike, ostali referendumi pod nadzorom Federacije.

Osnovne činjenice

4. Jugoslavija je mnogonacionalna država u kojoj proces formiranja nacija još nije sasvim završen. Jugoslaviju su osnovala tri »plemena«: Hrvati, Slovenci i Srbi. Crnogorci se još nisu bili jasno nacionalno diferencirali, ali su se ipak sasvim jasno opredijelili za ujedinjenje u Jugoslaviji. Makedoncima to nije bilo omogućeno, jer su živjeli pod okupacijom. Jugoslavija, koju su raskomadali okupatori, ponovo je uspostavljena godine 1943. borbom svih naroda. Avnojsku Jugoslaviju, osim prvobitne tri nacije, stvarali su također i Crnogorci i Makedonci. U popisu stanovništva 1961. prvi put javlja se i šesta nacija, Muslimani (po mom sudu nesretno izabran naziv za Bošnjake). U grb je tako ušla i šesta baklja. Čini se kako preostaje još jedino da se raspravi status Jugoslavena i Albanaca.

5. Dva puta ujedinjena Jugoslavija povijesna je činjenica koja se ne može dovesti u pitanje i od koje valja polaziti. Međutim, povijesni je razvoj ostavio u nasljeđe i težnje pojedinih nacija da formiraju *nacionalne države*, što nije spojivo s jugoslavenskom *federacijom*. Na taj je način u sistem ugrađena opasna proturječnost, koju treba nekako razriješiti. Težnje za nacionalnim državama mogu se objasniti sljedećim činjenicama:

a) Nijedan jugoslavenski narod nije neprekidno živio u svojoj državi, pa je ostala određena državna neizvijenost: narodi koji su nekad imali svoje države teže da ih obnove, a oni koji nisu teže da ih stvore kako bi se na neki način izjednačili sa suvremenim narodima.

b) Život na razmeđu triju svjetskih kultura stvorio je velike razlike u povijesti, tradicijama i kulturi, na što se

nadograđuju i razlike u jeziku. Na taj način postoji različito povijesno pamćenje i formirani su različiti nacionalni mentaliteti, što vrlo otežava komunikacije i međusobno razumijevanje.

c) Osim toga male jugoslavenske nacije, koje govore jezicima različitim od većinskog imaju: jako izražen kompleks male nacije, boje se majorizacije i asimilacije, a Slovenci se (opravdano) boje još i da će im većina, koja je na nižoj civilizacijskoj razini (što se dobro odražava u razlikama u per capita proizvodu koje se kreću u rasponu 1 : 7) nametnuti svoje standarde i tako ugroziti kvalitetu života.

6. Činjenice iz prethodne točke uvjetuju stihijski razvoj prema nacionalnim državama i konfederaciji. Posljedice su ove:

- republičko zatvaranje, privredno-politička feudalizacija zemlje, identificiranje s nacionalnim političkim oligarhijama;

- uslijed toga privredne i kulturne razlike se povećavaju, mogućnost konstruktivnog komuniciranja smanjuje se;

- etnička pripadnost zamjenjuje građanska prava, a na političkoj sceni nacionalni sukobi postaju permanentni;

- međunacionalna sumnjičavost paralizira privrednu akciju i krajnje destabilizira državu.

7. U ideološkoj sferi posljedica je pojava doktrine naroda i narodnosti. Prema toj doktrini »narodi imaju pravo na suverenu državu«, a narodnosti to pravo nemaju.

Posljedice su ove:

- formiraju se grupe građana I. i II. reda, građani višeg reda imaju »svoju« državu, oni nižeg reda nemaju je;

- na taj način Jugoslaveni postaju nacionalne manjine u vlastitoj državi: Srbi u Hrvatskoj, Hrvati u Srbiji, a Jugoslaveni svugdje;

- budući da nitko ne voli biti građanin II. reda, ljudi se počinju seliti u svoje »matične« republike, čime se opisani procesi međusobne nacionalne sumnjičavosti samo pojačavaju.

8 Valja uočiti da razlike u ponašanju nisu posljedica

etničkih razlika, nego razlika povijesnog razvoja. Tako su Hrvatima kulturno bliži Slovenci nego primjerice Hrvati iz Hercegovine, a Srbima iz Hrvatske kulturno su bliži Hrvati, čak i jezično, nego »matični« Srbi za koje štoviše postoji poseban naziv (Srbijanci).

Nadalje, Slavonija i Srijem jesu isti kulturni prostor (iako su nacije različite), ali će Slavonci imati čak i jezičnih teškoća da se akulturiraju u Dalmaciji ili Istri (iako se radi o istoj naciji). Te okolnosti mogu olakšati prevladavanje etničkih podijeljenosti.

Aspekti rješenja

9. U nacionalno homogenoj državi moguće su nacionalne manjine. U mnogonacionalnoj zemlji svaka je nacija nacionalna manjina, pa taj pojam gubi opravdanje. Ako Jugoslavija treba biti federacija – a čini se da o tome još uvijek postoji konsenzus – onda jedino Jugoslavija može biti *suverena država*. Republike nisu suverene i predstavljaju povijesno određene političke i administrativno-teritorijalne jedinice Jugoslavije. U tom su slučaju svi Jugoslaveni građani prvog reda i svakome je matična država Jugoslavija.

10. Slovenija (Hrvatska itd) nije nacionalna država slovenskog (hrvatskog itd) naroda, nego je to politička organizacija svih građana koji žive na teritoriji Slovenije (Hrvatske itd). No, Slovenci (Hrvati itd) imaju u republici Sloveniji jamca da će biti očuvana i dalje razvijana samobitnost slovenskog naroda, što znači slovenski jezik, kultura itd. Da bi republike mogle obaviti tu svoju funkciju očuvanja i razvoja određenih etničkih vrijednosti, one moraju biti organizirane na određeni način.

11. Općenito, problem koji treba riješiti jest da se etnička raznovrsnost Jugoslavije od izvora sukoba pretvori u izvor međusobne kulturne fertilizacije. Drugim riječima, etničku raznovrsnost treba njegovati na konstruktivan, a ne na antagonističan način, ona treba biti poticaj, a ne pre-

preka za razvoj. A ekonomski i civilizacijski najrazvijenija republika, Slovenija, umjesto involutivnog razvoja i stalne brige da se zaštiti od majorizacije i asimilacije, trebala bi postati lokomotiva razvoja za cijelu zemlju.

12. Suvremeni razvoj ide u smjeru koji je povoljan za postizanje postavljenog cilja. Republike sve više postaju višenacionalne političke zajednice, a da se pri tom ne asimiliraju mali narodi. Razmotrimo rezultate četiri poslijeratna popisa stanovništva

Etničke koncentracije u federalnim jedinicama

Federalna jedinica	Narod	Učešće u ukupnom stanovništvu u %			
		1981.	1971.	1961.	1955.
Slovenija	Slovenci	90,4	93,6	95,6	96,6
Uža Srbija	Srbi	85,6	89,5	92,5	91,7
Kosovo	Albanci	77,8	74,2	67,7	64,2
Hrvatska	Hrvati	75,0	79,5	80,3	79,6
Crna Gora	Crnogorci	69,0	67,9	80,9	85,7
Makedonija	Makedonci	67,0	69,1	70,9	66,2
Srbija	Srbi	66,4	71,2	74,6	73,8
Vojvodina	Srbi	54,7	55,9	63,8	50,9
BiH	Muslimani	39,6	39,5	25,6	–
Jugoslavija	Jugoslaveni	5,4	0,13	0,17	5,9

Čini se da u 1955. nacionalna svijest još nije svugdje sasvim stabilizirana. Muslimana nema u popisu, pa se oni često izjašnjavaju kao Jugoslaveni. Kad su u idućem popisu dobili mogućnost nacionalnog izjašnjavanja, postotak Jugoslavena naglo pada. Usljed političkog pritiska da se ne izjašnjavaju kao Jugoslaveni – čak i danas oni se ne priznaju kao nacija, nego se vode kao »neopredijeljeni« – njihov je postotak mali i u 1971. U posljednjem popisu postotak Jugoslavena čini se da odražava realne proporcije.

Od godine 1961. razvoj je izuzetno pravilan. Uspirkos uočenim tendencijama nacionalne homogenizacije u 7 federalnih jedinica etnička koncentracija pada. U najhomogeni-

joj republici, u Sloveniji, bilo je 1955. samo 3,4 posto »stranaca«, 1981. bilo ih je 9,6 posto, a danas (1988) ima ih već oko 16 posto. A ti »stranci« i kad imaju mogućnost da školuju djecu na materinskom jeziku, često biraju slovenske škole da im se djeca ne bi razlikovala od okoline. Treba li ih tretirati kao »nacionalne manjine« ili kao »naturalizirane Slovence« ili kao »honorarne Slovence«? Ili jednostavno kao Jugoslaveni koji žive u Sloveniji i smatraju je svojom republikom, kao što bi smatrali svojom i bilo koju drugu republiku u kojoj bi se nastanili? Ako je to posljednje točno, onda su sve republike »svoje«, a za svaku etničku skupinu po jedna je još i »matična«. I svatko može birati gdje će živjeti.

Od tri preostale jedinice koncentracija Muslimana stagnira, dok se proporcije Albanaca (do 1961. Šiptara) i Jugoslavena povećavaju. Razlozi su očiti. Može se sa sigurnošću očekivati da će se izražene tendencije nastaviti. Dva su razloga zašto federalne jedinice postaju multinacionalne, osim one najsiromašnije. Jedan je vertikalna migracija iz manje razvijenih u razvijene krajeve. Ta je migracija također pojačana većim natalitetom u manje razvijenim krajevima. Drugi je razlog povećana mobilnost radne snage u modernoj privredi što uzrokuje horizontalnu migraciju. Taj, drugi tip migracije za sada se odvija uglavnom unutar federalnih jedinica i s daljim razvojem sve će više prelaziti republičke i pokrajinske granice

Sve veće miješanje stanovništva vidi se i iz sljedećih podataka, koji pokazuju koliko je ljudi u godinama popisa živjelo u republikama i pokrajinama u kojima do tada nisu stalno boravili:

1961.	1.316.950
1971.	1.585.592
1981.	1.760.333

Brži privredni razvoj može te migracije samo ubrzati. Nisu sve etničke skupine jednako pokretljive. U 1981.

bilo je preseljenih u % ukupnog stanovništva (prema podacima M. Lalovića):

Crnogorci	17,4	Muslimani	4,4
Jugoslaveni	15,9	Makedonci	3,9
Srbi	10,5	Mađari	3,5
Hrvati	6,4	Albanci	3,5
		Slovinci	2,7

Daleko najpokretljiviji su Crnogorci i Jugoslaveni koji se, očigledno, svugdje u Jugoslaviji osjećaju kod kuće.

Najmanje su pokretljivi Slovenci, jer nemaju razloga da se sele u znatno manje razvijene krajeve. No, unutar republike Slovenci su najpokretljivija nacija. Pokretljivost iz nerazvijenih krajeva je mala, što se može objasniti nepostojanjem radnih mjesta u uvjetima dugotrajne stagnacije. Zbog toga se Makedonci i Albanci iseljavaju u inozemstvo. No, ubrzavanje rasta pokrenut će upravo te etničke skupine i tako će se etnička geografija Jugoslavije ubrzano mijenjati.

Državna organizacija

13. Samoupravna demokracija zahtijeva radikalnu decentralizaciju bez obzira na to radi li se o nacionalno homogenoj ili višenacionalnoj državi. To je ujedno u skladu i sa zahtijevom efikasnosti. Ljudi na mjestu događaja imaju potpunije informacije, pa stoga mogu donijeti efikasnije odluke. Prema tome treba decentralizirati na republike sve poslove osim onih koji po svojoj prirodi zahtijevaju centralizirano odlučivanje. Ovdje valja upozoriti na to da decentralizacija može izazvati dezintegraciju (kao što je to sada često) ali ako se inteligentno ostvari, ima snažan integrativni potencijal (primjer NOB).

14. Centralizirano odlučivanje zahtijevaju poslovi koji se odnose na Jugoslaviju kao suverenu državu. To su vanjska politika, narodna obrana i obavještajna služba.

Centralizaciju zahtijeva i upravljanje sistemom, u ovom kontekstu ekonomska politika zemlje. Sudovanje je također sistem, pa stoga moraju postojati i federalni ustavni sud i federalni kasacioni sud. Ostali su poslovi u načelu republički s time da na federalnoj razini postoje koordinacijski komiteti. U tim oblastima federalna vlada ne može ni naređivati ni zabranjivati, ali može stimulirati (znanost, kulturu, obrazovanje i sl).

15. Služba društvenog knjigovodstva isključivo je savezna. Odobravanje lijekova i registriranje patenata u saveznoj su nadležnosti. Federacija ima neke inspekcijske službe kao i republika (trgovačka inspekcija, zdravstvena i sl) i one neposredno ureduju na cijelom teritoriju zemlje čime se ujednačava kvaliteta državne uprave. Federacija ima i određeni policijski kontingent.

16. Federacija zahtijeva dvodomnu skupštinu: vijeće građana s proporcionalnim predstavništvom i vijeće republika s jednakim predstavništvom. Odlučivanje je većinsko, u određenim zakonom predviđenim slučajevima kvalificiranim većinom, a sasvim izuzetno konsenzusom. Iskustvo je pokazalo da je trenutačno potrebna kvalificirana većina od 7:1, što će uskoro veoma vjerojatno biti svedeno na 6:2 ili 5:3.

17. Delegatski sistem treba ukinuti, jer nije socijalistički, ni demokratski ni efikasan. Osim toga delegacije republičkih skupština i konsenzus znače formiranje konfederacije. Za sadašnji je sistem karakteristično višestruko posredno glasanje i višestruko posredovanje između građana i zakonodavca. To posredovanje treba svesti na jednog posrednika, poslanika, koji neposredno predstavlja svoje birače i neposredno im odgovara. Kad poslanik dobije mogućnost da se na mjestu događaja dogovori s drugim poslanicima o nekoj skupštinskoj odluci i za to ne treba tražiti suglasnost nacionalnog političkog centra, skupštinsko odlučivanje bit će neusporedivo brže i efikasnije, a poslanici će se osjećati osobno odgovornijim.

18. Krivični i građanski zakonik te općenito osnovni savezni zakoni trebaju biti okvirni zakoni doneseni na

osnovi konsenzusa ili kvalificiranom većinom što znači da predstavljaju maksimum onoga što je prihvatljivo za sve etničke grupacije, odnosno federalne jedinice. Na taj zajednički okvir republike onda nadograđuju svoje specifične norme. To znači da jedna republika može primjerice dopustiti civilno služenje vojnog roka ili ukinuti verbalni delikt, a druga to može normirati obrnuto.

Republike s progresivnijim rješenjima dobivat će spontanu podršku građana i svojih i tuđih, što će se očitovati i u preseljavanju kao što se već i dosad događalo – pa će na taj način utjecati i na progresivni razvoj zemlje u cjelini.

19. Službeni je jezik republike jezik većinskog stanovništva, s time što se pred sudom može upotrebljavati materinski jezik. U pokrajini je osim republičkog službeni i pokrajinski jezik. U škole bi trebalo uvoditi dvojezičnost, s namjerom da se postigne barem pasivno znanje drugog jezika, tj. razumijevanje tekstova i govora.

20. Uvjet za prijem u saveznu službu jest poznavanje dvaju jugoslavenskih jezika, a premira se znanje svakog dodatnog jezika.

21. Kao i u drugim federacijama glavni grad Jugoslavije (Novi Beograd), valjalo bi izdvojiti u posebnu federalnu jedinicu. Svojom arhitekturom i spomenicima glavni grad treba simbolizirati povijest i tradicije svih federalnih jedinica.

B. Doktrine o pravu naroda na samoodređenje

Karakteristično je za jugoslavensku državopolitičku praksu da se zasniva na nedomišljenim, kontradiktornim i ad hoc teorijama. To vrijedi i za čuvenu teoriju o pravu na samoopredjeljenje do otcjepljenja koja vrijedi za narode, ali ne i za nacionalne manjine, i to zato što su narodi nosioci suverenosti – a nacionalne manjine* nisu. Prema toj teoriji

* U službenoj terminologiji *nacionalne manjine* preimenovane su u *narodnosti*, što je lingvistički pogrešno, a pravno nejasno. Razlog tog preimenovanja bio je u potrebi da se svi građani Jugoslavije jednako politički tretiraju, ali ne kao pojedinci – jer to ideologiji koja je proizašla iz

razlika između naroda i nacionalne manjine jest u tome što nacionalna manjina živi u »tudoj« državi, a ne u »matičnoj«. Narod ne gostuje u »tudoj« državi, nego ima »svoju« državu gdje je nosilac suverenosti. Primijesimo sad tu doktrinu u praksi.

Tko predstavlja narod u Bosni i Hercegovini? Očito Bošnjaci (koje političari zbog nekih razloga zovu Muslimanima)** jer oni nemaju nigdje neku svoju drugu državu. To onda znači da su Srbi i Hrvati nacionalne manjine. Ali budući da Srbi i Hrvati predstavljaju većinu stanovništva, onda je bosanski narod nacionalna manjina u vlastitoj državi.

Ili uzmimo Švicarsku, u kojoj žive Nijemci, Francuzi, Talijani, i malo Retoromana. Budući da Retoromani nemaju neku svoju drugu državu izvan Švicarske, oni predstavljaju »narod«. No, taj narod ne samo da je mala manjina u vlastitoj državi, nego se u toj državi uglavnom govori drugim jezicima.

boljševizma, nije bilo prihvatljivo – nego kao pripadnici kolektiviteta. Budući da ja nemam tih ideoloških inhibicija, upotrebljavat ću međunarodno prihvaćen termin *nacionalna manjina*. Ovdje ubrajam i etničke grupe koje nigdje ne postoje kao nacionalne većine.

** Primjedba recenzenta upozorila me da je ovdje potrebno dati barem jedno kratko objašnjenje. Kao standardno opravdanje uvođenja Muslimana umjesto Bošnjaka navodi se da je austrougarski upravitelj Bosne i Hercegovine Benjamin Kállay pokušao stvoriti bosansku naciju – bez uspjeha. Uz to je taj pokušaj bio inspiriran antisrpski, antihrvatski i antijugoslavenski. No, nacije se ne izmišljaju niti stvaraju dekretom. Niti je bitna motivacija nekog političara. Nacije sazrijevaju u historijskom procesu. Činjenica je da se za vrijeme Kállaya Bošnjaci – za razliku od Srba i Hrvata – još nisu osjećali nacijom, a to nisu bili ni u vrijeme drugog zasjedanja AVNOJ-a, koje ne poznaje bošnjačku ili muslimansku naciju. Smatram da je naturanije muslimanskog naziva za novu naciju bilo politički nesretno bar iz tri razloga: 1) jer se time miješa vjera i nacija i produžuje praksa iz osmanlijskog carstva gdje su se nacije identifikovale s religijom, a to za mnoge građane mora biti uvredljivo; osim toga, skupovi Bošnjaka i muslimana nisu identični: šta je, recimo, s katoličkim Muslimanima? 2) jer se time ohrabruju muslimanski fundamentalisti i ljudi orijentirani na motive o islamskom duhu, poput raznih islamskih država na Srednjem Istoku; i 3) što se sami pripadnici te nacije drugačije nazivaju. Još u srednjem vijeku, prije islamizacije, u upotrebi je etnonim Bošnjanin, a »crkva bosanska«, kao nacionalna crkva, u srednjovjekovnim uvjetima upućuje na etnicitet Bogumili su prešli na Islam, ali time nisu postali Muslimani. U XVIII st. Kačić-Miošić pjeva o kršćanskim

Kakva skolastička natezanje uzrokuje postojeća teorija pokazuje nedavni izvještaj jednog odbora Skupštine Srbije u kojem se kaže: »... ostaje sporno da li u jezike narodnosti spada i rusinski jezik, pošto su Rusini etnička grupa, a ne narodnost. Rusina ima manje nego Roma i Vlaha, koje niko ne smatra narodnostima... Morali bi Rusini biti negde nacionalna većina, to jest narod ili nacija, a to nisu nigde, pa se zbog toga njihov jezik ne može naći u ovoj grupi jezika narodnosti« (*Borba*, 4. VIII. 1988, str. 3). Baš zato što nigdje ne postoje kao nacionalna većina i nemaju svoju državu Rusine – a jednako tako Rome i Vlahi – trebalo bi po striktnoj logici proglasiti narodom kod nas.

Crnogorski Kući moraju se službeno smatrati 4/5 kao »narod«, a 1/5 kao »narodnost«, jer se to pleme sastoji i od Crnogoraca i od Albanaca.

Zanimljivi su i Kurdi koji nemaju svoju državu, pa prema tome predstavljaju narode u pet država u kojima su nacionalne manjine.

A što da se kaže o onih milijun i dvjesto hiljada Jugoslavena? Oni nemaju ni svoju republiku, pa stoga ni suverenost. Bez suverenosti oni su očito nacionalna manjina. Prema tome Jugoslaveni su u Jugoslaviji nacionalna manjina. Ali, budući da nemaju države izvan Jugoslavije, oni su zapravo narod. Kao narod imaju pravo na otcjepljenje. Znači, Jugoslaveni bi se u načelu mogli otcjepiti od Jugoslavije!

Bošnjacima koji su pobjegli u Primošten Putujući prije nekoliko godina Malom Azijom, prolazio sam kroz sela jugoslavenskih iseljenika, a mnoge sam sretao i u gradovima ili hotelima, tako da je srpsko-hrvatski jezik bio gotovo *lingua franca*. Bili su to muslimani iz Bosne, Hercegovine i Sandžaka, a doselili su se u Tursku odmah poslije prvog svjetskog rata kad su mnoga maloazijska sela ostala prazna zbog istjerivanja Grka. Ti su ljudi sebe nazivali Bošnjacima, i na um im nije padalo da se nazivaju Muslimanima. Prva generacija još je imala muke s turskim, i nisu se smatrali Turcima. Bošnjacima i danas na Kosovu nazivaju potomke bosanskih muhadžira, pa se taj naziv prenosi i na muslimane općenito. Tako u Gusinju u Crnoj Gori muslimanske Albance nazivaju Bošnjacima. Vjerojatno je ta tendencija da se muslimani nazivaju Bošnjacima bila odlučujuća prilikom odabiranja etnonima Musliman. Na taj su se način željele izbjeći rasprave o tome koji je etnos u Bosni autohton, čime bi bili antagonizirani bosanski Hrvati i Srbi.

Takva »dijalektička« teorija očito ne može poslužiti za vođenje ozbiljne politike, pa se ona i ne vodi. Nezgodni Jugoslaveni proglašeni su jedno vrijeme nepostojećima, a kad su se u velikom broju ugurali u popis stanovništva, tretirani su kao »nacionalno nepredijeljeni«, što je daljnji teorijski biser te doktrine. U Jugoslaviji su jedino Jugoslaveni nacionalno nepredijeljeni.

Pokušajmo ovdje skicirati jednu ozbiljniju teoriju. Za razliku od feudalizma, u kojem se čovjek rađa u svojem staležu, u modernoj državi građanin se sam opredjeljuje politički, religiozno itd, uključivši i nacionalno. Ako se netko opredijeli kao Jugoslaven i ako tih Jugoslavena ima podosta, onda su to nacionalno opredijeljeni Jugoslaveni. Svi su građani Jugoslavije Jugoslaveni po državljanstvu, a neki su to i po nacionalnosti. Nacionalnost može biti i dvostruka, kao npr. u Švicarskoj.

Federacija se od saveza država ili konfederacije razlikuje po tome što države članice ne zadržavaju suverenost, nego je prenose na federaciju. Prema tome pokrajina se od savezne države ne razlikuje po odsutnosti suverenosti i nemogućnosti otcjepljenja, nego po suženom repertoaru političkih odluka. On je sužen u odnosu prema državi čija je autonomna pokrajina član, ali je u slučaju konsenzusa proširen u odnosu prema ostalim dijelovima te savezne države. Razlozi su povijesni, a politički sadržaj autonomije ovisi o političkom dogovoru. On se može kretati od kulturne autonomije pa do »konstitutivnog elementa federacije«. Što je neka zemlja politički zrelija i demokratskije uređena, to veću ulogu imaju pragmatički razlozi administrativne efikasnosti i to manju ulogu imaju simbolički razlozi političkog statusa.

Nacionalna je manjina ono što joj ime kaže, tj. manjina i to u dvostrukom smislu: u odnosu prema ostalom narodu ili ostalim narodima s kojima živi i u odnosu prema vlastitom narodu u matičnoj državi (ako takav postoji).

Preostaje sad još jedino da se rasprave pitanja samoopredjeljenja i otcjepljenja. U tome će nam veoma dobro poslužiti suvremena međunarodno-pravna doktrina.

Načelo samoopredjeljenja naroda ušlo je u obje konvencije o ljudskim pravima Ujedinjenih naroda. Samo se po sebi razumije da je pravo na samoopredjeljenje ograničeno isto takvim pravom na samoopredjeljenje naroda s kojim kolidira.

Načelo samoopredjeljenja ne uključuje nužno pravo na otcjepljenje. Pravo na otcjepljenje primjenjivano je u razdoblju dekolonizacije. Kad je dekolonizacija u osnovi završena, trebalo je nove nezavisne države učvrstiti i osigurati protiv razbijanja. Zbog toga je načelo samoopredjeljenja korigirano načelom državnog integriteta. U tom smislu i Helsinški sporazum jamči nepovredivost granica evropskih država. Tako se iskristaliziralo kompleksnije načelo: štiti se integritet onih država koje se zasnivaju na saopredjeljenju naroda.

Od svih ustava na svijetu jedino sovjetski (i prijašnji jugoslavenski ustavi) u samoopredjeljenje uključuje i pravo na otcjepljenje. Kad se, međutim, pogleda sovjetska praksa – uključujući i tzv. *Brežnjevljevu doktrinu*, koja ni samostalnim državama *socijalističkog tabora* ne priznaje puni suverenitet – onda je jasno da je posrijedi fikcija.

Budući da se u načelu ne priznaje pravo na otcjepljenje ni narodima, očito je da se to pravo ne priznaje ni nacionalnim manjinama. Od toga se pravi izuzetak samo kad je etnički identitet neke manjine ugrožen, tj. kad je posrijedi nacionalna diskriminacija, prisilna asimilacija, odsutnost demokratskih sloboda i sl.

I na kraju, narodi i manjine imaju pravo na unutrašnje samoopredjeljenje koje im jamči etnički opstanak i domovinu. To je uostalom derivativ suvremenih građanskih prava, od kojih je jedno i pravo na nacionalnu opredijeljenost.

14. Osvajanje demokracije

Kratka definicija socijalizma glasi: politička i ekonomska demokracija i raspodjela prema radu. Od te tri komponente socijalizma u Jugoslaviji se najteže ostvaruje prva, politička demokracija.

Budući da socijalizam znači ravnopravnost ljudi, nijedna koncentracija – a pogotovo monopol – političke, ekonomske i ideološke moći nije spojiva sa socijalizmom. Budući da političke partije predstavljaju veliku koncentraciju političke moći, partije nisu spojive sa socijalističkom demokracijom. Politička demokracija da bi bila socijalistička, mora biti bespartijna.

Dvije godine poslije oslobođenja, u doba izrade prvog petogodišnjeg plana razvoja Jugoslavije, njegovi su kreatori predviđali višestruko povećanje društvenog proizvoda i u osnovi dostizanje evropske razine razvijenosti. No, niti je plan bio ostvaren, niti je Evropa bila dostignuta. Pri tom je kominformovska blokada bila vrlo značajna, ali ne i presudna. Zadatak sam po sebi nije bio ostvarljiv.

Danas svaki prosječan građanin bez posebnog ekonomskog obrazovanja zna da je za dostizanje privredne razvijenosti naših zapadnih susjeda potrebno dugotrajno razdoblje akumulacije kapitala kojom se proizvodne snage zemlje postupno transformiraju na osnovi suvremene tehnologije, koja omogućava visoku proizvodnost rada. Međutim, čak i veoma obrazovani ljudi vjeruju kako da bi se postigla visoka razina političkih sloboda, nije potrebno bilo kakvo akumuliranje »političkog kapitala«, da je dovoljno promijeniti Ustav i proklamirati odvajanje partije od države. Ako

se pojave »otpori birokracije«, oni se mogu slomiti uličnim zborovima ili na neki sličan brzopotezan način.

Kao što ekonomske fantazije iz 1947. danas zvuče apsurdno, tako će za koju godinu zvučati i sadašnje političke fantazije. Akumuliranje političkog iskustva, izgradnja političke kulture zapravo je mnogo složeniji proces od povećanja proizvodnih kapaciteta. Privredni razvoj ekonomisti već znaju prilično dobro usmjeravati i kontrolirati. O izgradnji političke kulture politolozi i socijalni psiholozi mogu nam još uvijek reći malo što pouzdano. A upravo je politička transformacija jugoslavenskog društva bila donekad sasvim zanemarena, i teorijski i praktički. U osnovi se prilaz svodio (1) na boljševičku teoriju o avangardnoj partiji koja savjesno vodi računa o interesima proletarijata; stoga je u organizaciji države načelo podjele vlasti zamijenjeno načelom jedinstva vlasti. Ta je teorija zatim u Jugoslaviji modificirana zahtjevom (2) da se odvoji partija od države, pri čemu načelo jedinstva vlasti nije ugroženo. Na kraju je dodan (3) delegatski sistem i dogovorna ekonomija. Međutim, avangardna partija raspala se na 6+2 partije i ni po čemu nije više avangardna; odvajanje partije od države nije nikad ostvareno, jer to objektivno nije moguće; a kako funkcionira delegatski sistem i odgovorna ekonomija pokazuju današnji ulični zborovi i ekonomska kriza.

Vjerovalo se da su monopol jedne partije i jedinstvo vlasti nužni za sprečavanje restauracije kapitalizma i izgradnju socijalizma. Međutim, iskustvo je pokazalo – a to je i teorijski unaprijed bilo jasno – da nijedan jednopartijski sistem nije izgradio socijalizam. Kapitalizam je jednostavno zamijenjen novim klasnim društvom koje se najčešće označava kao etatizam. Preostaje da se na osnovi dosadašnjeg iskustva i ono malo relevantne politološke teorije pokuša formirati novi prilaz primjeren jugoslavenskim problemima.

Jugoslavenske neprilike s političkom demokracijom nisu izuzetak, nego opće pravilo. Bit će stoga instruktivno pogledati što se u Zapadnoj Evropi događalo na tom

području u posljednja dva stoljeća. Dobit ćemo na taj način određenu perspektivu i standarde za ocjenjivanje.

A. Uspostavljanje političke demokracije u Zapadnoj Evropi

Razvoj moderne političke demokracije počinje istodobno s građanskim revolucijama od kojih je najutjecajnija bila francuska iz 1789, čiji dvostoljetni jubilej upravo pripremamo. Politička sloboda (liberté) i jednakost pred zakonom (égalité) – o fraternité ne treba ni govoriti – bili su proklamirani, ali ne i ostvareni. Revolucija je ubrzo bila zamijenjena restauracijom, nakon koje započinje mukotrpno jedinstoljetno osvajanje demokracije.

Osnovni preduvjet – nužan ali ne i dovoljan uvjet – političke demokracije jest opće pravo glasa. Zbog toga osvajanje prava glasa predstavlja najjednostavniju povijest demokracije. U Engleskoj, klasičnoj zemlji političke demokracije, ta povijest počinje godine 1832. kad su izbornom reformom pravo glasa dobili vlasnici. U to doba članovi parlamenta bili su potpuno potčinjeni velikim aristokratskim posjednicima. Desetogodišnja čartistička agitacija za proširenje prava glasa zamrla je 1848. Dva desetljeća poslije sindikat se izborio da većina kvalificiranih radnika u gradovima dobije pravo glasa, a 1885. to je pravo prošireno i na radnike sa sela. U zemlji u kojoj je najuspješniji poslijeratni predsjednik vlade žena (Margaret Thacher) žene su dobile pravo glasa tek 1918, i to samo žene starije od 30 godina, jer su one mlađe smatrane preneozbiljnim da bi sudjelovale u političkom životu. To je ograničenje ukinuto 1928.

Do kraja XIX. stoljeća, više od stotinu godina nakon američke i francuske građanske revolucije te više od dvije stotine godina nakon engleske revolucije, opće pravo glasa nije postojalo ni u jednoj zemlji svijeta. Ako konvencionalnu demokraciju definiramo kao pravo glasa za

muškarce, tajno glasanje i odgovornost vlade, onda ona ima jedva stotinu godina. Inzistiramo li i na pravu glasa za žene, ono je mnogo mlađe. Žene su stekle pravo glasa u nekim razvijenim zemljama tek nakon prvog svjetskog rata – u Francuskoj, Belgiji i Italiji nakon drugog svjetskog rata, u Švicarskoj 1971.

Što se tiče sindikalnih prava, njih dugo nije bilo. Svi oblici udruživanja radničke klase u Engleskoj i drugim zemljama smatrali su se zločinačkom urotom (otprilike kao udruživanje političkih disidenata u današnjim etatističkim zemljama). U Engleskoj je udruživanje radnika postalo legalno poslije 1825; u Francuskoj 1864; u Nizozemskoj 1872. godine. U Sjedinjenim Američkim Državama udruživanje radnika smatralo se urotom gotovo do polovine XIX stoljeća. Sindikati su potpuno legalizirani u Engleskoj 1871; u Francuskoj 1884; a u drugim zemljama još poslije.

Političke partije u modernom smislu također su se javile tek poslije građanskih revolucija: vigojci i torijevci u Engleskoj; republikanci i federalisti u SAD; jakobinci i žirondisti u Francuskoj.

Čitav ovaj politički razvoj nije bio nimalo civiliziran. U Engleskoj su radili zatvori i provodile se deportacije. Na kontinentu se prolijevala krv. U Francuskoj su se smjenjivale monarhije i republike, ustavi i revolucije. Godine 1848. eksplodirala je cijela Evropa. Čak je i u Švicarskoj izbio građanski rat.

Građanski rat izbio je u Americi 1861. godine.

Budući da je Jugoslavija osnovana 1918, za nas je posebno značajno međuratno razdoblje. Tada je *najveći dio Evrope* bio pokriven diktaturama. (Italija i Njemačka, Španjolska i Portugal, čitav Balkan, Mađarska, Austrija i Poljska, sve tri baltičke zemlje i Staljinov Sovjetski Savez.) Izuzetak su bile samo zemlje u kojima su davno prije završene građansko-demokratske revolucije (Engleska, Čehoslovačka, Nizozemska, Francuska, Švicarska, skandinavske zemlje, koje nisu poznavale kmetstvo te Belgija i Irska). Diktature u Španjolskoj i Portugalu, diktatura pukovnikā u Grčkoj te etatističke diktature naših istočnih

susjeda nastavile su se i poslije rata. U Turskoj se smjenjuju vojni prevrati.

U takvim krajnje nepovoljnim političkim uvjetima počela je Jugoslavija graditi svoj socijalizam. Osim kraće od jednog desetljeća u Srbiji, Hrvatskoj i Sloveniji neposredno prije prvog svjetskog rata, jugoslavenski narodi nisu imali iskustva s političkom demokracijom. Embrionalni politički razvoj između dvaju ratova bio je isprepleten političkim progonima, političkim ubojstvima i jednom diktaturom. Stoga je politički razvoj poslije oslobođenja morao dobiti apsolutni prioritet. Umjesto toga on se sveo na primitivno parolaštvo. Štoviše dugo vremena nismo imali ni jedan fakultet političkih znanosti. Posljedice nisu mogle izostati.

B. Stihijska demokratizacija

Nakon oslobođenja počelo se izgrađivati jednopartijski sistem narodne demokracije. Što je to zapravo trebalo značiti izmicalo je svakom preciznom određenju. Kolika je teorijska konfuzija vladala u glavama kreatora tog sistema vidi se iz objavljenih rasprava partijskih vođa o narodnoj demokraciji u prvim poslijeratnim godinama. A drugačije nije ni moglo biti, jer se na boljševičkim osnovama nije mogla izgraditi nikakva demokracija, pa ni narodna, a ponajmanje socijalistička. Građanske partije ubrzo su bile uklonjene. Izgrađen je monolitan politički sistem u kojem je centralno partijsko vodstvo donosilo sve bitne odluke; ostale institucije služile su kao transmisije; a nikakva kritika – pogotovo ne opozicija – nije se tolerirala. Umjesto pravne formirana je partijska država, koja se još uvijek djelomica održava.

Režim nije bio demokratski, ali je bio funkcionalan. Umjesto na rasprave o mogućim alternativama, cjelokupna narodna energija mobilizirana je za privrednu izgradnju. Zemlja je obnovljena u rekordnom roku, a već 1947. prešlo se na dugoročnije planiranje razvoja. Jugoslavija je izdržala

napad Informbiroa i ostvarila je punu političku nezavisnost, prvi put u svojoj povijesti. No, kao svaki nedemokratski režim i ovaj je učinio neke kobne greške. Jedna od tih grešaka jest prisilna kolektivizacija, koja je otuđila seljaštvo – masovnog nosioca revolucije – i za dugi niz godina paralizirala razvoj poljoprivrede. Druga je greška Goli Otok i sve u vezi s njim, što je bilo pogubno za nekadašnje partizansko drugarstvo, a društvene odnose opteretilo je neiskrenošću i padom političkog morala.

Da je režim ostavljen vlastitoj dinamici, on bi vjerojatno završio u totalitarnoj degeneraciji i krizi poput drugih istočno-evropskih zemalja. Partijska država onemogućava civilno društvo, a jednopartijski sistem (bez privatnog vlasništva) znači dvostruki monopol, i politički i ekonomski, pa zato uvijek iznova generira etatizam. Međutim, dvije sretne okolnosti spriječile su takav razvoj. Jedna je to što je narodno-oslobodilačka borba bila istinska socijalna revolucija golemog emancipatorskog potencijala. A druga je okolnost što je Staljinov napad pokrenuo iskorištavanje tog potencijala i uskoro je pronađen efikasan odgovor: samoupravljanje.

Samoupravljanje je prvi i zapravo epohalni, demokratski proboj u Novoj Jugoslaviji. Ono je također trajna osnovica za svaki budući demokratski razvoj. Ono je gotovo trenutno oslobodilo goleme kreativne energije naroda. Slijedilo je dvanaest godina najbržeg razvoja i rasta životnog standarda u svijetu. U tom je razdoblju Jugoslavija napravila privredni skok za koji je drugim evropskim zemljama trebalo između četrdeset (Italija) i osamdeset godina (Francuska). Postignuta je razina privrednog razvoja koja se približila zapadno-evropskom prosjeku iz 1939. godine. Nacija je stekla samosvijest. Jugoslavija je bila model koji se u svijetu proučavao.

Samoupravljanje se neko vrijeme moglo razvijati usporo s njemu suprotnim, autoritarnim političkim sistemom. To više što se režimski politički monopol ponašao dobro namjerno prema razvoju samoupravljanja, a emancipatorski utjecaj revolucije još je bio snažan. No, ta neprirodna

simbioza nije mogla dugo trajati. Početkom 60-tih godina sukob je već sazrio. Konzervativni segment vladajuće partije počeo se plašiti gubitka položaja i vlasti. U prvom odmjeravanju snaga sukob je završen u korist progresivnog segmenta. Godine 1963. donesen je naš najdemokratskiji poslijeratni Ustav. Dvije godine poslije inaugurirana je tržišna reforma, koja je privredu trebala osloboditi dominacije politike. Godine 1966. dogodio se obračun s Rankovićevom policijom. Slijedilo je nekoliko godina burne demokratizacije političkog života. Taj stupanj demokratičnosti ponovno je postignut tek prije dvije-tri godine.

Međutim, ovaj put nismo imali sreće. Privredna reforma bila je krajnje nestručno pripremljena. Naglo je zaustavljen privredni razvoj, nastupila je tržišna anarhija i socijalno raslojavanje, a nezaposlenost je rasla. Javile su se nove tenzije. Reforma je potkraj 60-tih godina napuštena.

Niti s političkom reformom nije bilo sreće. Godine 1965. partijski vrh orijentirao se na demokratizaciju preko nacije, a ne preko građana. Građanske demokratske revolucije usmjeravale su se uvijek na građanina – pojedinca. Taj »individualizam« nisu mogli prihvatiti boljševički indoktrinirani ideolozi i zato su se oni orijentirali na kolektivitete, u ovom slučaju nacije. I dva desetljeća poslije, kad je učinjen novi prodor Kardeljevim »pluralizmom samoupravnih interesa« još uvijek nema suverenog građanina, nego se radi o samoupravnim kolektivitetima.

Psihološki gledano, samostalnost republika trebala je na neki način nastaviti partizanske tradicije kad je svako nacionalno područje imalo svoju komandu i borbenu inicijativu. Smatralo se da iz toga ne može nastati ništa loše, jer je vrhovni štab revolucije – monolitni partijski vrh – za sebe zadržao komandne pozicije i tako mogućnost da vodi računa o Jugoslaviji kao cjelini. Očekivanja su bila pogrešna.

Godine 1968. studenti su se pobunili protiv tog čudnog liberalizma bez demokracije i protiv socijalnog raslojavanja uvjetovanog tržištem bez kontrole. U zemlji bez demokrat-

skih tradicija studentska pobuna nije mogla uspjeti. Politički razvoj krenuo je drugim smjerom

Autoritarni režim morao je dovesti do kumulacije političkih frustracija. Kočenje samoupravljanja i privredni neuspjesi morali su samo pojačati napetosti. Jedini legalni kanal za izražavanje nezadovoljstva bila je republika. U Hrvatskoj, u kojoj su zbog povijesnih razloga frustracije bile najočitiije, javio se masovni politički pokret s jakim demokratskim nabojem. No, republičko vodstvo pokazalo se nedoraslo situaciji. Umjesto da upravlja pokretom, ono je njime bilo nošeno. Očito su im veoma prijale panegirične izjave lojalnosti. Budući da je centar autoritarnog režima bio u Beogradu i budući da su sve besprizivne odluke dolazile iz Beograda, a Beograd je u Srbiji, nezadovoljstvo se okrenulo protiv Srba. Ubrzo se pojavilo niz demagoga koji su tvrdili kako Srbi eksploatiraju Hrvatsku kao nekda u staroj kraljevini. Atavistički antagonizmi bili su probudeni. Šovinistički listovi raspirivali su ih do krajnjih granica. Maspok je degenerirao u šovinistički nacionalni pokret. Intervencijom Josipa Broza ta politička epizoda bila je završena.

Maspok je diskreditirao demokratizaciju. Provedena je čistka »liberalističkih« političara u cijeloj zemlji. Tako je Srbija ostala bez svog progresivnog političkog vodstva, što nije bez značenja za događaje koji će slijediti. Na vlast su došli konzervativci. Oni su ponovo uveli represiju. Javni tužilac imao je pune ruke posla. Efekti prethodne demokratizacije bili su gotovo anulirani. Naravno, u uvjetima jednopartijskog političkog monopola sve se to događalo mimo i bez naroda, koji je ostajao kao promatrač.

Opet je ostvarena jedna politička i privredna reforma. Nažalost – ali potpuno razumljivo – umjesto pozitivnog preuzeto je negativno nasljeđe maspoka: suverenost republičke države, nacionalne ekonomije, nacionalni kapitali, nacionalni proletarijati i drugi nacionalni atributi. Budući da na istom teritoriju ne mogu biti dva suverena, savezna država počela se raspadati u savez država. Vlast je ostala u rukama jedne partije, a građani su umjesto političke

demokracije dobili nacionalizam. Tako je nacionalizam – koji se zakonito izrodi u šovinizam i najveće je zlo ove zemlje – umjesto da na demokratski način bude kontroliran, uveden kao *načelo društvene organizacije*. Čak su i jugoslavenska znanstvena društva bila zakonski zabranjena – a ta je zabrana donekle na snazi i danas – i razbijena na republičke organizacije koje onda »na delegatskom načelu« formiraju koordinativna predsjedništva.

Samoupravljanje – autonomija radnog kolektiva koja za svoju egzistenciju zahtijeva tržište – nije spojivo s bilo kakvim nacionalnim monopolom. Zbog toga je ono ograničeno sa 650 paragrafa Zakona o udruženom radu. No, povratak na administrativno dirigitiranu privredu nije bio moguć. Zato su administrativne naredbe zamijenjene nepreglednim mnoštvom propisa, a tržište tzv. dogovornom ekonomijom. Dobili smo tako u svijetu jedinstven privredni sistem: i bez tržišta i bez planiranja! Bilo je samo pitanje vremena kad će se tako organizirana privreda ugušiti od ugrađenih proturječnosti.

Na taj se način početkom 70-tih godina vraćamo na etatizam. No, to više nije centralizirani, nego *policentrični etatizam*. Etatizam, da bi mogao funkcionirati, mora biti centraliziran. Decentralizirani etatizam je disfunkcionalan, a potreba da se razriješe njegove proturječnosti potiče dalji razvoj.

Policentrični etatizam nije naravno demokracija, ali nesumnjivo ima znatno veći demokratski potencijal nego centralizirani etatizam. On je omogućio veliku nezavisnost republika. Politički se republike razvijaju na različit način. Razbijen je monopol partijskog centra. Formirana je koalicija osam republičkih partija. Uzme li se u obzir i uvođenje triju vlada – izvršno vijeće, partijsko i državno predsjedništvo – vidi se da smo izgradili politički sistem koji ne postoji nigdje drugdje na svijetu. I koji je konstruiran tako da blokira svaku akciju uz institucionaliziranu neodgovornost.

Tako je pomalo paradoksalno završena još jedna faza u stihijskoj demokratizaciji zemlje.

C. Posljednja faza demokratizacije

Hrvatski maspok jest samo prva od niza nacionalnih pobuna. Slijedi albanska pobuna godine 1981. Ta pobuna – uzrok joj je siromaštvo i kompleks inferiornosti – mnogo je više nacionalistička nego hrvatska a njezin je demokratski potencijal mali, pa je izazvala više represiju nego razvoj. Glavni pozitivni rezultat pobune albanskih studenata jest to što je cijela Jugoslavija obaviještena o teškoćama na Kosovu. A to je osnovni preduvjet da se Albanci integriraju u Jugoslaviju i da se tako kosovsko pitanje riješi.

Albanska pobuna, koja je također degenerirala u nacionalni šovinizam, izazvala je eksploziju srpskog maspoka. Drugi detonator bilo je neadekvatno, na lošem kompromisu temeljeno rješenje državne organizacije Srbije, koje je bilo permanentni izvor iritiranja.

Budući da se u uvjetima opće paralize države i privrede kosovsko pitanje nije rješavalo a albanski šovinizam je eskalirao, pogodeni Srbi i Crnogorci počeli su spontano organizirati javne protestne zborove. Time je učinjen nov značajan demokratski proboj: legalizirani su politički zborovi organizirani na inicijativu građana mimo partije i države. Policija je u početku pokušala intervenirati – kao i uvijek do sada – ali je dobila po prstima. Stvorena je sasvim nova politička senzibilnost koja nasilno sprečavanje zborovanja ocjenjuje kao krupan politički delikt. To je bio golem napredak prema situaciji kada su demonstrirali beogradski studenti godine 1968.

Budući da se kosovski problemi ni dalje nisu rješavali na zadovoljavajući način, a ohrabreni prvim uspjesima, Kosovci su se uputili izvan Kosova u Saveznu skupštinu, užu Srbiju, Vojvodinu i Crnu Goru. U tome su ih pomogli republičko vodstvo političkom podrškom, republička štampa propagandom, poduzeća autobusima, a domaćini zborova zakuskama. Primjer Kosovaca promptno su slijedili Vevčani i druge grupe građana pogođenih općinskim nasiljem. Nastavili su radni kolektivi pogođeni lošom ekonomskom politikom. Periodične demonstracije pred Savez-

nom skupštinom, koje su se obično završavale razgovorima unutar nje, postale su sastavni dio političkog folklor. Televizija se pobrinula da te događaje približi milijunima jugoslavenskih građana. Građani su se nasilno umiješali u politički život zemlje. Narasla demokratska svijest prilično je čvrsta osnovica za dalji demokratski razvoj.

Kao i obično u stihijskom događanju, događaji su imali i svoju tamnu stranu. Početni zborovi Kosovaca označili su važan demokratski proboj, ali na najgoroj mogućoj osnovici: nacionalnoj. U sljedećoj godini obje komponente kosovskih zborova potpuno su se razvile. Demokratska je komponenta omogućila da se opće prihvati legitimnost nezadovoljstva građana i način izražavanja tog nezadovoljstva. Nacionalna je komponenta izazvala srpski maspok.

Usporedimo li ga s prijašnjim hrvatskim maspokom, srpski maspok ima velikih sličnosti, ali i značajnih razlika. Sličnosti su što se izražava u masovnim narodnim zborskim, u raširenom uvjerenju da je Srbija privredno eksploatirana, a politički pod dominacijom drugih koji joj nameću ponižavajuća rješenja. Masovni mediji čine sve što mogu da narodne frustracije što više raspire. Šovinistički demagozi izmišljaju prikladne parole: Srbija u miru gubi ono što je u ratu stekla; politički vrh Jugoslavije vodi politiku »slaba Srbija, jaka Jugoslavija«. U nepreglednom toku publikacija obnavlja se stara slava Nemanjića, Dušanova carstva, solunskog fronta, ističe se da je Srbija stvorila Jugoslaviju i podnijela najveće žrtve, i tako se do krajnosti razdražuje nacionalna osjetljivost.

Od hrvatskog maspoka srpski se razlikuje prvenstveno po intenzitetu nacionalne homogenizacije, koja se razvila na osnovi mnogo težeg privrednog sloma no što je bio onaj iz 1967. godine. U Hrvatskoj su se istodobno s maspokom odmah pojavili i njegovi kritičari, u prvom redu među intelektualcima. Srpski intelektualci se (za sada) gotovo i ne čuju. Nadalje, agresivnost je znatno veća: šalju se emisari u druge republike, šalju se pisma radnim kolektivima izvan Srbije, poziva se na revolt, kritiziraju se i pribijaju na stup srama vodeći političari drugih republika a isto-

dobno se ne prima nikakva kritika. Čak ni kritika partijskog vrha, što se u doba Josipa Broza uopće nije moglo zamisliti. Bojkotira se slovenska roba. Žuta štampa služi se u sasvim nevjerovatnom opsegu lažima, klevetama, diskvalifikacijama i političkim insinucijama, a srpski politički forumi se tome ne suprotstavljaju. Ne kažnjavaju se ni očito neprijateljski i kriminalni elementi koji pozivaju na oružje, na ubijanje političara, polazak u rat protiv neprijateljske nacije. I na kraju, neosporni vođa srpskog masovnog političkog pokreta Slobodan Milošević, za kojeg se na zborovima sastavljaju pjesmice kao o nasljedniku Tita, uveo je simptomatične inovacije u političku terminologiju: umjesto prijašnjeg internacionalističkog klasnog pristupa traži se »sloga svih Srba«; a prijašnja sintagma »radnička klasa i svi radni ljudi«, odnosno »radni ljudi i građani« zamijenjena je terminom »narod«. Stoga se srpski masovni politički pokret može najsazetije karakterizirati kao populizam.

Populizam svojom unutrašnjom dinamikom stvara vođe i vodi u diktaturu. Srećom, to se zbog višenacionalnosti u Jugoslaviji ne može dogoditi. Glasanje u CK SKJ, provedeno nakon što su ovi redovi bili napisani, potvrđuje ovaj zaključak. Iz istog razloga nije moguć ni vojni prevrat. Višenacionalnost u Jugoslaviji često uzrokuje političku nestabilnost, ali s revolucijom i nagomilanim iskustvom zajedničkog života ona sve više postaje i zalogom političke stabilnosti, jer sprečava ekstremistička rješenja i tako stvara osnovu za trajan demokratski razvoj.

Nije zadatak ovog teksta da iscrpno analizira političke događaje u Srbiji. Zanima nas samo njihov demokratski potencijal, a za to je dovoljno nekoliko osnovnih opažanja. Međutim, da bismo ih razumjeli, potrebno je poznavati povijest srpskog naroda od osvajanja državnosti u prošlom stoljeću pa do ujedinjenja 1918. Ta povijest govori o narodu koji nije poznao kmetstvo, koji je izuzetno osjetljiv na svoj nacionalni ponos i koji je strastveno privržen slobodi. U početku turska okupacija, zatim neprestani ratovi sprečavali su da se stvore stabilne demokratske institucije. Od 1833. do 1912. srpska se država ratovima povećala tri i pol

puta. Oni koji su poslije narodnog revolta dolazili na vlast ubrzo bi tu vlast zloupotrijebili imitirajući prijašnje orijentalne gospodare i tako bi izazvali novi revolt. Sve do 1903. u Srbiji se javlja niz malih diktatora. Ali, narod nije otprio nijednoga i, nakon što bi se osilili, oni bi bili svrgnuti. Otada je prošlo stoljeće i nešto više, ali to je prekratko da se mentalitet jednog naroda promijeni. Zato sam sklon da u sadašnjem populizmu vidim prvenstveno povrijeđen nacionalni ponos – za što djelomice ima razloga, ali je uglavnom izmanipulirano moćnim masovnim medijima – a u srpskom revoltu vidim snažne slobodarske impulse. S malo političke spretnosti oni se mogu iskoristiti za demokratski razvoj cijele zemlje.

Treća u nizu suvremenih nacionalnih pobuna jest slovenska. Ovdje je kao detonator pobune poslužila opća arbitrarost, nedemokračičnost i neefikasnost sistema, što jedno moderno društvo kako je slovensko, nije više bilo spremno trpjeti. Osim toga Slovenci su mali narod i osjećaju se majorizirani počevši od jezika – od Slovenaca se očekuje da znaju »državni jezik«, a Srbo-Hrvati (Cvijićev termin) ni ne pomišljaju da nauče slovenski, čak ni u saveznoj administraciji – pa do apsurdnih odluka i propisa koji se svakodnevno donose u saveznom centru. Sve je to permanentan izvor iritiranja.

I u Sloveniji se održavaju masovni zborovi i izdaju publikacije koje osim demokratsko-emancipatorskog karaktera imaju i nacionalističko-separatističke osobine. No, sav taj revolt mnogo je manje silovit nego u Srbiji. Za razliku od agresivnog srpskog nacionalizma (koji rijetko ugrožava Jugoslaviju i o njoj razmišlja kao vrsti proširene Srbije) slovenski je nacionalizam, kao nacionalizam male nacije, po prirodi stvari defenzivan. On teži zatvaranju u svoju »deželu« i tako izgleda separatistički. Slovenija će se početi otvarati tek kad srpsko-hrvatska većina pokaže više razumijevanja za slovenske teškoće. Uostalom, Slovenci su se prvi izjasnili za Novu Jugoslaviju, još 27. travnja 1941.

Uz sve moguće ograde u pogledu slovenske isključivosti, neosporna je činjenica da iz Slovenije danas dolaze

najzeliije demokratske inicijative, a u samoj Sloveniji dostignut je najviši stupanj demokratizacije. To bismo uostalom od privredno najrazvijenije republike i očekivali. Umnogome katastrofalan Ustav iz 1974. imao je barem jednu dobru osobinu: omogućio je diferencirani politički razvoj republika. Stoga Slovenija nije morala čekati dok se ne pokrene jugoslavenski prosjek, nego je mogla eksperimentirati s vlastitim demokratskim opcijama. Stoga Slovenija može danas poslužiti kao lokomotiva političkog – i ekonomskog razvoja – za cijelu Jugoslaviju.

D. Kuda dalje

Osnovna poruka dosadašnje analize jest da je politički razvoj do sada bio potpuno stihijski te da nije imao gotovo nikakve veze s partijskim programom i drugim političkim dokumentima, naročito ne s političkom teorijom na kojoj su se ti dokumenti temeljili. Hoćemo li se i dalje prepustiti stihiji? Ili ćemo adekvatnom institucionalizacijom političkog života dati određeni smjer budućem razvoju?

Socijalističko društvo zahtijeva bespartijski politički pluralizam. Ako je to ikada bila realistička opcija u našoj zemlji, onda se na nju trebalo orijentirati odmah poslije oslobođenja kad je Komunistička partija na slobodnim izborima mogao bez daljnjega računati na barem dvije trećine glasova i kad je utjecaj revolucionarne etike još bio snažan. Bilo je potrebno građane postupno privikavati na demokratsku kulturu i uvlačiti u politički život. Istodobno s jačanjem radničkog samoupravljanja trebalo je jačati političko samoupravljanje, tako da se ta dva procesa međusobno pojačavaju. Koliko bi taj pluralizam napredovao toliko bi partija odumirala, jer bi postajala suvišnom – kako je to predviđala marksistička teorija. No, avangardna partija – svejedno iz kojih razloga – nije iskoristila svoju moć i utjecaj u tom smjeru, nego u sasvim suprotnom smjeru ostvarivanja političkog monopola i monolitnosti. Poslije

svega što se dogodilo, bespartijni pluralizam može i dalje ostati kao cilj, ali je kao realna opcija za dogledno vrijeme izgubljen. Više nemamo avangardnu partiju, nego osam nacionalnih partija

Rješenje koje se najčešće predlaže jest zapravo zahtjev da se partija odvoji od države. To je lijepa želja, ali ona pokazuje nepoznavanje političkog procesa. Od donošenja partijskog programa prošlo je tri desetljeća i u to doba odvajanje partije od države stalno je zahtijevano, ali nikada nije ostvareno. I danas su partija i država potpuno srasle kako je to pokazalo partijsko vodstvo Srbije, koje je bez ikakvih teškoća smijenilo državno vodstvo republike, a kosovski problem, koji je eminentno državni, stalno rješavaju partijska vodstva, dok se savezna vlada jedva pojavljuje

Zašto taj univerzalni zahtjev da se partija odvoji od države – jednako kao i politika od privrede – ni nakon tri desetljeća nije ostvaren niti je imalo bliži ostvarenju? Odgovor je jednostavan: zato što nije ostvariv i to barem zbog triju razloga:

Psihološki: onaj tko ima monopol na vlast tu će vlast i upotrijebiti i zloupotrijebiti

Organizacijski: državni funkcionari članovi su partijskih foruma, partijski funkcionari rotiraju se na državne funkcije. To konstantno »cirkuliranje elita« jamči da će država i partija čvrsto srasti. Zbog toga, ako se i postigne da nitko nije istodobno i partijski i državni funkcionar, ništa se bitno ne mijenja

Egzistencijski: partija je povijesno nastala upravo zato da upravlja državom. Bez toga ona gubi smisao postojanja. A pokušaje da se partija odvoji od države nije moguće ostvariti. Oni su štoviše štetni. Oni institucionaliziraju neodgovornost. Očito je da danas u Jugoslaviji gotovo nije moguće locirati odgovornost za bilo kakvu akciju. Predsjednici vlada, partija i država – republičkih i saveznih – neprestano međusobno i drugima savjetuju što bi trebalo učiniti umjesto da donesu vlastiti program i preuzmu punu političku odgovornost (što znači smjenjivanje u slučaju

neuspjeha) za izvršavanje tih programa. I zato, kad partija već postoji, efikasna državna uprava zahtijeva da partija i država budu čvrsto povezane. Odvajanje partije od države značilo bi uspostavljanje sistema generalizirane neodgovornosti gdje će partija i dalje optuživati državu zbog lošeg rada, a država partiju zbog lošeg političkog sistema (republike se ne mogu dogovoriti i sl). Istodobno neće biti nikoga tko bi preuzeo punu odgovornost i popravio stanje.

Drugo najčešće predlagano rješenje jest legaliziranje frakcija unutar republičkih partija. Te bi se frakcije onda povezivale na jugoslavenskoj razini i tako bi razbijale sadašnju nacionalnu homogenizaciju. Nedostatak tog rješenja jest njegova neefikasnost i iluzornost i to barem zbog dvaju razloga:

1. Permanentne frakcije razbijaju akciono jedinstvo i tako bitno smanjuju efikasnost akcije.

2. U svakom važnijem slučaju frakcije bi majorizacijom bile efektivno suspendirane. A važni slučajevi su baš oni koji najviše pridonose nacionalnoj homogenizaciji.

Treće je moguće rješenje nastavljanje stihije. Stihijski je razvoj doveo do višepartijskog sistema, koji se trenutačno sastoji od osam partija. Zbog povijesnih su razloga te partije u permanentnoj koaliciji, ali to ni u čemu ne mijenja zaključak da se radi o različitim partijama. Ne samo zato što teško pronalaze zajednička rješenja – odatle stalne jadikovke o nejedinstvu u partijskom vrhu zbog čega se ne riješava nijedan od važnih problema Jugoslavije – nego i zbog toga što se stvarno razlikuju. Tako se srpska i slovenska partija razlikuju mnogo više nego npr. demokratska i republikanska stranka u Americi. A polemika između *Politike* i *Dela* žučnija je nego najoštriji sporovi nekog konzervativnog i laburističkog lista u Britaniji.

Višepartijski sistem na nacionalnoj osnovi prirodna je tendencija u političkom životu Jugoslavije. Takav se sistem razvio i prije rata. Uz mnoštvo malih stranaka, odlučujuće stranke bile su nacionalne: Korošćeva Klerikalna stranka u Sloveniji; Mačekova Hrvatska seljačka stranka u Hrvatskoj, a istodobno su Srbi u Hrvatskoj imali svoju posebnu

samostalnu Demokratsku stranku; Spahina Muslimanska stranka u Bosni te Radikalna i Demokratska stranka u Srbiji. Srbija, kao nešto veća i uz to dominantna, imala je jedina dvije veće stranke. Makedonci i Albanci bili su ugnjeteni, a Crnogoraca je bilo premalo da bi nešto značili u većinskom odlučivanju. Trebalo je stoga biti sasvim jasno da će se uslijed političke decentralizacije odmah spontano razviti nacionalne partije. Teški nedostaci takvog sistema očiti su i odatle prilično jedinstven zahtjev da se spriječi nacionalna homogenizacija u političkom životu. No, kako to postići?

U traženju prikladnog rješenja za politički sistem, ni od kakve koristi nisu ideološke polemike i zato ih izbjegavam. Treba precizno utvrditi koje probleme želimo riješiti te zatim razmotriti opcije rješenja koje nam realno stoje na raspolaganju. Osnovna su ova četiri problema:

1. Monopol političke moći i njegova efikasna kontrola.
2. Efikasno upravljanje državom
3. Tendencije nacionalne homogenizacije i na toj osnovi permanentnih nacionalnih sukoba.
4. Politička stabilnost.

Očito je da su ti problemi međusobno čvrsto povezani. Razmotrimo ih redom.

1. U političkom životu, jednako kao i u privrednom, svaki monopol nakon nekog vremena degenerira u zadovoljavanje parcijalnih interesa na štetu općih, društvenih. Potrebno ga je stoga efikasno kontrolirati, odnosno ukloniti. U privredi se to radi konkurencijom više poduzeća na jedinstvenom tržištu na kojem su u načelu suvereni potrošači. U političkom je životu također potrebna konkurencija, tj. borba za naklonost građana – birača. Stoga je jedino efikasno sredstvo kontrole partije na vlasti postojanje druge partije, koja bi *mogla* doći na vlast. Na taj način svaka politička partija ispunjava dva osnovna zadatka: (a) striktno kontrolira drugu partiju i (b) osniva vladu u sjeni, koja s pripremljenim alternativnim programom smjenjuje partiju koja je izgubila povjerenje birača. Proizlazi također

da nam nije potrebna opozicijska partija, nego *kontrolna* partija.

2. Partija na vlasti sastavlja vladu koja upravlja državom. Odgovornost je precizno locirana, sankcija također i to jamči efikasnost.

Osim toga kad partija ima monopol vlasti, osnovna energija političara troši se na sterilnu i demoralizirajuću borbu za raspodjelu vlasti, koja je sama po sebi osigurana. Kad se za vlast treba boriti, glavna su nastojanja usmjerena na to da se djelotvorno rješavaju društveni problemi, jer se tako stječe naklonost građana-birača.

3. Da bi se spriječili nacionalni antagonizmi, broj partija mora biti znatno manji od broja republika, odnosno nacija tako da partije mogu dobiti jugoslavenski karakter.

4. Mogu postojati najmanje dvije partije. Politička je praksa pokazala kako je to ujedno najstabilnije rješenje. A politička teorija objašnjava tu činjenicu time što nema potrebe za nestabilnom koalicijom i što će se obje konkurentne partije morati boriti za birače iz sredine biračkog spektra te se tako ne mogu orijentirati na ekstremna rješenja, pa zato neće izazvati političku polarizaciju. Dvije partije jamče neku vrstu međunacionalnog i općedruštvenog konsenzusa.

Da smo kojim slučajem u posljednjih petnaestak godina imali dvopartijski sistem – ne bi mogla biti uspostavljena katastrofalna dogovorna ekonomija (jer kritičari ne bi mogli biti ušutkani); ne bi vlada predsjednika Đuranovića mogla proglasiti inozemno zaduživanje državnom tajnom i tako izazvati privrednu katastrofu; ne bi privredna kriza mogla tako dugo trajati, jer bi se predsjednici vlada u vlastitom interesu morali orijentirati na stručnjake, a u slučaju neuspjeha morali bi prepustiti mjesto uspješnijima; ne bi se mogla održati negativna selekcija kadrova (čiji je kriterij poslušnost, a ne uspješnost), jer bi partija sa viškom nesposobnih kadrova ubrzo izgubila vlast, pa bi u svom interesu morala ekspeditivno poduzeti kadrovsku obnovu i loše kadrove ukloniti; ne bi se politika uspjela nametnuti privredi (jer bi svaki takav pokušaj izazvao nezadovoljstvo

radnika kao birača i na vlast bi došla partija koja se od takvog nametanja suzdržava); ne bi kosovska agonija trajala toliko dugo, jer bi vlada bila prisiljena ili da problem riješi ili da se zahvali na vlasti; ne bi, uslijed akumuliranog narodnog nezadovoljstva, Crna Gora bila obezglavljena uz teške posljedice na njezinu privredu koja se guši u dugovima, nego bi spremna alternativna politička ekipa uredno i na vrijeme preuzela državne funkcije bez nepotrebne dramatike masovnih demonstracija; ne bi nacionalna homogenizacija bila toliko uspješna niti bi populizam imao toliko mogućnosti, jer bi se jugoslavenski orijentirani građani mogli uključiti u političku organizaciju koja nije pod kontrolom nacionalnih vođa. Ukratko, imali bismo neusporedivo bolju i privrednu i političku situaciju no što je to uz dosadašnju koaliciju osam partija od kojih svaka ima monopol na svom teritoriju kao u feudalizmu (uz poznato načelo: *cuius regio, illius religio*). U takvoj povoljnoj situaciji mogli bismo izgrađivati socijalizam što sada ne možemo, jer se borimo za голу egzistenciju.

Kako transformirati partijski oktopod u samo dvije partije? Tu nam pomaže jedna sretna okolnost. Naime, te dvije partije mi već imamo. Objе su programski i kadrovski socijalistički orijentirane. Prema tome nisu opozicijske niti ugrožavaju tekovine revolucije. To su Savez komunista i Socijalistički savez. Od svog osnutka do danas Socijalistički savez nije mogao naći pravi djelokrug rada i svodio se na neku vrstu partijske transmisije (»fronta na čelu sa SKJ«) u kojoj su na pozicije dolazili izrotirani partijski funkcionari. Apeli, proklamacije i zahtjevi da se Socijalistički savez politički osamostali nisu uspjeli. I to jednostavno zato što je on bio sazdan upravo tako da ne bude politički nezavisan. Sve što bi sada trebalo učiniti jest prihvatiti statutarni amandman prema kojem nitko ne bi mogao istodobno biti član obaju političkih partija, i Saveza komunista i Socijalističkog saveza. To odvajanje, a ne odvajanje partije od države, rješava naše probleme. U trenutku prihvaćanja amandmana partijska vodstva, imovina (zgrade i ostalo) i cjelokupna organizacija ostali bi jednaki

kao i do sada. Prijelaz na dvopartijski sistem bio bi savršeno miran, bez potresa, uz čuvanje političkog kontinuiteta i praktički neprimjetan. A onda bi unutrašnja dinamika dvopartijskog sistema generirala efekte kakve želimo.

Samo se po sebi razumije da je dvopartijski sistem kompatibilan s alternativnim pokretima, raznim odborima za ova ili ona prava, raznim grupama zainteresiranih građana. Ta šarolikost političkog sistema, uz postojanje radničkog samoupravljanja, pripremala bi dalji razvoj ka socijalističkom bespartijskom pluralizmu.

Standardni prigovor svakom prijedlogu da se ukloni politički monopol u jednopartijskom sistemu jest zapravo zaključak da se nikada u povijesti grupa na vlasti dobrovoljno ne odriče vlasti. Sretna okolnost postojanja Socijalističkog saveza znači da takvo odricanje nije ni potrebno. U trenutku transformacije sistema ništa se ne mijenja. Nema potrebe da se »SKJ razvlasti«. Sve što je potrebno jest da se *ubuduće* vlasti osigura efikasnim radom koji izaziva priznanje birača, a ne automatizmom monopola političke moći. A to progresivni segment partije i sada želi, samo nije u stanju provesti. Mijenjaju se samo pravila igre. SKJ može ostati na vlasti kroz generacije – kako, primjerice, švedski socijaldemokrati – ali to mora zaslužiti svojim uspješnim radom. Već analizirana stihijska demokratizacija jugoslavenskog društva pokazuje da je to društvo sazrelo za takav prijelaz. A taj prijelaz omogućit će da se demokratizacija konačno spusti do građanina-pojedinca i da tako postane trajno obilježje političkog sistema. Umjesto kao do sada »narodima i narodnostima« političari će se u svojim akcijama morati obraćati jugoslavenskim građanima. Društveno-integrativni efekt te promjene u ponašanju ne može se precijeniti.

Politička i privredna samoupravna, odnosno politička demokracija građana i ekonomska demokracija radnika čvrst je temelj na kojem se može graditi socijalizam u Jugoslaviji. Politička demokracija se, naravno, ne svodi na partijski sistem. No, partije su nezamjenjivi instrument provedbe te demokracije. To istodobno znači stvaranje

civilnog društva i pravne države. A bez toga nema istinskog radničkog samoupravljanja, jer autonomija radnih kolektiva zahtijeva tržište i odvajanje politike od privrede, a to je moguće samo u pravnoj državi i civilnom društvu. Na kraju, kad umjesto nacije građanin postane subjekt demokratskog odlučivanja, bit će moguće da se višenacionalna raznolikost Jugoslavije od hipoteke pretvori u blagodat, u generiranje neprestanog toka novih impulsa za dalje napredovanje.

Sadržaj

Predgovor 5

1. Što je socijalizam? 9

PRIVREDNI SISTEM 13

2. Treba li nam tržište? 15
3. Što je to samoupravljanje? 20
4. Što je društveno vlasništvo? 26
5. Zašto je ourizacija izazvala anarhiju 31
 - Posljedice 32
 - Što je poduzeće? 34
 - Zaključci 36
6. O poduzeću, tržištu i vlasništvu još jedanput 38
 - Vlasništvo i tržište 38
 - Poduzeće 39
 - Komparativna efikasnost vlasništva 41
 - Zaključci 42
7. Raspodjela prema radu 44
 - Što je raspodjela prema radu? 45
 - Kako mjeriti poduzetništvo? 47
 - Porezna politika 48
8. Privreda kao sistem 51
 - A. Pseudodileme 52
 - B. Ekonomske funkcije Federacije 56
9. Plansko reguliranje tržišta 60
 - A. Nedostaci tržišta 61
 - B. Funkcije planiranja 65
 - C. Pet tipova regulacijskih mehanizama 69

POLITIČKI SISTEM 73

10. Politika i privreda 75
11. Socijalizam i program SKJ 79
 - A. Samoupravljanje 80
 - B. Politički odnosi 80
 - Zaključci 84
12. Socijalistička država 85
 - A. Država 87
 - B. Funkcionalna podjela vlasti 92
 - C. Participacija u odnosu prema liberalizmu i kolektivizmu 96
 - D. Socijalistička demokracija 102
13. Pravo na etničku samobitnost i unutrašnje samoodređenje 108
 - A. 21 teza 108
 - Načela 108
 - Osnovne činjenice 109
 - Aspekti rješenja 111
 - Državna organizacija 114
 - B. Doktrine o pravu naroda na samoodređenje 116
14. Osvajanje demokracije 121
 - A. Uspostavljanje političke demokracije u Zapadnoj Evropi 123
 - B. Stihijska demokratizacija 125
 - C. Posljednja faza demokratizacije 130
 - D. Kuda dalje 134

Biblioteka
GLOBUS

Branko Horvat
ABC JUGOSLAVENSKOG SOCIJALIZMA

Izdavač
ČGP DELO, OOUR GLOBUS
Izdavačka djelatnost, Zagreb

Za izdavača
TOMISLAV PUŠEK

Likovna oprema
BRONISLAV FAJON

Lektura
JASENKA RUŽIĆ

Naklada
5000

Tisak
ČGP DELO, Ljubljana 1989.

ISBN 86-343-0559-7